

2003. V. évfolyam, 2. szám

XIA
6.026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

10.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)
Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)
Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)
Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)
Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)
Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)
Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Győr)
S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)
Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

2003. V. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088. Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Eiler Miklósné titkárságvezető
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088. Múzeum krt 4 „F” épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

A folyóirat megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123, Kékgolyó u. 30.
Fax: 2128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Készült a Syculus Kft. digitális nyomdájában, 2003-ban,
az alapítás 10. évében
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordításelmélet

Kusztor Mónika – Vahram Atayan

Az explicitációs hipotézis néhány elméleti kérdéséről 5

Károly Krisztina

Korpusznyelvészet és fordításkutatás 18

Kenesei Andrea

Miként igazolja a befogadás a fordításról alkotott hipotézis érvényességét . . . 27

Fordítástörténet

Hell György

Cicero fordítási elvei 37

Fordítás és kultúra

Dusán Tellinger

A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből 58

Wallendums Tünde

Kulturális reáliák fordítási megoldásairól a pizzanevek tükrében 71

Műfordítók műhelyében

Körtvélyessy Klárával beszélget Kovács Judit

„Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” 80

Szakmai fórum

Bendik József

A „Praxeológia” rovat indítása elé 87

Esze Kata

Az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága 91

Szemle

Horváth Brigitta

Albert Sándor: Fordítás és filozófia 105

Török Rózsa Mária <i>Irmeli Helin: Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics</i>	108
Komlósi Edit: <i>Douglas Robinson: Becoming a Translator</i>	111
Pókay Marietta <i>Szabó Csilla (szerk.): From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers</i>	113
Rádai-Kovács Éva "Knowledge Systems in Text and Translation" Aarhus, 2003. március 13–15.	116
Útmutatók	
Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	118
Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára . . .	119
Konferencianaptár	122
Visszanéző	
<i>Korábbi számaink tartalmából</i>	125

Az explicitációs hipotézis néhány elméleti kérdéséről

Kusztor Mónika – Vahram Atayan

A fordítás eredményeként létrejött szövegeket a szakirodalom hipotetikus megállapítások (Baker 1996) és empirikus vizsgálatok eredményei (pl. Weissbrod 1992, Shlesinger 1995, Klaudy 1996, Pápai 2001, 2002) alapján tipikus módon explicitnek tekinti a nem nyelvi közvetítés során keletkezett szövegekhez képest. Ennek nyomán az explicitáció Blum-Kulka (1986) óta fordítási univerzálénak számít a fordítástudományban, maga a fogalom pedig olyan fordítási műveletként – vagy annak eredményeként – nyer meghatározást, amelynek során a fordító „nyiltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette” (Klaudy 1999: 5), „a könnyebb, biztosabb értelmezés elősegítésére kifejt, felszínre hoz bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten, hanem beleértve, utalásszerűen vagy éppen homályosan meglévő nyelvi vagy nyelven kívüli információt” (Pápai 2002: 488), „turns the implicit (in the source-text) into the explicit (in the translation)” (Weissbrod 1992: 153). A témának szentelt viszonylag nagy számú tanulmány ellenére nem tűnnek azonban tisztázottnak az explicitációs hipotézis elméleti alapjai (vö. Heltai 2003 megállapítását). Nem világos, mit jelent pontosan, hogy „felszínre hoz”, „kifejt”, mit takar és főleg miben nyilvánul meg az „implicit” információ „explicitté” tétele. Ellentmondások lelhetők fel továbbá a fogalomról alkotott absztrakt szintű elképzelés és annak egyes szakirodalomban feltételezett formai szintű leképezése között. Jelen dolgozat célja, hogy (a teljesség igénye nélkül) az explicitáció fogalmának elméleti-definíciós kérdéseit vitassa, vázolja az explicitáció jelenségének egy lehetséges megközelítési módját, és kísérletet tegyen egy olyan definíció megfogalmazására, amely megengedi a jelenség módszertanilag – lehetőség szerint – tiszta megragadását. Előrebocsátandó azonban, hogy ezen értekezés szűk keretei között az explicitáció csupán (nézetünk szerint) legfontosabb aspektusait áll módunkban tárgyalni; a nyelvi kifejtettség átfogó vizsgálata még további kutatást igényel.

1. Az explicitáció mint nyelvi rendszerek összehasonlításának eredménye

1.1. Az explicitáció/explicittség magasabb foka és bizonyos morfoszintaktikai elemek (morféma, szó, tagmondat) számának emelkedése között gyakran feltételezett korreláció nem fogadható el minden további nélkül. Nem csak azért,

mert ez implicit módon magában hordozza a bizonyos grammatikai kategóriák inherens explicitiségéről alkotott feltételezést, hanem azért is, mert ellentétben áll az explicitáció jelenségéről alkotott elképzeléssel (ld. a szakirodalomból fent idézett meghatározásokat). Kétségtelenül igaz például, hogy oroszból való fordítás esetén a magyarban szükséges a névelő hozzáadása. Nem világos azonban, miért lenne *az asztal* „egyértelműbb”, „nyelvileg kifejtettebb” vagy „könnyebben érthető”, mint a *стол*. Ha tehát explicitációnak nevezzük a célnyelv és a forrásnyelv grammatikai rendszerének különbségeiből adódó betoldási szükségességeket, világos ellentétbe kerülünk az explicitációról alkotott intuícióval.¹ Hasonló a helyzet az *in my garden* vs. *kertemben* esetében. A módszerintelligens eljárás érdekében fontos megkülönböztetni a nyelv absztrakt/tartalmi szintjén elhelyezkedő explicitáció/implicitáció fogalompárt a materiálisan értelmezett expanzió/redukció fogalompárostól, amely utóbbi pusztán a szavak számának csökkenését ill. növekedését foglalja magába (a megkülönböztetést vö. pl. Wotjaknál 1985: 32) és nem jár automatikusan a tartalmi szint explicitációs/implicitációs szintjének változásával. Jó példát szolgáltatnak ennek szemléltetésére az ún. politikailag korrekt kifejezések (*kövér* vs. *horizontally challenged*), hiszen ezek az eufemisztikus megfogalmazások kifejezetten abból a célból jöttek létre, hogy elkerüljék a szóban forgó dolog vagy személy (valamilyen tulajdonságának) közvetlen, egyértelmű megnevezési módját. A nyelvek grammatikai és lexikai rendszeréből adódó különbségek (pl. pro-drop vs. nem pro-drop nyelvek, a grammatikai nem megléte vagy hiánya, mellékmondatok vs. igeneves szerkezetek használata), ortográfiai konvenciók (egybe- vagy különírás), stilisztikai preferenciák mind olyan tényezők, amelyek a nyelv felszíni elemei számának növekedéséhez vagy csökkenéséhez vezethetnek, de semmiféle közvetlen összefüggésben nem állnak sem a mondanivaló világosságával, egyértelműségével, sem annak könnyebb megértésével.²

Hasonlóképpen problematikus nézetünk szerint minden esetben explicitációról beszélni akkor, ha a forrás- és célnyelv szókészletének különböző felépítése miatt a fordító a forrásnyelvi szóhoz képest szűkebb jelentésű szót kénytelen használni. Ha ugyanis egyes, szövegkörnyezetből kiragadott szavakat vetünk össze, akkor csak jelentéspotenciáljukat állítjuk szembe egymással, holott a kommunikáció szempontjából annak van jelentősége, mit jelentenek a konkrét kontextusban és szituációban, és nem annak, hogy potenciálisan mit jelenthetnek. Példaként nézzük a gyakran idézett *brother* – *öcs/báty* oppozíciót egy általunk konstruált párbeszédben, amelynek szereplői tanár és diák, s ahol ez utóbbi a számonkérő kérdésre egy a valóságnak nem megfelelő kifogást talál ki:

- Miért nem készítette el időre a dolgozatát?
- *My brother was ill.* vs. – *Beteg volt a bátyám.*

Feltéve, hogy az említett fiútestvérnek a tágabb kontextusban semmiféle szerepe nincs, nem belátható, mennyiben lenne a magyar változat a konkrét kommunikációs helyzetben „világosabb”, vagy mennyiben közvetítene több, a kommunikáció szempontjából fontos információt.³ Az adott helyzetben az adott

lexéma által közvetített releváns információ csupán annyi, hogy közeli családtagról van szó, akit betegsége esetén ápolni kell.

Két szó „nyelvi kifejtettségének”, „precizitásának”, vagyis „explicitiségének” *langue*-szinten való összehasonlítása nem lehetséges, mivel a nyelv ezen a szintjén szemlélve két különböző *signifiant*-ról van szó, amelyhez két különböző *signifié*s tartozik ({*brother*: TESTVÉR, FÉRFI} vs. {*öcs*: TESTVÉR, FÉRFI, FIATALABB}/ {*báty*: TESTVÉR, FÉRFI, IDŐSEBB}).⁴ Annak megítélése azonban, hogy melyik *signifiant* alkalmas egy bizonyos *signifié* világosabb és precízebb jelölésére, csak akkor lehetséges, ha ugyanarról a *signifié*-ről van szó, hiszen különben hiányzik az összehasonlításhoz szükséges *tertium comparationis*, amelyhez viszonyítva az explicitiség fokát meghatározhatnánk. *Öcs* és *báty* csak a *langue* szintjén tartalmaz több jelentéselemet, mint a *brother*. A nyelvi kifejezés „világosságát”, „egyértelműségét” és ezek kritériumait csak a konkrét nyelvhasználat összefüggésében és annak függvényeként van azonban értelme vizsgálni. Hiszen a kommunikáció során nem minden közvetített információ rendelkezik ugyanazzal a relevanciával a konkrét kommunikatív célokat nézve. Hogy egy nyelvi kifejezés mely potenciális jelentéselemei válnak aktívvá *parole*-szinten, az a mindenkori konkrét beszédhelyzettől függ, annak összes kommunikatív és kontextuális-szituatív tényezőjével együtt.

A *brother* – *öcs/báty* fordítási viselkedését elemezve két lehetőséget különböztethetünk meg (angolról magyarra való fordítás esetén): 1. a forrásnyelv (FNY) oldalán ismert tény vagy a szöveggörnyezetből ill. szituációból levezethető, hogy a *brother* fiatalabb vagy idősebb fiútestvért takar-e; 2. ez nem ismert és nem is vezethető le. Az 1. esetben a magyarban a fordító gond nélkül kiválasztja a megfelelőt az *öcs/báty* közül. Ezzel a célnyelv (CNY) olvasója nem kapott több információt, mint a FNY-i olvasó, hiszen számára már világossá vált, hogy kisebb vagy nagyobb fiútestvérről van-e szó. A 2. esetben nem is merül fel a szóban forgó jelentéselem relevanciája: ami egy kommunikációs szituációban nem ismert és nem is vezethető le, az semmiképpen nem lehet a kommunikáció szempontjából releváns,⁵ tehát a CNY-i magyar olvasó – függetlenül attól, hogy *öcs* vagy *báty* áll a szövegben – mindenképpen csak az adott közlésre nézve releváns jelentéstartalmat választaná ki a potenciálisan lehetségesek közül, vagyis: {TESTVÉR, FÉRFI}. Az ezen kívül eső potenciálisan lehetséges jelentéselemek semmiképpen nem járulnának hozzá a közlés egyértelműségéhez, kifejtettségéhez (ld. ehhez Koller 1997: 230, egy-a-sokhoz-megfelelések 1. és 2. pontja). Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a példánkban adott lexémák különböző jelentéspotenciáljából a befogadó végeredményben messzemenőleg ugyanazt az információt szelektálja. Az itt leírtakkal analóg módon elemezhető, így nézetünk szerint szintén nem az explicitáció körébe tartoznak bizonyos nyelvek stilisztikai konvencióival magyarázható jelenségek is (pl. idéző igék változatossága a magyarban az angolhoz képest, ld. Klaudy 1986).

1.2. Látható tehát, hogy ha felszíni elemekből vagy izolált szavak jelentéséből indulunk ki, akkor konstraintív eredményhez jutunk, amelyek nem felelnek meg annak a jelenségnek, amit explicitációnak neveztünk. A formai kategó-

riákból kiinduló elemzés célszerű és hasznos akkor, ha a nyelvi rendszerek különbségéből adódó fordítási nehézségek és az azok megoldására irányuló fordítói stratégiák állnak az érdeklődés középpontjában. Az explicitáció jelenségének vizsgálatakor azonban alapvetően más a kérdésfelvetés: a vizsgálat tárgya nyelvi megformálások „egyértelműségének”, „precizitásának” kutatása, ami magában foglalja az interpretáció aspektusát és egyben felveti a kérdést, kinek a szemszögéből szemléljük azt. A fent leírt nyelvrendszerbeli eltérések bizonyára csak a kutató szemszögéből tűnnek fel, aki ismeretei alapján képes „meglátni” a nyelvészeti kategóriákat. Kérdéses azonban, hogy a fordító, aki igyekszik a CNY-i olvasónak nagyjából ugyanazt közvetíteni, amit a FNY-i olvasó tudott meg az eredeti szöveg alapján, a nyelvi rendszerek különbségeit valóban a nyelvi kifejtés, precizitás hordozóinak tartja-e. A fordítónak nincs plauzibilisan feltételezhető oka azt gondolni, hogy az *in my garden* egyértelműbben közvetítene azt az információt, amit a *kertemben* szó közvetít. Ugyanez mondható el a befogadóról is. Ennek az az egyszerű oka, hogy a fordítás folyamatában ugyanúgy, mint az egynyelvű kommunikáció során nem a nyelv mint rendszer, hanem annak konkrét használata áll a középpontban (vö. Kade 1971: 21, Koller 1997: 91, 150). A különböző lehetséges perspektívák közül (tudós, fordító, befogadó) az explicitáció tanulmányozása kapcsán a befogadóé látszik a legcélravezetőbbnek, hiszen neki készült a szöveg, így az ő szempontjai relevánsak a közlés egyértelműségének, kifejtettségének megállapításánál. Az explicitációt ezért ebből a megközelítésből kiindulva érdemes vizsgálni, figyelembe véve mindazt az információt, ami a befogadóknak (FNY-ieknek és CNY-ieknek egyaránt) a szövegek (FNY- és CNY-i) kapcsán rendelkezésükre áll. A következő fejezetben ennek kifejtése következik.

2. Explicitáció és interpretáció

2.1. A nyelvhasználat gyakran megfigyelhető jelenségei közé tartozik, hogy a nyelvhasználók a kommunikációt általában egy nem mindig egyértelmű eredményhez vezető folyamatnak tartják. Leolvasható ez például olyan, az interpretáció irányítására és eredményességének biztosítására irányuló, részben lexikalizált kifejezéseken, mint: „A félreértések elkerülése végett”, „Hogy világos legyen...”, „Nyomatékosan kijelentem...”, vagy éppen olyanokon, mint: „csak célozgatott rá”, „nem mondta nyíltan” (Ducrot 1998: 5).

Egy ilyen intuíció alapja nyilvánvalóan csakis különböző nyelvi realizációknak egy konkrét kommunikatív szituációra vonatkozó (implicit) összehasonlítása lehet, amelyek egy képzeletbeli skálán helyezkednek el explicititásuk mértékének megfelelően, ami minden valószínűség szerint az interpretáció folyamatának menetéről és eredményéről alkotott elképzeléseknek felel meg. Ezen feltevés szerint az a nyelvi kifejezés explicitebb, amely az adott kontextusban ill. szituációban olyan interpretációt generál, mely kevesebb problémával és nagyobb valószínűséggel vezet a feladó által kívánt eredményhez. Az ilyen nyelvi formák összehasonlításának alapja azok *parole*-szintű értelme, tehát konkrét

kommunikatív szituációban annak minden aspektusával együtt, szemantikai és pragmatikai funkciójukat együttvéve.

Az explicitáció ezen felfogásából az is világos, hogy meghatározása csakis azon a szinten történhet, amelyen az interpretációs folyamatok zajlanak, tehát a nyelvhasználat szintjén. Egyetlen nyelvi jel sem értelmezhető izoláltan, egyetlen nyelvi jel sem potenciálisan egyjelentésű, egyetlen nyelvi jel sem egyértelműsíthető és így nem értelmezhető kontextus és szituáció nélkül. És legfőképpen: nem keletkezhet kommunikatív értelem kommunikációs szituáció nélkül, hogy alapot szolgáltatson különböző nyelvi megformálások kifejtettségének összehasonlításához.

Az „explicitáció fokának” jobb megértése érdekében induljunk ki a nyelvhasználók intuitív elképzeléséből. Két lehetséges kifejezési forma nyelvi kifejtettség fokának összehasonlítása történik, ha egy beszélő így adja vissza a hallottakat: „Bár azt mondta, X, de úgy értette Y, akkor is, ha nem mondta nyíltan.” vagy „Nem mondta nyíltan, hogy X, de azt azért igen, hogy Y.” Vegyünk példaként egy kommunikációs szituációt, amelyet a befogadó utólag a fenti kijelentésekkel kommentálhat: egy munkatársat a főnöke magához rendel, aki utána a neki mondottakról így számol be: „Bár nem mondta nyíltan a főnök, hogy a következő hibámnál kirúg, de azért azt igen, hogy: ‘A következő alkalommal vigyázzon magára!’”. Ezen tudósítás alapján valószínűsíthető, hogy az alkalmazott a következőképpen interpretálta főnöke szavait: a főnök nem csak a további hibák elkerülésére akarta figyelmeztetni (Interpretáció 1: {propozíciós tartalom: HIBÁKAT ELKERÜLNI + JÖVŐ, illokutív szerep: FELSZÓLÍTÁS}),⁶ hanem újbóli hiba esetén „implicit” módon kirúgással fenyegette meg (Interpretáció 2: {propozíciós tartalom: KIRÚGÁS ÚJBÓLI HIBA ESETÉN + JÖVŐ, illokutív szerep: FENYEGETÉS}). Beszámolójában ezt a második interpretációs lehetőséget fogalmazza meg „explicit” módon, olyan megfogalmazással, amely nem ad helyet alternatív értelmezésnek, tehát amit „egyértelműnek” nevezhetünk. A beszámolóból következik azonban, hogy a hallottak alapján nem tart kizártnak egy másik interpretációs lehetőséget (mí szerint egyszerűen felhívták a figyelmét, ne kövessen el több hibát – Interpretáció 1. A nyelvi kifejtettség fogalma és definíciója csak ilyen esetben, azaz két lehetséges, a konkrét szituáció és kontextus által meghatározott interpretáció együttes jelenlétében tűnik plauzibilisnek.

2.2. A fenti fejtegetéseket alaposabban szemügyre véve feltűnik, hogy azok nem kevés hasonlóságot mutatnak különböző inferenciakalkulációkkal, amelyeknek célja kijelentések pragmatikai-kontextuális jelentésének meghatározása. Ezen kalkulációk felhasználása ígéretes lehet az explicitáció általunk javasolt fogalmának operacionalizálásában (a Grice-féle konvencionális és konverzációs implikaturák (*conventional/conversational implicatures*) a Sperber és Wilson-féle 1986 relevancia alapú inferenciák, Moeschler 1989 szekvenciális megszorításai (*contraintes d'enchaînement*), de vö. Roulet et al. 2001: 191ff. is). Az elemzés során egy nyelvi megformálás különböző interpretációi az inferenciafolyamatok különböző lehetséges eredményeként értelmezendők. Az explicitáció kuta-

tása szempontjából azonban fontos, hogy ne csak az interpretációs mechanizmus végén helyesnek ítélt inferenciákat vegyük figyelembe, hanem azt is, milyen „nehéz” út vezetett a végleges interpretációhoz. Más szóval, hogy milyen és mennyi hipotetikus inferenciát kellett elvetni az interpretáció folyamán.

Ez a szemlélet megfelel a Sperber és Wilson (1986: 123ff.) által javasolt relevancia-mértéknek, amelyet a szerzőpáros a „kontextuális hatás” (*contextual effects*) és a „feldolgozási energia” (*processing effort*) relációjaként definiál. Ez utóbbi kategóriába lehetne besorolni az interpretáció során felvetett, de aztán elvetett inferenciákat is. Természetesen hangsúlyozni kell (ahogy teszi ezt Sperber és Wilson is), hogy a két paraméter nem hozzáférhető a közvetlen empirikus megfigyelés számára, csupán indirekt módon kutathatók. A következőkben megkíséreljük pontosabban meghatározni, hogyan képzeljük el nyelvi kifejezések explicitiségi fokának összehasonlítását.

Vegyünk egy kommunikatív szituációt (KSZ), annak ko- (KT) és kontextusával (KNT). Legyen J1 és J2 egy-egy nyelvi jel materiális megjelenése (*signifiants*), amelyek integrálhatóak az adott KT-ba. J2 akkor explicitebb, mint J1, ha teljesülnek az alábbi feltételek:

- a) Fennáll J1 és J2 azonos interpretációjának lehetősége azonos kommunikatív körülmények között (ugyanazon KSZ, KT és KNT mellett), amely interpretáció eredményeként létrejön egy nyelvi tartalom (*signifié*). Ezt a nyelvi tartalmat a továbbiakban S-sel jelöljük.
- b) J1-nek létezik legalább egy lehetséges interpretációja KSZ-, KT- és KNT-ben (egy *signifié* S¹), amely eltér S-től (de amely esetleg S implikációja).
- c) S mind J1-nek, mind J2-nek a legvalószínűbb interpretációja.
- d) Nem elhanyagolható annak a valószínűsége, hogy J1-et a befogadó S²-ként interpretálja.
- e) J2 S-ként való értelmezésének valószínűsége nagyobb, mint J1 S-ként való értelmezése.
- f) Végül abban az esetben állhat fenn különbség a nyelvi kifejtettségi fokok között, ha az alternatív interpretációs lehetőségek J1 esetében is valószínűtlenek (azaz mindkét kifejezési mód egyértelműen ugyanahhoz az interpretációhoz vezet), de J1 S-ként való interpretációja nagyobb energiát igényel (több olyan inferenciát generál, amit aztán el kell vetni).

A fenti pontokban leírtak alapján az explicitáció két kategóriáját különböztethetjük meg: az első öt pont a)–e) az interpretációs folyamat végeredménye szempontjából írja le két nyelvi megfogalmazás explicitációs fokának különbségét – itt *dezambiguáló* vagy *egyértelműsítő explicitációról* beszélünk. (Meg kell azonban jegyezni, hogy az a tény, hogy J1 esetén egynél több értelmezési lehetőség áll fenn, növeli az energiaráfordítást is.) Az explicitáció másik kategóriája az f) pontban leírtaknak megfelelően akkor áll fenn, ha J1 interpretációjának eredményeként ugyan csak egyetlen értelmezés lehetséges, de ez több alternatív megoldás fel- és elvetésével jön létre. Az explicitáció ezen kategóriáját *energia-csökkenítő explicitációnak* nevezzük.

Az „explicitáció” mit folyamat az „explicitiség” vagy „explicitebbség” fenti

definíciója szerint határozható meg, azaz egy kevésbé explicit nyelvi jel ill. megfogalmazás leváltásaként egy explicitebbel az adott kommunikatív szituációban, ko- és kontextusban. Ezen művelet tipikus alkalmazása a sikertelen kommunikáció helyrehozása: „Elégszer céloztam már rá, de most már kénytelen vagyok *nyíltan* kimondani: nem vagy kívánatos ebben a házban”.

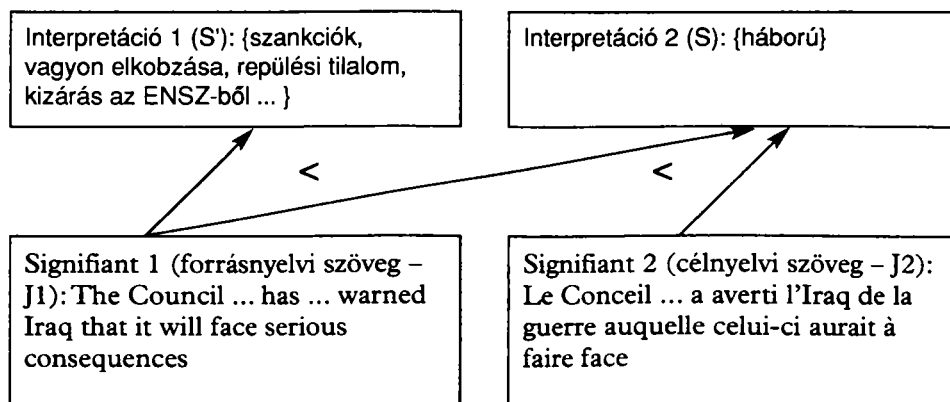
2.3. Lényegesen bonyolultabb a nyelvi kifejtettség fokának definíciója interlingvális kommunikáció esetén, hiszen itt a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra, a forrásnyelvi és célnyelvi KSZ, KT és KNT együttes figyelembevételre van szükség. A definíció a transláció esetén annyiban módosul, hogy J1-et a forrásnyelvi befogadó interpretálja a forrásnyelvi KSZ, KT és KNT körülményei között, míg J2-t a célnyelvi befogadó a célnyelvi KSZ, KT és KNT körülményei között. Az explicitáció fokának a transláció körülményei között való vizsgálatához ennek megfelelően szükséges figyelembe venni a FNY-i és a CNY-i befogadó rendelkezésére álló különböző háttértudást, a különböző nyelvrendszerei, stilisztikai és egyéb feltételeket. Más szóval az ily módon definiált explicitáció kettős kötést jelent: a FNY-i és a CNY-i befogadó perspektívájához egyaránt.

A fenti definíció illusztrálására nézzük az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1441-es határozatának egy, az utóbbi időben elhíresült mondatát az angol és a francia szövegváltozatból:

Recalls, in that context, that the Council has repeatedly warned Iraq that it will face **serious consequences** as a result of its continued violations of its obligations; ...

Rappelle, dans ce contexte, qu'il a averti à plusieurs reprises l'Iraq des **graves conséquences** auxquelles celui-ci aurait à faire face s'il continuait à manquer à ses obligations; ...⁷

1. ábra

A < jel az egyes, nyíllal jelzett interpretációk valószínűségének összehasonlítására szolgál.

A vitát a mondat értelmezésekor legfőképp a *serious consequences* kifejezés okozta, mert nem volt világos az értelme, így kérdéses volt, ennek alapján legitimálható-e a háború. Az amerikai interpretáció szerint a határozat megengedte Irak megtámadását. Ezt az interpretációt így lehetne verbalizálni: „Bár úgy fogalmazott a Biztonsági Tanács, hogy ‘serious consequences’, de azt értette ezalatt, hogy ‘háború.’” Ha ez esetben a *serious consequences* kifejezést például franciára a *guerre* szóval fordítja a fordító (ezt a megoldást szemlélteti az 1. ábra), úgy az explicitáció egyik fajtájáról, a dezambiguáló explicitációról lenne szó. Ha azonban a mondat többértelműsége, „implicit” volta éppenhogy megfelelt a szerző szándékának, akkor egészen más a helyzet. (Ismerve a reális politikai helyzetet, ez a feltételezés látszik a legvalószínűbbnek, hiszen a szerzők között amerikai és francia diplomaták is voltak, akiknek ismeretesen ellentétes nézeteik voltak az adott politikai helyzetről.) A szerzők feltehetően tudatosan választottak nagy jelentéstartományú kifejezést, ami sokféle interpretációt lehetővé tesz. A *serious consequences* nem is engedi meg nyíltan a háborút, de nem is zárja ki azt. Egy „explicitáló” fordítás ebben az esetben erősen sértené a FNY-i szerző kommunikatív szándékát, és így nem is lenne explicitebb, hanem egész egyszerűen rossz (a határozatot pedig francia vétó miatt minden bizonynyal nem fogadták volna el).

3. További példák az explicitációra

Az előzőekben az explicitációt az interpretáció eredményének és az interpretációhoz szükséges energia mennyiségének kombinációjaként definiáltuk. Ennek alapján az explicitáció különböző aspektusait figyelhetjük meg és különíthetjük el, amelyek közül a következőkben néhányat példával illusztrálunk. A denotatív explicitációra már láttunk példát az ENSZ határozat kapcsán, a következő, angol forrásnyelvi beszédrészlet és német tolmácsolt párja a konnotáció explicitálásának esetét mutatja:

<p>This would represent a radical change from the previous situation, in which economic activities were controlled by big monopolistic State organizations.</p>	<p>Dies wäre eine radikale Umstellung von der früheren Situation, wo die Wirtschaftsaktivitäten von grossen monopolartigen Staatsorganisationen beherrscht wurden.</p>
--	---

Forrás: Pöchhacker-korpusz⁸

A FNY-i *control* negatív konnotációját (amelyet a szöveg bővebb kontextusa alapján bizonyosan feltételezhetünk és a beszélő szándékaként értelmezhetünk) a tolmácsolásban a sokkal egyértelműbb negatív konnotációt tartalmazó *beherrschen* igével realizálta a tolmács. Míg az eredeti szövegben a *control* ige semleges olvasata is egy interpretációs lehetőség lett volna, addig ez a tolmácsolásban kizárt. A CNY-i szöveg tehát egyértelműbb interpretatív eredményhez vezet: dezambiguáló explicitációról van szó.

Nézzünk most olyan eseteket, ahol energiacsökkentő explicitáció valószínűsíthető. Az ebbe a kategóriába tartozó explicitáció lexikális szintű realizálására jó példa a már említett *horizontally challenged vs. kövér*. A két kifejezés denotatív ekvivalens, denotatív ugyanazon interpretációhoz vezetnek. Mindazonáltal feltételezhető, hogy az angol kifejezés esetén az interpretációs folyamatot egy relatív hosszú, a szó szerinti vagy alapjelentés utáni keresés jellemzi, s miután nem sikerült a kontextusba illő szó szerinti jelentést találni, komplex inferenciafolyamatok indulnak meg és folynak mindaddig, míg nincs meg a helyes, szövegkörnyezetbe illő jelentés. Figyelembe kell venni természetesen, hogy az ilyen és hasonló esetekben az értelmezési nehézségek a beszélő szándéka szerint valók és a kommunikatív értelem részét képezik, hiszen az eufemisztikus kifejezések természetüknél fogva nemcsak a MIT, hanem a HOGYANT is fontossá teszik. Hasonló interpretációs folyamatok feltételezhetőek a kreatív metaforák esetén is.

A következő példa mutatja, hogy az energiacsökkentő explicitáció a szöveg felépítésének modifikációja útján is létrejöhet:

<p>But the problem I suggest, is with general equilibrium theory, not with entrepreneurship. ...</p>	<p>Ich möchte hier darauf hinweisen, dass das Problem nicht beim Unternehmertum liegt, sondern bei der Theorie des Gleichgewichts.</p>
---	--

Forrás: Pöchhacker-korpusz

A két idézett propozíció közötti ellentétes kapcsolatot ez eredeti szövegben csak a második részben lévő *not* szignalizálja, a célnyelvi szövegben azonban a grammatikalizált *nicht...sondern* diskurzusmarker. A szövegkörnyezet a forrásnyelvi szövegben is világossá teszi ennek az ellentétes viszonynak a meglétét, az interpretációs folyamat mégis komplexebbnek tűnik. A *not* hallatán ugyanis a propozíció további részének interpretációja mellett elkezdődik a már hallottak reinterpretációja, azaz az ellentétpár egyik pólusaként való azonosítása (ld. *subordination retroactive*, Roulet et alii ³1991: 41f). Ezáltal a befogadónak el kell vetnie az azidáig már létrehozott inferenciákat, és új hipotéziseket kell alkotnia. A tolmácsolt szövegben ezzel ellentétben a *nicht* korai megjelenése instrukciót jelent az utána következő propozíció interpretációjához, amelyet a *sondern* még meg is erősít. A hallgatót a szöveg ily módon kézen fogva vezeti a helyes interpretációhoz. (Azt persze nem tudhatjuk, hogy ez tudatos stratégia volt-e a tolmács részéről vagy éppen véletlenszerű fogalmazási mód, az explicitáció okainak vizsgálata nem tárgya írásunknak.)

A explicitáció kapcsán gyakran idézett reáliák és azok magyarázó hozzáadott elemekkel való fordítása (melyet általában explicitációként tart számon a szakirodalom) az explicitáció itt javasolt felfogása tükrében komplexebb képet mutat: tegyük fel, a magyar szövegben szereplő *Petőfit* a német célnyelvi szöveg a *der ungarische Dichter Petöfi* kifejezéssel adja vissza. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy a forrásnyelvi (magyar) befogadó háttértudása miatt egyidejűleg

minden potenciális, Petőfihez kapcsolódó jelentéselemet és inferenciát automatikusan aktivál, holott az adott szöveggörnyezetben ezek közül csupán néhánynak van kommunikatív relevanciája. Más szóval lehetséges, hogy az interpretációs folyamat egészében jelentéselemek válnak aktívvá és inferenciák jelennek meg, amelyeknek nincs jelentőségük az interpretáció kontextuális eredményét tekintve, de növelik az értelmezési folyamatra fordított energiát. Ezzel ellentétben a célnyelvi befogadó (feltéve, hogy először hallja a Petőfi nevet) csupán az éppen szükséges jelentéselemeket kell hogy befogadjon, amely nem jár hipotézisek felállításával és elvetésével. Természetesen ettől függetlenül még mindig sokkal kevesebbet tud a költőről, mint a forrásnyelvi kultúra tagja, de azt mindenesetre tudja, ha nem is többet, amit az adott szituációban tudnia szükséges. Ha tehát csak ezt az energiafaktort nézzük, akkor a fordítás valóban explicitebbnek tűnik – de nem azért, mert *több* információt kínál, hanem mert *kevesebbet*. Hogy ezáltal összességében véve explicitebb-e, az további kutatást igényel. Nem ismeretes ugyanis, hogy a két folyamat közül melyik követel több energiát, a referens kiválasztása a már meglévő ismeretek közül (FNY), vagy az addig ismeretlen objektum létrehozása (CNY). A válasz talán pszicholingvisztikai kutatásokkal adható meg.

4. Eredmények, összefoglalás

Kiindulva az explicitáció intuitívan nyelvi kifejtettségként értelmezett fogalmából az alábbi következtetésekre jutottunk:

(1) Az explicitáció fogalma elválaszthatatlan az interpretáció fogalmától. Ez egyenesen következik az explicitációnak egy nyelvi kifejezés egyértelműségként, kifejtettségként (ill. annak mértékeként) való meghatározásából, hiszen bármely nyelvi jel kifejtettségének, egyértelműségének, világosságának mértékét csakis interpretáció útján lehetséges megállapítani.

(2) Az explicitáció vizsgálatánál (a nyelvi közvetítés körülményei között is) a mindenkor befogadó feltételezett interpretációját ill. interpretációs folyamatát célszerű figyelembe venni, hiszen számára, az ő háttérismereteinek figyelembevételével született meg az adott közlés.

(3) A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek explicitációs fokának összehasonlítása során legcélszerűbb a forrásnyelvi és a célnyelvi befogadó által feltételezhetően generált interpretációs folyamatoknak és azok eredményének összehasonlítása.

(4) Az a nyelvi kifejezés explicitebb, amely az adott kontextusban ill. szituációban olyan interpretációt generál, mely kevesebb problémával és nagyobb valószínűséggel a feladó által kívánt eredményhez vezet.

(5) Az explicitáció ezen definíciójából következik, hogy meghatározása csak is azon a szinten történhet, amelyen az interpretációs folyamatok zajlanak, tehát a nyelvhasználat szintjén, annak minden szituációs és kontextuális, szemantikai és pragmatikai faktorával együtt.

(6) Az interpretációs folyamatok szerepe szerint az explicitáció két kategóriáját különböztettük meg: a *dezambiguáló explicitációt*, amely növeli a kontex-

tuálisan helyes értelmezés *valószínűségét*, és az *energiacsökkentő explicitációt*, amely csökkenti a kontextuálisan helyes értelmezés megtalálásához szükséges *energiát*.

(7) A nyelvek rendszerbeli különbségeiből (akár grammatikai, lexikális, stilisztikai és egyéb téren) adódó eltérések a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között nem alkalmasak a szöveg kifejtettségi fokának mérésére, hiszen bizonyos nyelvészeti kategóriákat, és nem konkrét *parole*-aktusokat hasonlítanak össze. Mivel két nyelvrendszer absztrakt kategóriáit állítják szembe egymással, sokkal inkább a két nyelvrendszer kontrasztív leírására alkalmasak, nem pedig arra, hogy a fordítási folyamatról ill. a fordítási folyamat eredményeként létrejött szövegekről szolgáljanak ismeretekkel.

Irodalom

- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.). *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 175–186.
- Brandt, M., Koch, W., Motsch, W., Rosengren, I., Viehweger, D. 1983. Der Einfluß der kommunikativen Strategie auf die Textstruktur – dargestellt am Beispiel des Geschäftsbriefes. In: Rosengren, I. (ed.). *Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1982*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 105–135.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.). *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Narr. 17–35.
- Coseriu, E. 1981. *Textlinguistik*. Herausgegeben und bearbeitet von Jörn Albrecht. Tübingen: Narr.
- Ducrot, O. 1998. *Dire et ne pas dire*. Paris: Hermann, éditeurs des sciences et des arts.
- Kade, O. 1971. Zum Verhältnis von Translation und Transformation. In: *Studien zur Übersetzungswissenschaft. (Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen 3/4)*. Leipzig. 7–26.
- Heltai P. 2003. Az explicitáció egyes kérdései az angol–magyar szakfordításban. In *Porta Lingua – 2003. Cikkék, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról és -kutatásról*. Debrecen, DE ATC.
- Klaudy K. 1986. Az idéző mondat egység ígéről. *Magyar Nyelvőr*, 110. évf. 2. szám. 214–223.
- Klaudy K. 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K. & Lambert J. & Sohár A. (eds.). *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 1998. Explicitation. In: Baker, M. (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80–84.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf., 2. szám. 5–21.
- Koller, W. 1997. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Kusztor M. 2003. *Grammatical Metaphors* és explicitáció a tolmácsolt szövegben. Közelítés Halliday modelljéhez. In: Kukorelli S. (ed.) *A nyelvtudás szerepe a változó Európában –*

- Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek. V. Dunaujvárosi Nyelvvizsgáztatási és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, 2003*, Dunaujvárosi Főiskola. 220–226. Hozzáférhető az interneten: <http://www.polioid.hu/kf/nyelvikonf/2003/KM.htm>.
- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem.
- Pápai V. 2002. Fordítási univerzálék: az explicitáció. In: Fóris Á. & Kárpáti E. & Szűcs T. (eds.). *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 486–493.
- Moeschler, J. 1989. *Modélisation du dialogue. Représentation de l'Inférence argumentative*. Paris: Hermès.
- Roulet, E. & Auchlin, A. & Moeschler, J. & Rubattel, C. & Schelling, M. 1991. *L'articulation du discours en français contemporain*. Bern: Peter Lang.
- Roulet, E., Fillietaz, L., Grobet, A. 2001. *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours*. Bern: Peter Lang.
- Schreiber, M. 1993. *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. Tübingen: Narr.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator*. Vol. 1. No. 2. 193–214.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Steiner, E. 2001. Translations English – German: investigating the relative importance of systemic contrasts and of the text-type 'translation'. In: *SPRIKreports* 7, 3/2001, 3–47. <http://www.hf.uio.no/german/sprik/>
- Weissbrod, R. 1992. Explicitation in translations of prose-fiction from English to Hebrew as a function of norms. *Multilingua* Vol.11. N.2. 153–171.
- Werner, O. 1991. Sprachliches Weltbild und/oder Sprachökonomie. In: Iwasaki, E. (ed.). *Begegnung mit dem 'Fremden'. Grenzen – Traditionen – Vergleiche. Akten des VIII. Internationalen Germanisten-Kongresses Tokyo 1990. Band 4: Kontrastive Syntax, Kontrastive Semantik, Lexikologie, Lexikographie, Kontrastive Pragmatik*. München: Iudicium. 305–315.
- Wotjak, G. 1985. Techniken der Übersetzung. *Fremdsprachen* Vol. 29. N.1. 24–34.

Jegyzetek

- ¹ Steiner 2001, de vö. Kusztor 2003.
- ² Annál fontosabb szerepet játszik – mind a megértés nehézségi fokát, mind a nyelvi jelek kondenzációs fokát tekintve – az előfordulási gyakoriság (ld. Werner 1991: 308ff.).
- ³ Ezek és a dolgozat egészében tett megállapítások természetesen csak a transláció egyik, de messze leggyakoribb esetére vonatkoznak, amikor is a fordító a szövegszintű értelem legfőbb invariancia-követménye szerint dolgozik (Schreiber terminológiája szerint *Primat des Sinns*, 1993: 199f.), szemben például az elsősorban a szójelentés invariancia-követménye által vezérelt fordítással (Schreibernél *Primat der lexikalischen Grundbedeutung*, 1993: 195f.). A szövegszintű értelem fogalmát Schreiber Coseriu nyomán mint a szöveg egészének *signifié*-jét definiálja (Coseriu ²1981: 48).
- ⁴ A nagybetűk jelentéselemeket jelölnek.
- ⁵ Ez a gondolat összhangban áll Sperber and Wilson (1986: 121) állításával, akik szerint

valami, aminek nincs kontextuális hatása (*contextual effect*) – más szóval olyan információk, melyekből a befogadó nem tud inferenciát generálni –, annak nincs kommunikatív relevanciája sem. Az adott kommunikatív aktus interpretációja szempontjából a fiútestvér korából adódó lehetséges inferenciák nem fontosak, így az erre vonatkozó információ sem releváns.

⁶ Az interpretáció eredményét a propozicionális és az illokutív aspektus kombinációjaként elemeztük, ami nagyjából a szemantikai és a pragmatikai interpretáció együttesének felel meg. Ehhez pontosabban ld. Brandt, Koch, Motsch, Rosengren and Viehweger (1983: 110).

⁷ [http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?](http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement)
OpenElement, 2003. jún. 10.

[http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/27/PDF/N0268227.pdf?](http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/27/PDF/N0268227.pdf?OpenElement)
OpenElement, 2003. jún. 10.

⁸ Az angol és német eredeti és tolmácsolts szövegeket tartalmazó korpuszt Prof. Dr. Franz Pöchhacker bocsátotta rendelkezésünkre, amiért köszönettel tartozunk.

KINGA KLAUDY

LANGUAGES IN TRANSLATION

LECTURES ON THE
THEORY, TEACHING AND PRACTICE OF TRANSLATION

With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian

(Budapest: Scholastica 2003, 473 pp. ISBN 963 206 839 4)

Part I.

THE THEORY OF TRANSLATION

Part II.

THE TEACHING OF TRANSLATION

Part III.

TRANSFER OPERATIONS IN TRANSLATION

Part IV.

LEXICAL TRANSFER OPERATIONS

Part V.

GRAMMATICAL TRANSFER OPERATIONS

Megvásárolható vagy megrendelhető:

LIBRA KÖNYVESBOLT

1085 Budapest, Kölcsey u. 2.

Tel: 4830659, Fax: 4830660 Tel/Fax: 2675777

E-mail: libra@mail.datanet.hu /Homepage: www.librabooks.hu

Korpusznyelvészet és fordításkutatás

Károly Krisztina

1. Bevezető

Az elmúlt tíz évben a korpuszalapú kutatások mind nagyobb tért hódítottak a nyelvészet és az alkalmazott nyelvészet különböző területein. A számítógépes adattárolás és -elemzés olyan mennyiségű és minőségű információt bocsátott rendelkezésre, amelynek köszönhetően egyrészt újszerű megfigyelések láthatnak napvilágot a nyelvhasználattal kapcsolatban, másrészt a korábbi feltevések újragondolására készítették a kutatókat. A korpuszok alkalmazása pontos és megbízható megfigyelést tesz lehetővé a nyelvtanuló, a nyelvtanár, a fordító és a kutató számára is (Sinclair 1999). A korpusznyelvészet eszközei és módszerei segítségével ugyanis legyőzhetőek azok a nehézségek (pl. az időigényes elemzés miatti kis méretű adatbázisok, vagy gépi elemzés híján a nem következetes, megbízhatatlan, szubjektív elemzések), amelyek miatt a korábbi kutatási eredmények egy része nem szolgálhatott általánosítható következtetésekkel.

A dolgozat célja (1) a korpuszalapú kutatások – és ezeken belül különösen a korpuszalapú fordításkutatás – néhány elvi és módszertani kérdésének bemutatása, (2) a korpuszalapú vizsgálatok előnyeinek ismertetése, valamint (3) a korpuszalapú vizsgálatok néhány fontosabb eredményének bemutatása annak érdekében, hogy rávilágíthassunk arra, hogy a korpusznyelvészet eszközei és módszerei milyen újszerű eredményekkel szolgálhatnak a fordításkutatásban.

2. A korpusz meghatározása és fajtái

A **korpusz** olyan számítógépen tárolt szöveggyűjtemény, amelyet explicit módon megfogalmazott kritériumok szerint és meghatározott céllal hoztak létre (Atkins és Clear 1992: 5). A korpuszoknak számos fajtája létezik. A fordításkutatás szempontjából az egyik jelentős típus az **egynyelvű angol korpusz** (pl. a Brown Corpus, amelyet 1962-ben kezdtek el építeni; az International Corpus of English (ICE), amely brit, amerikai, ausztrál és kanadai angolt is tartalmaz; a Bank of English; a London-Lund Corpus; a British National Corpus (BNC); és az írott brit és amerikai angolt tartalmazó Longman-Lancaster Corpus). Léteznek ún. **nyelvtanulói korpuszok** (angolul „learner corpora”) is, amelyek olyan számítógépen tárolt szöveges adatbázisok, amelyek a nyelvtanulók által produkált nyelvet tartalmazzák (Leech 1998: xiv.o.). Ilyen például a – többek között – francia, kínai és lengyel anyanyelvű angol nyelvtanulók szövegeit tartalmazó International Corpus of Learner English (ICLE), to-

vábbá a Longman Learners' Corpus és a Hong Kong University of Science and Technology (HKUST) Learner Corpus.

A fordításkutatásban, ahol mind a forrásszöveg, mind a célnyelvi (fordított) szöveg, mind pedig az ún. nem fordított, eredeti cél- és forrásnyelvi szövegek vizsgálata folyik, speciális korpuszokat használnak. Az egyik ilyen korpuszfajta a **többnyelvű korpusz** (angolul "multilingual corpus"), amely hasonló szövegtípusokat tartalmaz több nyelven. A **kétnyelvű korpuszokon** ("bilingual corpora") belül két fő típus van. A **párhuzamos korpusz** ("parallel corpus") a forrásszövege(ke)t és annak fordításait tartalmazza (pl. az English-Norwegian Parallel Corpus az oslói egyetemen). Az **összehasonlítható korpusz** ("comparable corpus") nem fordításokat, hanem hasonló körülmények között, spontán alkotott, hasonló típusú szövegeket tartalmaz két különböző nyelven. A kétnyelvű korpusz ellentettje az **egynyelvű (összehasonlítható) korpusz** ("monolingual comparable corpus"), amely azonos nyelven született eredeti/autentikus és fordított szövegeket tartalmaz (pl. az English Comparable Corpus (ECC) a manchesteri UMIST egyetemen és a Finnish Comparable Corpus a joensuu egyetemen). Az utolsó típus, az ún. **fordítási korpusz** ("translation corpus") kizárólag fordításokból áll (pl. az English-Italian Translational Corpus (CEXI) a bolognai Forli Egyetemen).

3. A korpuszalapú kutatások főbb jellemzői és témakörei a nyelvészet és az alkalmazott nyelvészet területén

Annak érdekében, hogy rámutathassunk a korpuszalapú kutatások hasznára, helyére és főbb eredményeire a fordításkutatás területén, az alábbiakban röviden bemutatjuk – általában véve – a korpuszkutatások célját, főbb területeit és az ilyen vizsgálatokat ért legfontosabb kritikákat. Rámutatunk továbbá arra, hogy a bírálat ellenére mégis miben és hogyan segítheti a korpusznyelvészet eszköztára mindennapi tanári, nyelvtanulói, fordítói és/vagy kutatói munkánkat.

3.1. A korpuszalapú kutatások jellege

A korpuszalapú kutatások a beszélt vagy írott **nyelvhasználatot** vizsgálják. Ez a hatalmas előnye azon kutatásokkal szemben, amelyek a nyelvet csupán izolált példákon keresztül látatják. A nyelvhasználat elemzése során a kutatásoknak két fő célja van: (1) a nyelvhasználatban fellelhető szabályszerűségek vizsgálata, illetve (2) a variabilitást befolyásoló, a szöveggörnyezetben fellelhető tényezők elemzése (Biber, Conrad és Reppen: 1998). E kettős cél megvalósításához egyrészt nagy mennyiségű adatra van szükség, hogy minimalizálható legyen a vizsgálat során az intuíció szerepe, valamint fontos, hogy e nagy adatbázis nagy számú beszélőtől származzon, hogy az egyéni sajátosságok befolyása jelentéktelen legyen.

3.2. A korpuszalapú kutatások főbb területei

A **leíró nyelvészet**en belül a korpuszok és a számítógépes elemzőprogramok (pl. konkordancia programok) segítségével leírhatók a nyelvhasználatot jellemző asszociációs minták (pl. milyen lexikai/grammatikai, vagy akár nem nyelvi asszociációk jellemeznék bizonyos nyelvi jelenségeket). A **lexikográfia** is nagymértékben épít rá, hiszen segítségével könnyedén megvizsgálható bizonyos szavak különféle jelentése, gyakorisága egy adott regiszterben, kollokációs mintája, stb. Bár a gyakran emberi értelmezést megkövetelő elemzések miatt ugyan korlátozott mértékben, de a **szövegnyelvészet** területén is hasznos információkkal szolgál. Segíthet a szövegszintű nyelvi eszközök (pl. referencia, ismétlés) használatának leírásában adott regiszterek vagy szövegtípusok esetében ugyanúgy, mint például a beszélt és az írott nyelv szövegszintű sajátosságainak elkülönítésében.

Az **alkalmazott nyelvészet** területén különösen fontos szerepet töltenek be a korpuszalapú kutatások. Csak hogy néhány példát említsünk: alkalmazható a szaknyelv-kutatás és -oktatás területén, az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátításának vizsgálatában, a nyelvtanításban, a nyelvi mérés validálási folyamatában és a stilisztikában ugyanúgy, mint a leíró fordításkutatásban és a szakfordító-képzésben.

A **fordításkutatásban** a korpuszalapú vizsgálódás két leggyakoribb témája (1) a fordított és eredeti (nem fordított) szövegek összevetése és (2) a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek nyelvi jellemzőinek leírása. Az előbbi a lexikai, szintaktikai és szövegszintű nyelvi jelenségek vizsgálatán keresztül rámutat a fordított szövegek olyan egyedi sajátosságaira, amelyek nem a forrás- vagy célnyelv hatására alakulnak ki. Az ilyen sajátosságok kimutatása több összehasonlítható korpuszban lehetővé teszi ún. fordítási univerzálék megfogalmazását (Baker 1998: 52). A másik terület, a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg összehasonlítása a nyelvpár-specifikus fordítói magatartás vizsgálatát teszi lehetővé. Bemutatja, hogy gyakorlott fordítók hogyan oldanak meg bizonyos fordítási problémákat és ezáltal az előíró jellegtől a leíró jelleg felé tolja a fordítástudományt (Kenny, idézi Baker 1998: 51).

3.3. A korpuszalapú kutatások általános bírálata

A korpuszalapú kutatásokkal kapcsolatban megfogalmazott kritikák leggyakrabban azok erősen kvantitatív, elsősorban az **előfordulási gyakoriságot** vizsgáló jellegét bírálják (Newmark 2002: 255). Bírálják azonban azért is, mert a folyamat helyett a nyelvi termékre és a kompetencia helyett a **performanciára** helyezi a hangsúlyt. Hátrányának róják fel továbbá azt is, hogy az automata gépi keresések csupán **felszíni nyelvi jelenségek** elemzésére korlátozódnak, valamint azt, hogy az összehasonlítás alapja általában az **anyanyelvi beszélő** performanciája, amely nehezen definiálható és nem is mindig kívánatos mérce (Leech 1998). Larsen-Freeman és Long (1991) a **természetes nyelvhasználat** nem minden esetben ideális voltát emelik ki: (a) bizonyos nyelvi jelenségek ugyanis egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán fordulnak elő, (b) nem lehet

minden, a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőt kontrollálni, (c) nem hordozza a teljes nyelvi repertoárt, hiszen a beszélők a problémás jelenségeket inkább elkerülik (idézi Granger 1998: 4-5). Widdowson (2000) arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a korpuszalapú kutatások eredményei nem ritkán **ellentmondanak az anyanyelvi beszélő megérzéseinek**, valószínűleg ez a kutatási módszer sem oldja meg az összes kutatómódszertani és/vagy elméleti problémát. Ezek mellett az sem elhanyagolható deficitje, hogy jellegéből fakadóan (sok szöveg sok beszélőtől/írótól) figyelmen kívül hagyja az **egyéni sajátosságokat, egyedi előfordulásokat**, amelyek ugyanakkor fontos összetevői lehetnek bizonyos jelenségeknek.

3.4. A korpuszalapú kutatások előnyei

A fenti kritikai megjegyzések ellenére számos érv szól a korpuszalapú tudományos vagy éppen gyakorlati vizsgálódás mellett. Biber és Conrad (2001) szerint jóval többről van szó, mint egyszerű gyakorisági mutatók számításáról, hiszen a korpuszelemző szoftverek segítségével kimutatható a különféle **regiszterek jellegzetes grammatikája** és igazolható vagy kijavítható az anyanyelvi beszélők – esetlegesen téves (!) – **intuíciói** a nyelvhasználattal kapcsolatban. Ehhez azonban elengedhetetlen a kvantitatív eredmények **kvalitatív, funkcionális értelmezése** (Biber, Conrad és Reppen 1998: 5). Ellis (2002) szerint az **input-gyakoriság** – és következésképpen annak elemzése is – fontos tényezője a nyelvelsajátítási elméleteknek, mivel a nyelvtanulás és a nyelvi folyékonyság elsősorban nem elvont szabályok vagy szerkezetek ismeretén múlik, hanem azon, hogy a nyelvtanuló mennyire képes az emlékezetéből felidézni korábban hallott vagy olvasott megnyilatkozásokat (i.m. 166).

A korpuszalapú vizsgálatok nemcsak azt mutatják meg, amikor a nyelvtanulók hibáznak, hanem azt is, ha valamit sikeresen fogalmaztak meg. Ezért nagy előnyük az, hogy nemcsak bírálatot, hanem **elismerést** is indukálhatnak. A különféle nyelvi jelenségek általános vizsgálata mellett lehetőséget nyújtanak annak kimutatására is, hogy mely nyelvi jelenségeket használnak a nyelvtanulók jelentősen **ritkábban** vagy éppen sokkal **gyakrabban**, mint az anyanyelvi beszélők (Leech 1998), aminek kimagasló a jelentősége a nyelvtanulásban. Stubbs (2001) véleménye szerint pedig az, hogy a terméket vizsgálja és nem a folyamatot, nem kisebbíti az ilyen jellegű vizsgálatok érdemét, hiszen a nyelvi produktum az, ami ténylegesen **megfigyelhető**, elemezhető, úgymond „tapintható”.

Nagyon lényeges a korpuszalapú vizsgálatoknál a megfelelő módszertani hozzáállás: a gépi programok segítségével maximális objektivitással kell eljárni a nyelvi jelenségek leírásában, de a kutató megérzései, meglátásai és reakciói elengedhetetlenek a jelenségek kielégítő értelmezéséhez (Sinclair 1999: 21–22). A korpusznyelvészet különlegessége és előnye éppen abban rejlik, hogy nem azzal foglalkozik, ami véletlenszerűen (tehát legalább egyszer) előfordul. Módszereit úgy alkották meg, hogy kizárják az egyedi eseteket, amelyek statisztikailag nem szignifikánsak, és olyan jelenségekre összpontosulnak, amelyek gyakran és jellemzően fordulnak elő (Stubbs 2001: 151).

4. Korpuszalapú vizsgálatok a fordításkutatásban

A fordításkutatásban két terület válik markánsan szét: a hagyományos értelemben vett fordításkutatás (a fordítói magatartás vizsgálata) és a pedagógiai fordítások vizsgálata (pl. a fordítás mint nyelvoktatási vagy nyelvi mérési feladat). Ez utóbbi terület szakirodalmi jóval szegényesebb, de a fordítástudomány számos megállapítása fontos implikációkat hordoz a pedagógiai célú fordításkutatás számára is. A korpusznyelvészet mindkét terület számára hasznos információkkal szolgál. Az alábbiakban először röviden áttekintjük a korpuszalapú fordításvizsgálatok főbb témaköreit, majd a legfrissebb kutatások közül mutatunk be néhányat, amelyek szemléltetik a különféle témakörökben végezhető vizsgálatok lehetséges módszereit és eredményeit.

A korábbiakban részletezett **korpuszfajták** különböző jellegű elemzésekre adnak módot. A párhuzamos korpuszok segítségével bemutatatható, hogy a gyakorlott fordítók miként oldanak meg bizonyos fordítási problémákat. A többnyelvű korpuszok megmutatják a célnyelv jellegzetes (eredeti) nyelvezetét (szemben a fordítások nyelvezetével). Az egynyelvű összehasonlítható korpuszok segítségével összehasonlíthatók – egy adott nyelven – az eredeti (nem fordított) és a fordított szövegek, annak érdekében, hogy kimutathassuk a fordításokat jellemző eltéréseket. A nagyméretű referencia-korpuszok pedig a kulturális vonatkozású kérdések tisztázásában is segítenek.

A korpuszok számítógépes elemzésére szolgáló **konkordancia-programok** is nagyban segítik a fordítók és a kutatók munkáját. Lehetővé teszik az adat-alapú tanulást (angolul ún. „data-driven learning”) a kezdő fordítók vagy nyelvtanulók számára, akik e programok segítségével rákereshetnek bizonyos szabályszerűségekre és megpróbálhatják értelmezni azokat (pl. jellegzetes ekvivalenciák vagy megoldások). A konkordancia-programok a forrás- és a célnyelv aszimmetrikus jellegét is megmutatják (pl. a sok esetben hiányzó formai és/vagy strukturális ekvivalenciát). Összegzésül tehát elmondható, hogy a korpusznyelvészet eszköztára olyan információkkal szolgálhat, amelyekhez nem juthatunk hozzá hagyományos eszközökkel vagy csak nagyon sok idő és munka árán. Az alábbiakban a fenti lehetőségeket illusztráljuk néhány konkrét példán keresztül, kiemelve a fő fordítási problematikát vagy témát, amivel a tanulmány foglalkozik.

Stewart (2000) azt vizsgálja, hogy a korpuszok mennyire alkalmazhatók a **célnyelvi produkció elősegítésére** és a **kreatív íráskészség fejlesztésére**. Munkáját az a feltevés motiválta, miszerint a fordított szövegek jóval konvencionálisabbak, mint az eredeti szövegek. Különösen igaz ez az idegen nyelvre történő fordítás esetén, amikor a fordítók – a nyelvi korlátok miatt – kevésbé képesek „manőverezni” vagy kreatívan bánni a nyelvvel. A vizsgált szövegek egyik részét az egynyelvű Brit Nemzeti Korpusz, másik részét pedig forrásnyelvi szövegek (olasz turistabrosúrák) alkotják. Az elemzés adott szavak kollokációit vizsgálja (pl. olyanokét, amelyek esetében a szótár csak egy kollokációt ad meg vagy azt, hogy bizonyos tulajdonneveket le kell-e fordítani a célnyelvre). Számol kollokáció-gyakoriságot és kollokációs arányt (ami a kollokációs gyakoriság és a megoldások aránya). Az eredmények azt mutatják, hogy a nagy refe-

rencia-korpuszok két jelentős szempontból is hasznosak a fordításban: (1) idegen nyelvre történő fordítás során jóval több információt bocsátanak a fordító rendelkezésére, amelyek segítségével a nyelvi vagy kulturális korlátok/hiányosságok könnyebben leküzdhetők, mint például a hagyományos szótárakkal, (2) konvencionálisabb nyelvhasználatot mutatnak, mint ami általában az anyanyelvi beszélőket jellemzi.

Fekete (2002) a pedagógiai fordításkutatás területén a nyelvtudás mérésének szolgálatába állítja a korpusznyelvészet eszközeit: a **fordítás**, mint nyelvvizsga-feladat **validálásához** alkalmazza. Kutatásának célja kettős: egyrészt meghatározza a fordítói performancia azon aspektusait, amelyeket empirikus módon csak a konkordancia programok segítségével lehet megfelelően tanulmányozni, másrészt pedig számba veszi a fordítások értékelésének azon elemeit, amelyeket a vizsgáztatók bár nem tudnak empirikus módon validálni, mégis figyelembe vesznek a fordítások minőségének értékelésekor. A vizsgálathoz az ITK Korpusz Projekt adatbázisából egy angol újságcikk 113 magyar nyelvű fordítását használta fel. Az elemzés négy fő szempontra korlátozódik: azt vizsgálja, hogy konkordancia-programmal kimutatható-e kapcsolat (1) a nehézségi szint és a lexikai változatosság (angolul „lexical variation”: „type/token ratio”), valamint a mondatok hosszúsága (szó/mondat) között, (2) a tipikus vizsgázói fordítás (helyes megoldás), hiba (szám és típus) és a megfelelő szóválasztás között (ez utóbbi a tételanalízis alapjául szolgált), (3) a különféle elfogadható megoldások és az értékelés között, valamint (4) az értékelési kritériumok módosítása és a pontszámok alakulása között. E tényezők kapcsolatát gyakoriság és kontextus-elemzéssel, valamint más egyéb statisztikai számításokkal (pl. diszkriminációs index számítása) vizsgálja. Érdekes módon az eredmények a 2., 3. és 4. szempontban szereplő jelenségek között igazolt kapcsolatot, az elsőben – a nehézségi szint és a lexikai változatosság, valamint a mondatok hosszúsága (szó/mondat) között – nem. Összegzésül Fekete megállapította, hogy a konkordancia-programok alkalmazhatóak a fordításnak mint vizsgafeladatnak a validálásához (pl. tételanalízis vagy a sikeres vizsgázók fordítói stratégiáinak feltérképezése).

A fordításoktatáshoz Kohn (1999, 2000) párhuzamos korpuszokat és konkordancia-programokat hívott segítségül annak igazolására, hogy a számítógép felhasználása hozzájárul a fordítói tudatosság növekedéséhez és a **fordítási készség** kifejlődéséhez. Kohn munkáját néhány példán keresztül szemléltetjük. Az egyik elemzéshez a résztvevők a *Microconcord* nevű konkordancia-programot és német nyelvű eredeti szövegek magyar fordításait használták. A konkordanciák alapján feltárták a szövegek feltűnő lexikai és grammatikai sajátosságait, az esetleges fordítási törvényszerűségeket, valamint a hiányzó kategóriák kompenzációs lehetőségeit.

Más jellegű vizsgálatot tett lehetővé a *Multiconcord* nevű többnyelvű konkordancia-program, amelynek köszönhetően az összegyűjtött megfeleltetések egy időben mindkét nyelven és adott szöveggörnyezetben jelennek meg a képernyőn. E program segítségével három német szöveg különböző nyelvű (angol, francia, olasz, görög, dán) fordításait vizsgálták. Az egymással szembeállított szövegrészletek alapján strukturális és funkcionális eltéréseket állapítottak meg,

és tudatosították saját anyanyelvük néhány olyan sajátosságát, amire addig nem figyeltek. Az izolált megfigyelésekből törvényszerűségek rendszerét lehetett megfogalmazni. Kohn meglátása szerint a korpuszalapú fordításoktatás fő előnye az, hogy „optimálisan kapcsolja össze egymással a fordítói rutint és a problémamegoldási stratégiákat” (2000: 13).

Kenny (2000) is párhuzamos korpuszalapú dolgozott, amikor a **lexikai kreativitást** vizsgálta. Tanulmánya a német-angol, irodalmi szövegeket tartalmazó párhuzamos korpusz a GEPCOLT elemzése mellett kitér olyan módszertani kérdésekre is, amelyek a szoftver adta lehetőségek és a kutatási célok esetleges összeférhetetlenségeiből fakadnak. Nemcsak elemzési módszereket mutat be, hanem értékeli és „finomítja” is azokat. Kutatásának fő célja tisztázni azt a több kutató által is sugallt kérdést, hogy vajon a normalizáció (vagyis a fordított szövegek nyelvileg konzervatívabb jellege a célnyelv eredeti/autentikus szövegeihez vagy a forrásnyelvi szöveghez képest) jellemző-e a fordításokra. A forrásszövegekben rákeres a lexikai kreativitás különféle megnyilvánulásaira és az elemzőprogramok adta lehetőségek segítségével beazonosítja a kreatívknak minősíthető megfogalmazásokat, az íróra jellemző, speciális kifejezéseket és a szokásostól eltérő kollokációkat.

Mauranen (2000) kutatásának középpontjában a fordított és az eredeti/autentikus szövegek összevetése áll. Témája az olyan több szóból álló szóláncok vizsgálata, amelyek ún. „szöveg-reflexív” jelentést hordoznak. Ezen szóláncok elválnak a szöveg propozicionális tartalmától, feladatuk elsősorban a **nyelvi szövegszerkesztés**, az olvasói értelmezés megkönnyítése, segítése. Különösen gyakoriak ezek a tudományos szövegekben, és jóval gyakoribbak az angolban, mint például a finnben, a kutató anyanyelvében. Korpuszalapú vizsgálata megerősítette azt a feltevést, miszerint a tudományos szövegekben több a reflexivitás, mint a népszerű szövegekben, és a fordításokban is több van, függetlenül a forrásnyelvtől, amiről fordították. Elemzése arra is rámutattak, hogy a fordított szövegekben a többszavas szerkezetek kevésbé világosak és állandóak, mint az eredeti szövegekben, és el is térnek azoktól. Ez arra enged következtetni, hogy a fordított szövegek nem ugyanolyan ko-szelekciós mintákat mutatnak, mint a hozzájuk hasonlítható eredeti szövegek. Az adatok azt is tanúsították, hogy erősen célnyelv-specifikus kifejezések már sokkal kevésbé szerepelnek a fordításokban. Érdekes eredménye Mauranen kutatásának az, hogy a népszerű, nem irodalmi szövegek jobban eltérnek a célnyelvi normától, mint a tudományos szövegek, ami arra enged következtetni, hogy a kulturális presztizs kevésbé lényeges, mint a fordítás egyéb meghatározó tényezői.

Összehasonlítható korpuszokkal dolgozott Olohan és Baker (2000) is. Kutatásuk célja a fordításra jellemző **explicitáció** jelenségének igazolása volt. Elemzésük egy konkrét szerkezetre korlátozódott az angolban, mégpedig az opcionális *that* jelenlétének vagy hiányának vizsgálatára a függő beszédben használt *say* ill. *tell* igék után. Az elemzéshez az adatbázist a TEC (Translational English Corpus, magyarul Fordított Angol Nyelvi Korpusz), illetve a BNC (British National Corpus, magyarul Brit Nemzeti Korpusz) szolgáltatta. A konkordancia vizsgálat egyrészt kimutatta, hogy a *that* kötőszó sokkal gyakoribb a fordítási korpuszban (TEC), mint az eredeti szövegeket tartalmazó BNC kor-

puszban, másrészt, hogyha megvizsgáljuk mindkét ige összes alakját, akkor azt látjuk, hogy az eredeti szövegek (BNC) sokkal gyakrabban hagyják el, mint a fordított szövegek (TEC).

Jantunen (2001) a fordított szövegek egy másik – sokak által univerzálénak tartott – jellegzetességével foglalkozik, mégpedig az **egyszerűsődéssel** vagy más szóval szimplifikációval. A jelenséget először forrásnyelvi és célnyelvi szövegeken keresztül vizsgálták, majd pedig fordított és nem fordított (eredeti) szövegek összevetésén keresztül. Jantunen tanulmánya ez utóbbi módszert követi. A szimplifikáció gyakran a lexikai elemekben nyilvánul meg. A korpusz-alapú tanulmányok azonban azt sugallják, hogy a fordított szövegekben nem szegényesebb a lexikon. Ezt a szinonimák inherens természetével magyaráznak. A szinonimák használatának korlátai miatt ugyanis a fordítók sok esetben úgy használják őket, mint az eredeti szövegek írói. Jantunen kvantitatív elemzése ezt a problémát igyekszik megvilágítani. Vizsgálatát egy 2,2 millió szavas fordított és nem fordított szövegekből álló finn korpuszra építi. A fordítások angol nyelvű forrásszövegekből készültek, a szövegek műfaja pedig tudományos szaknyelv és szépirodalom. Kutatásai azt mutatják, hogy mindkét nyelvi variáns hasonlóan széles körű szinonimakészlettel rendelkezik.

5. Összegzés

E tanulmány legfőbb célja az, hogy felhívja a fordítók, nyelvtanulók, nyelvtanárok és kutatók figyelmét arra, hogy a korpusznyelvészet módszerei és eszközei miként és milyen területen segíthetik munkájukat. A számítógépes adatbázisok alkalmazása és az elemzőprogramok által nyújtott eredmények megfelelő értelmezése a hagyományos eszközöknél (pl. szótárak) jóval korszerűbb és bővebb információkkal vértetik fel a felhasználót, melynek köszönhetően ma már elengedhetetlen részei a fordításkutatásnak, az alkalmazott és leíró nyelvészetnek egyaránt.

Irodalom

- Atkins, S., Clear, J. 1992. Corpus Design Criteria. *Literary and Linguistic Computing*. Vol 7. N. 1. 1–16.
- Baker, M. (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. 1998. *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: CUP.
- Biber, D., Conrad, S. 2001. Quantitative Corpus-Based Research: Much More Than Bean Counting. *TESOL Quarterly*, Vol. 35. N. 2. 331–336.
- Fekete, H. 2002. An Experimental Translation Corpus Project (Small Learner Corpus). Unpublished Ph.D. assignment, Language Pedagogy Ph.D. Program. Budapest: Eötvös Loránd University.

- Granger, S. 1998. The Computer Learner Corpus: a Versatile New Source of Data for SLA Research. In: S. Granger (ed.) *Learner English on Computer*. London: Longman. 3–18.
- Jantunen, J. H. 2001. Synonymy and Lexical Simplification in Translations: a Corpus-Based Approach. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. N.1. 97–112.
- Kenny, D. 2000. Lexical Hide-and-Seek: Looking for Creativity in a Parallel Corpus. In: M. Olohan (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Publishing. 93–104.
- Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (első rész). *Fordítástudomány* 1. évf.,1.szám. 67–78.
- Kohn J. 2000. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (második rész). *Fordítástudomány* 2. évf.,1.szám. 5–16.
- Leech, G. 1993. Corpus Annotation Schemes. *Literary and Linguistic Computing* Vol. 8. N.4. 275–81.
- Leech, G. 1998. Preface. In: S. Granger (ed.) *Learner English on Computer*. London: Longman. (pp. xiv–xx).
- Mauranen, A. 2000. Strange Strings in Translated Language. A Study on Corpora. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Publishing. 119–142.
- Newmark, P. 2002. What makes me tick? Across-Interview by Anikó Sohár. *Across Languages and Cultures* Vol. 3. N.2. 251–255.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting that in Translated English. Evidence for Subconscious Processes of Explication? *Across Languages and Culture* Vol. 3. N.2. 141–158.
- Sinclair, J. 1999. The Computer, the Corpus and the Theory of Language. *LMS Lingua*, 1, 21–32.
- Stewart, D. 2000. Conventionality, Creativity, and Translated Text. The Implications of Electronic Corpora in Translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Publishing. 73–92.
- Stubbs, M. 2001. Texts, Corpora, and Problems of Interpretation: a Response to Widdowson. *Applied Linguistics* Vol. 22. N.2. 149–172.
- Widdowson, H. G. 2000. On the limitations of linguistics applied. *Applied Linguistics*, Vol. 21. N.1. 3–25.

Miként igazolja a befogadás a fordításról alkotott hipotézis érvényességét¹

Kenesei Andrea

Szüksége van-e a műalkotásnak önmön értelmezésére? S az olvasónak, befogadónak szüksége van-e rá? Mi a műértelmezés értelme? teszi fel a kérdéseket Széles Klára (Széles 1996). A kérdésre akkor adunk egyértelműen igenlő választ, ha egyetértünk Beaugrande és Dressler (1981) meggyőződésével, miszerint a szöveg önmagában nem válik szöveggé. A szöveg csakis a befogadó által válik szöveggé. A szöveg koherenciája sem inherens jellegű, csak az olvasó értelme teszi koherenssé a szöveget. Mi a betűvé merevedett mű szerepe? Közbülső lépés az alkotóban kavargó képzetek, gondolatcsírák folyamata és a befogadóban felszabadított tudatos vagy öntudatlan feszültségek között. Leccsillapítja a költő érzelmeit és felkavarja a befogadót. A kérdés az, hogy ugyanarról az érzelmi vetületről beszélhetünk-e mindkét esetben. A következő kérdés pedig a még bonyolultabb eset, amikor a befogadó nem az eredeti, hanem a lefordított műből kívánja megérteni és önmagáévá változtatni az alkotó érzelmeit. Sikeres-e ez a törekvés? Mi az eredménye ennek a többlépcsős folyamatnak?

Heidegger szerint „A műértelmezés lényege annak a feltárása, ami az üzenetet hozza, amennyiben az, ami ily módon feltárul, üzenetté válhat” (Heidegger 1989: 85). A műértelmezés abban különbözik az egyszerű befogadói folyamatától, hogy a mű szövedékét átvilágítva a rejtőző összefüggéseket felfedi. Széles Klára szerint, amikor csak egyetlen műre koncentrálnak az elemző, előbb-utóbb figyelme körébe vonja az alkotó más műveit és kultúrtörténeti vonatkozásokat is. Kutatásom ebből a szempontból formalista jellegű, mert szándékosan leszűkítem a befogadó ismereteit, mégpedig azért, hogy se az eredeti mű, se a fordítás önmagában való értékelése ne haladjon más, szerteágazó irányokba. A kutatás nem érné el a célját, ha a háttérismeretek befolyásolnák a csupán a szövegre vonatkozó interpretációt, nehézzé, akár lehetetlenné válna az eredeti mű és a fordítás interpretációjának összevetése.

Manfred Frank is megerősít ebben a meggyőződésben, amikor azt vallja, hogy „a szövegeknek nem kell szükségszerűen ahhoz a nyelvjátékhoz, ahhoz az életvilághoz, ahhoz a társadalmi és történelmi vonatkozásrendszerhez tartozniuk, melyben az olvasó szocializációja és kulturálódása végbement. A szövegben artikulálódó világ talán már elsüllyedt, a szöveg világa nem feltétlenül jelenbeli világ, és a szöveg és olvasó közötti közlési szituáció sokkal inkább létrehozandó,

¹ A 2003. április 16-án Győrben, a MANYE XIII. Kongresszusán elhangzott előadás szerkesztett változata.

mint amennyire adva van” (Frank 1995: 65). Ez a közelmúltban írt művekre is igaz, hisz a költő világa, a szöveg világa és az olvasó világa három különböző sík, függetlenül a találkozási pontok mennyiségétől és minőségétől. Sőt, a hármas kibővül négygé, hiszen fordítás esetén szöveg₁ és szöveg₂ síkjairól van szó. Céлом éppen a konvergens és divergens pontok felfedése.

A négy sík meglétét Manfred Frank úgy fogalmazza meg, hogy „egy szöveg jelentése nem esik szükségszerűen egybe azzal, amit annak szerzője kifejezésre akart juttatni vele. A szöveg eloldódik jelentéseitől és a szerző intencióitól is” (Frank 1995: 70). Roland Barthes ezt *összeomlásnak* nevezi (Barthes 1966).

Mit jelent egy szöveget megérteni? Manfred Frank szerint a megértés egy alkotó tevékenység, ami túlmegy a dekódoláson azáltal, hogy követi az értelem áramlását. Az olvasás nem más, mint irányított alkotás. A szöveg szolgáltatja a partitúrát: aki azt előadja, nem a szerző, hanem az olvasó. Ha figyelembe vesszük, hogy a fordító is olvassa, befogadja, értelmezi a szöveget, a megfigyelni kívánt folyamat újabb elemmel bővül. Az is további bonyolító tényező, hogy a szöveg értelmét minden pillanatban újra meg kell alkotni. (Itt jegyzem meg, hogy kutatásom következő témája és fókusza az eredeti vers értelmezésének és a többféle fordítás értelmezésének összevetése.)

Martindale és Dailey (1995) arra a megállapításra jutnak, hogy az olvasók irodalmi művekről alkotott interpretációi megegyeznek. A versek konnotatív jelentéseinek tekintetében nincs eltérés, ezt mutatja a két szerző elemzése. De elismerik, hogy azt nem mutatták ki, vajon az olvasók ugyanolyan szimbolikus vagy mély szintű interpretációkat adnak-e. Ennek hiányát azzal indokolják, hogy az ilyen jellegű értelmezés elméleti háttérismereteket igényel, amivel átlagolvasók nem rendelkeznek. Kutatásomban egyetemi hallgatók vesznek részt, akik nem tartoznak az átlagos kategóriába.

Az irodalmi szöveg, de különösen a vers olvasása során a befogadó felfüggeszti az *igaz* kritériumát és a vers *hasznosságát*, és csak a szöveg esztétikai aspektusaira koncentrálnak (Hanauer 1998). Hirsch szerint a költészet nem anyag, hanem belső műfajok bizonytalan csoportosulása, ahol a műfajok nem rendelkeznek egyetlen univerzális attribútummal, ami megkülönböztetné őket a nem-költészettől (Hirsch 1967). Ezt én annyiban cáfolom, hogy a vers az a műfaj, ami a legsűrítettebben alkalmazott lexikai egységek egybeolvasztásával vetíti ki azt a gondolatot, amiről a költő írni akart, és azt a gondolatot, amit az olvasó ki akar belőle olvasni. Wittgensteinre hivatkozva Hirsch a vers értelmezését lehetetlen feladatnak tartja, „verbális ismétléssel álcázott rosszul értelmezett feladat”-nak. (Hirsch 1967: 150). Azonban ha a verset, ami egyfajta szöveg, nem lehet értelmezni, akkor semmilyen szöveget sem, ami abszurd kijelentés.

A kutatás a hermeneutikai tételből indul ki: a vers egészét csak részeinek ismeretéből, a részeket pedig csak az egész vonatkozásában érthetjük meg. Az olvasó a vers nyelvében rejlő hasonlóságok és ellentétek eredményeként többszintű jelentést érzékel. Ez a polivalencia elve. A rész-egész viszonyát alapul véve a jelen kutatásban résztvevő olvasók megállapították a kulcsszót a versben és a fordításban, és megállapították a versszakok témáját. A tartalmi szavakat csoportosították és elnevezéssel látták el. Ez utóbbi azt a célt szolgálta, hogy kiderüljön, hogy az egyes lexikai elemek milyen interpretációt nyerne a vers

egészből kiindulva. Az olvasók a Veszprémi Egyetem angol szakos hallgatói voltak, akik a szövegnyelvészet tantárgy keretében végezték el az alább felsorolt nyolc feladatot. A magyar verset és az angol fordítást két külön csoport (15–15 hallgató) értelmezte. Természetesen a legjobb megoldás az lett volna, ha az angol verset angol anyanyelvű olvasók értelmezik, de erre ebben a kutatásban nem nyílt lehetőség.

Petróczi Éva *Vallomás, eperrel* című versének és az angolra fordított változatának recepcióját és interpretációját különböző módszerekkel mértem. Petőfi S. János kreatív-produktív értelmezése a vers önálló létrehozását, vagy az eredetivel analóg létrehozást, vagy ismeretlen vers anticipatorikus (részlegesen szabad versalkotás vagy a vers hiányzó elemeinek pótlása) megközelítését jelenti (Petőfi & Benkes 1992). E módszer elemeit alkalmazva az olvasók

- (1) „tördelték” a verset, maguk határozva meg a sorokat és a központozást. Széles Klára „fókusz”-ához (Széles 1996: 101) hasonlóan,
- (2) megállapították a vers kulcsszavát,
- (3) megállapították a versszakok témáját a két szövegben,
- (4) megállapították a mondatok témáját a két szövegben,
- (5) csoportosították a tartalmi szavakat az általuk azonosnak tartott mezőbe való tartozás szerint,
- (6) elnevezték az így kialakult mezőket,
- (7) véleményt alkottak arról, hogy női vagy férfi költő(k)ről van-e szó (nem ismerve, hogy ki a költő és ki a fordító),
- (8) véleményt alkottak arról, hogy a magyar vagy az angol szöveg-e az eredeti vers.

A versek olvasói értelmezését összevetettem a költőnek a lefordított változatról alkotott véleményével. Az alapvető kérdés, hogy ezek milyen összhangban állnak egymással. Az olvasók értelmezését olyan értelemben számszerűsítettem, hogy mínusz, 0 és plusz értéket rendeltem a negatív, a semleges és a pozitív üzenet megfogalmazásához.

1. táblázat
Egységszintű értelmezés

	EREDETI	FORDÍTÁS
1. mondat	100% +	50% +
2. mondat	100% +	100% +
Σ	100% +	75% +
1. versszak	0% +	75% +
2. versszak	100 % +	80% +
3. versszak	100% +	100% +
Σ	66,6% +	85% +
Vers	100% +	100% +
Kulcsszó	80% +	100% +
Σ	86% +	90% +

Mint az 1. táblázatból látható, az első mondat semlegesnek bizonyult az eredeti olvasatban, negatívnak a fordításnál. A második mondat mindkettő esetében semleges értelmezésű. Összességében ez –1 értéket ad a fordításnál, vagyis az angol verzió mondatszintű olvasata negatív az olvasók számára. Az első versszak –5, illetve –2 értéket vett fel, a második versszak 5 és –1 értéket, a harmadik versszak pedig 2 és 0 értéket. Végeredményben az eredeti olvasata 2, az angol változaté pedig –4 értékű. Az egész vers olvasata 1, illetve 0 értékű. A kulcsszó (az a szó, amit az olvasók a vers kulcsszavának tartottak) alapján mindkét olvasat 3 pontot kap. A végeredmény 4 az eredeti vers értelmezésénél és 3 az angol változatnál. Ha mindezen értékeket összeadjuk, az eredeti vers 6, az angol verzió pedig –2 értéket vesz fel a skálán. A konklúzió az, hogy az eredeti vers erősen pozitív értelmezést nyer az olvasóknál, míg az angolra fordított változat enyhén negatív interpretációt.

A tartalmi szavak csoportosítása az úgynevezett séma-elméleten alapul – a világról alkotott tudás és tapasztalat többek között sémákban rendeződik. A séma-elmélet az 1920-as évek „Gestalt-pszichológia”-jából indult ki, amit a 70-es években kezdődő ún. „mesterséges intelligencia” kutatás fejlesztett tovább. Az elmélet szerint az információfeldolgozás (pl. szövegértelmezés) az olvasók saját sémarendszere szerint történik, az új információ által felépített sémákat a tudatunkban létező sémákhoz igazítjuk. A lexikai egységek csoportosítása így módon nem más, mint séma-megerősítés és séma-felépítés. A szócsoportok elnevezésével az olvasók az adott séma verbális megfogalmazását végezték el. A vers és angol változatának lexikai egységszintű értelmezését a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat

Szócsoportok, szemantikai mezők szerinti értelmezés

(∅) [CSELEKVÉS] nézel, lövell	(–) [DISAPPOINTMENT] aimless,
(∅) [IDŐ] idei, június havában	bitter, long-suffering, understated,
(–) [KESERŰSÉG] ízület visszafogó,	stunted
satnya, kínban égett, keserű	(∅) [COMMUNICATION] look, gaze,
(+) [SZERELEM] eprek, szívéig,	send, power
édességet, gyermekkor, szent,	(+) [PAMPER] sweetness, summer,
gyümölcsét, szeretlek	strawberries, fruit, June, shaft
(+) [DICSŐSÉG] sugaras, szent,	(∅) [INNOCENCE] hallowed,
hatalma, szeretlek	childhood
(+) [SZÉPSÉG] tekinteted, rám nézel,	(+) [LOVE] love, heart
június	
(–) [FÁJDALOM] visszafogó, satnya,	(+) [HOPE] power, shaft, sweetness,
kínban, keserű	summer, hallowed fruit, childhood,
(+) [SZERELEM] sugaras, édességet,	love, June, strawberry
tekinteted, szent, szeretlek	(–) [HOPELESS] aimless, bitter, long-
	suffering, understated, stunted
	(∅) [CONTACT] look, gaze, send

- (-) [ÉRTELMETLEN] visszafogó, satnya, kínban, keserű, véletlen
- (+) [ÉLET] íz, érett, eprek, szívéig, sugaras, édesség, lövell, tekintet, hatalma, gyerekkor, szent, gyümölcse, június, szeretlek
- (-) [REMÉNYTELEN] satnya, kínban érett, keserű, ízüket visszafogó
- (+) [REMÉNY] sugaras édesség, tekintet hatalma, gyerekkor, szent gyümölcs, június, szeretlek
- (-) [CSALÓDÁS] satnya, kínban érett, keserű, visszafogó
- (+) [MENNYEI] sugaras, szent
- (-) [KESERŰSÉG] ízüket visszafogó, satnya, kínban érett, keserű szív
- (+) [SZENVEDÉLY] sugaras, lövell, szeretlek, hatalma
- (+) [ÉDESSÉG] édességet, gyerekkor, szent, június, gyümölcsét
- (-)
- [CSALÓDÁS] satnya, kínban érett, keserű, visszafogó
- [REMÉNYTELENSÉG] satnya, kínban érett, keserű, ízüket visszafogó
- [KESERŰSÉG] ízüket visszafogó, satnya, kínban érett, keserű
- [KESERŰSÉG] ízüket visszafogó, satnya, kínban érett, keserű szív
- [FÁJDALOM] visszafogó, satnya, kínban, keserű
- [ÉRTELMETLENSÉG] visszafogó, satnya, kínban, keserű, véletlen
- (+)
- [SZERELEM] eprek, szívéig, édességet, gyermekkor, szent, gyümölcsét, szeretlek
- [SZERELEM] sugaras, édességet, tekinteted, szent, szeretlek
- [REMÉNY] sugaras édesség,
- (-) [DECAY] strawberries, sweetness, summer, love, hallowed fruit, childhood, June
- (-) [ONE-SIDED LOVE] bitter hearts, long-suffering, understated, stunted
- (-) [HOPELESS] aimless, bitter, understated, stunted
- (+) [FONDNESS] sweetness, long-suffering, hallowed
- (-)
- [DISAPPOINTMENT] aimless, bitter, long-suffering, understated, stunted
- [HOPELESSNESS] aimless, bitter, understated, stunted
- [HOPELESSNESS] aimless, bitter, long-suffering, understated, stunted
- [DECAY] strawberries, sweetness, summer, love, hallowed fruit, childhood, June
- [ONE-SIDED LOVE] bitter hearts, long-suffering, understated, stunted
- (+)
- [LOVE] love, heart
- [HOPE] power, shaft, sweetness,

tekintet hatalma, gyerekkor, szent
gyümölcs, június, szeretlek
[DICSŐSÉG] sugaras, szent,
hatalma, szeretlek
[SZÉPSÉG] tekinteted, rám nézel,
június
[ÉLET] íz, érett, eprek, szívéig,
sugaras, édesség, lövell, tekintet,
hatalma, gyerekkor, szent,
gyümölcse, június, szeretlek
[MENNYEI] sugaras, szent
[SZENVEDÉLY] sugaras, lövell,
szeretlek, hatalma
[ÉDESSÉG] édességet, gyerekkor,
szent, június, gyümölcsét

summer, hallowed fruit, childhood,
love, June, strawberry
[FONDNESS] sweetness, long-
suffering, hallowed
[PAMPER] sweetness, summer,
strawberries, fruit, June, shaft

(Ø) = 2 11%
(+) = 9 53%
(-) = 6 35%

(Ø) = 3 25%
(+) = 4 33%
(-) = 5 41%

A semlegesnek tartott kifejezések 11%-ot képviselnek az eredeti versnél és 25%-ot a fordításnál. A pozitív egységek aránya 53% és 33%, míg a negatív-ként értékelt egységeké 35%, illetve 41%.

A kérdés a következő: milyen összhangban állnak az interpretációs értékek a költő véleményével? Petróczi szerint a fordító „angolos hűvösséggel” kissé „merek” fordítást produkált. Még egyszer nézzük a globális értelmezés eredményét: eredeti 6, fordítás -2, illetve az egységenkénti eredményt: (+) 53% és 33%, (-) 35% és 41%. Ennél meggyőzőbb igazolást nem is tudnánk nyújtani. Az eredeti vers és az angol változat komparatív interpretációja teljes mértékben összhangban van a költő saját véleményével.

A recepció eredményei után nézzük meg a verset fordítástani szempontból. A lexikai egységek fordításának átváltási műveletei a következők: A *rám nézel* fordítása lexikai átváltási művelettel *you look at me*. Itt a forrásnyelvi jelen idejű szerkezetet felcseréli a célnyelvi egyszerű jelen idejű szerkezettel. Ez állandó megfelelés. Kötelezően betoldja a személyes névmást és felcseréli a tárgyat és az igét. A *véletlen tekinteted hatalma* fordítása *the power of this aimless gaze* – a fordítás ugyan önmagában jólformált egység, de semmiképpen sem tekinthetjük az *aimless* szót a *véletlen* ekvivalensének, illetve a *gaze* sem felel meg a *tekin-temek*. Nehéz fordítástechnikai kategóriát találni, ez a főnévi szerkezet nem ekvivalens, és hangulati szempontból a fordítás negatív kicsengésű.

Sugaras édességet lövell mint *sends shafts of sweetness*—érzelmileg és hangulatában megfelelő a fordítás, de a *lövellt* a *send* nem adja vissza, esetleg *eject* lehetett volna. Szószerkezet szintű a variatív megfelelés. Az értelmezésből is kiderül, de magunk is érezzük, hogy a *lövellt* használata nem véletlen, szerelmi kapcsolatról

lévén szó. Talán a fordító szándékosan nem akart pontosabb lexikai megfeleléssel élni.

Ízüket visszafogó, satnya, kínban érett eprek az angol verzióban *long-suffering, understated, stunted strawberries*—hangulatilag az egész egység ekvivalensnek tekinthető. Az átváltás a főnévi szerkezet szintjén jött létre, variatív a megfelelés. *A gyerekkor szent gyümölcsét* illetve *this hallowed fruit of childhood*—állandó megfelelés, de a fordító megváltoztatta a determinánst, a határozott névelő helyett közelre mutató névmást használ. *Június havában úgy szeretlek* illetve *so I love you in the month of June*—itt az időhatározó és az igei szerkezet cseréjéről van szó. Lexikai szinten nem, de szerkezeti szinten variatív a megfelelés, amire szükség van, a magyar szórend követése itt nem kívánatos.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a vers hat egységéből három ekvivalens, háromnak pedig nem sikerült visszaadnia az eredeti hangulatot. Azonban az utóbbi három tartalmilag fontosabb üzenetet közvetít, így ezek nagyobb súllyal esnek latba. Ez az oka az olvasói interpretációk fent vázolt alakulásának, vagyis az angol változat kevésbé pozitív értékelésének. A cél természetesen nem a fordító kritizálása, hanem a költői vélemény egybevetése a kívülállók, az olvasók véleményével.

A fordítót sok minden segíti, de sok minden korlátozza is a fordítás során. A fordítás többek között akkor sikeres, mondja Lawrence Venuti (1995), ha az író/költő személyisége vagy célja tükröződik a célnyelvi szövegben. De mennyire nehéz ezt a személyiséget reflektálni, amikor a fordítónak is megvan a saját személyisége. „Minél folyékonyabb a fordítás, a fordító annál láthatatlanabb”, vallja Venuti (1995: 2). Ezt azt jelenti, hogy minél magasabb a fordítás technikai kivitelezésének színvonala, annál jobban eltűnik a fordító személye. Hogy ezt mennyire nehéz, sőt lehetetlen megvalósítani, a fenti példánk tükrözi. Ezt a problémát még alaposabban akkor lehet körüljárni, ha egy vers több fordítását vizsgáljuk meg többek között olvasói interpretációs szempontból.

A következőkben a két vers olvasói tördelését vizsgálom. Ebben a kutatásban az összefüggő szöveget kellett az olvasóknak tagolni, ily módon egy (rím nélküli szabad) verset létrehozni. A tördelés vizsgálata az említett Petőfi-féle „anticipatorikus megközelítés” egyik fajtáján alapul. Petőfi módszere szerint az olvasó megpróbálja helyreállítani a sorok vagy versszakok eredeti sorrendjét. A 3. táblázatból láthatjuk, hogy a két vers tördelése között nagyon sok az eltérés. A magyar olvasói tördelés 9, az angol 31 helyen tér el az eredetitől. Az alkalmazott jelek azt mutatják, hogy egy-egy olvasó hol tördelte a verset – egyféle jel egy olvasót jelöl. Nem kaptak külön utasítást arra vonatkozóan, hogy próbálják meg kitalálni, hogy az eredeti vers miként tagolódott, vagy a saját ízlésük alapján tagolják a szöveget. A végeredményen ez nem változtat, hiszen mindenképpen a saját logikai és esztétikai érzékük, illetve mind a magyar, mind az angol nyelv ismeretéből származó szintaktikai tudásuk alapján végezték el a feladatot.

A táblázat az eredeti verset és annak fordítását mutatja, vagyis a sorok végén található jelzés annak bizonyítéka, hogy az olvasók „ráhibáztak” a szövegek eredeti tagolására. A sorokon belüli jelek mutatják az eredetitől eltérő tördelést.

3. táblázat
A két vers olvasói tördelése

Rám nézel –/– és az idei, *+)
ízüket ! visszafogó, /– satnya,)
kinban érett *+ eprek /!–
keserű szívéig /+–)

You look at me /*+!–) and the power
of this aimless! gaze /–) sends *+ shafts
of sweetness /*+!–) into the bitter
hearts /–) of this summer’s *+!

sugaras édességet lövell /*+!–)
véletlen tekinteted hatalma. /*+!–)
Mint a gyerekkor +
szent – gyümölcsét, /*!–)

long-suffering /–), understated,
stunted *! strawberries. /*+!–)
The way I used to love +!–)
This hallowed fruit of childhood, /*+!–)

június havában /*+–
úgy szeretlek.

So I love you /*+!– in the month of June.

A szöveget az olvasók összefüggően kapták meg, mert arra voltam kíváncsi, hogy a két nyelv egységekre való bontása függ-e a lexikai egységektől. A ritmikát itt ki kell zárunk, szabad versről lévén szó, de a választás éppen ezért esett egy ilyen típusú szövegre, hogy a rím ne legyen befolyásoló tényező.

Az angol verzió első egysége egyöntetűen *you look at me*, míg a magyarnál a *rám nézel* csak egy olvasónál alkotja az első sort, a többi *rám nézel és az idei* a legtöbb esetben, illetve egynél *rám nézel és idei, ízüket*, illetve *rám nézel és idei, ízüket visszafogó* szerepel.

A következő egységnél az *and* indokolja az angol fenti tördelését, de ugyan-ez állhatna a magyarra is. Hogy mégsem, annak az lehet az oka, hogy a magyar a határozóval kezdi a szerkezetet, a tárggyal folytatja, majd az igével, és a végén jön az alany. A fordításnak a kötött angol szórendet kellett követnie, így az olvasók is élesen elkülönítették az alanyt, a tárgyat és végül a határozót. Ahol az olvasók nem különítették el a szintaktikailag adott szerkezeteket, ott a szabad vers önkényes jellege alapján tagoltak. Az eredeti versben nem, de az angol verzióban kiemelt helyet kap a *strawberries*, tehát az angol vers olvasói a tördeléssel is jelezték a vers kulcsszavát. A magyar eredetiben az *eprek* előmódosítójára tették a hangsúlyt, ami viszont a valódi üzenetet hordozza. Az utolsó két sor mindkét változatnál hasonló tagolású—az igei szerkezet hol külön áll, hol együtt áll az időhatározóval. A tördeléssel a többszintű olvasói értelmezés megerősítést nyer—a mondanivaló szempontjából lényegesnek tartott egységek kerülnek új sorba.

Arra a kérdésre, hogy vajon milyen nemű a költő, mindkét csoport szinte egyöntetűen úgy válaszolt, hogy férfi. Ez minden bizonnyal a költő személyiségéből fakad, a fordítónál pedig egyértelmű a választás.

Függelék

Petrőczy Éva

Vallomás, eperrel

Rám nézel és az idei,
ízüket visszafogó, satnya,
kínban érett eprek
keserű szívéig

sugaras édességet lövell
véletlen tekinteted hatalma.
Mint a gyerekkor
szent gyümölcsét,

június havában
úgy szeretlek.

Confession with strawberries

You look at me and the power
of this aimless gaze sends shafts
of sweetness into the bitter
hearts of this summer”s

long-suffering , understated,
stunted strawberries.
The way I used to love
This hallowed fruit of childhood,

So I love you in the month of June.

fordította: Peter Zollman

Irodalom

- Beaugrande, R. de, Dressler, W. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Barthes, R. 1966. Introduction a l’analyse structurale des récits. *Communications* 8. 1–27.
- Frank, M. 1995. Mit jelent „egy szöveget megérteni”? In: *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* (szerk.: Bacsó, B.) Budapest: Ikon Kiadó, ELTE Esztétika Tanszék. 63–88.
- Hanauer, D. 1998. The genre-specific hypothesis of reading: Reading poetry and encyclopedic items. *Poetics* 26. 63–80.
- Heidegger, M. 1989. *Lét és idő*. (ford. Vajda Mihály et al.) Budapest: Gondolat.
- Hirsch, Jr., E.D. 1967. *Validity in Interpretation*. New Haven and London: Yale University Press.
- Martindale, C., Dailey, A. 1995. Richards, I.A. revisited: Do people agree in their interpretations of literature? *Poetics* 23. 299–314.
- Matina, La M. 1992. A költői szöveg interpretációja: filológia, strukturalizmus és szemiotika. In: Petőfi S. J., Békési I., Vass L. (szerk.) *Szemiotikai szövegtan* 4. Szeged: JGYTF Kiadó. 56–83.
- Petőfi S. J. & Benkes Zs. 1992. *Elkallódni megkerülni. Versegek megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém: Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
- Szegedy-Maszák M. 1998. Fordítás és kánon. In: Szegedy-Maszák M. *Irodalmi kánonok*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 47–71.

- Széles K. 1996. *Van-e értelme a műértelmezésnek? (Ha van, mi az?)* Budapest: Panem Kft. & Berkshire: Panem-McGraw-Hill Book Company Europe közös kiadásában.
- Szikoráné Kovács E. 1992. Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól. In: Petőfi, S. J., Békési I., Vass L. (szerk.) *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged: JGYTF Kiadó. 219–225.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London and New York: Routledge.

Források

- Petrőczy É. 1999. Vallomás, eperrel. In: Petrőczy É. *Vallomás, eperrel*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Petrőczy É. 1999. Confession with strawberries. (ford. Peter Zollman) In: Petrőczy É. *Vallomás, eperrel*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.

Bartos Tibor

MAGYAR SZÓTÁR

Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára I–II.

A több mint száz ív terjedelmű mű összefoglalása a legnagyobb becsben tartott magyar műfordítók egyike alkotó pályájának. A magyar nyelven példátlan vállalkozás felöleli szinte a teljes magyar szókincset. Kiemelendő erénye, hogy hivatásos szóművész készítette, szövegalkotási gyakorlata közben, s így nem az elvont tudományosság, hanem a nyelvet szerszámként és anyagként ismerő szerző mesterjegye hitelesíti.

A szótár első kötete tartalmazza magát a fogalomkörökbe szedett szótárt, míg a második kötet a szómutató, amely alfabetikus sorban megismétli az első kötet anyagát, megadva az egyes szavak leőhelyét a fogalomkörökön belül.

CORVINA KIADÓ

1074 Budapest, Rákóczi út 16. I. Tel: 317-8379 / Fax: 318-4410
corvina@axelero.hu <http://www.corvinakiado.hu>

Cicero fordítási elvei

Hell György

A hivatalos irodalomtörténet adatai szerint a római irodalom azzal kezdődött, hogy Livius Andronicus (Kr.e. 240-ben) egy görög színdarabot fordított latinra. Önmagában ez az esemény talán még nem mond túl sokat, hiszen több más nép kultúrájának történetében is található ehhez hasonló kezdeményezés, de Andronicus tartós művelődési folyamatot indított el, amelyben a rómaiak a kultúraltabb görögöket tekintették példaképüknek.

1. Az előzmények

A görög-latin fordítások évszázados történetében kétféle szövegfajta figyelhetünk meg egymást követően. Az egyikben egy adott görög szöveg fordítása helyett a latin nyelvű ábrázolását kapjuk annak, ahogyan a görög szerzők mutatják be a mindennapi élet (különc) figuráit. Ennek a szövegek közvetítési módnak Andronicus a tipikus képviselője. Színdarabjainak szereplői görög ruhában járnak, görögül gondolkodnak és latinul beszélnek. Andronicus nem görög irodalmi alkotásokat ültetett át latinra, hanem a görög szerzők műveivel szórakoztatta (esetenként többet is egyetlen darabba összevonva) a római színházlátogató közönséget. Az Odüsszeiát is lefordította, illetve helyesebben: megírta latinul az Odüsszeia eseményeit. Meg sem próbálkozott azzal, hogy latin nyelvű szövege a görög eredetinek nyelvezetét és formáját valamilyen módon kifejezésre juttassa. Munkája során komoly nehézségei lehettek, komolyabbak, mint kétszáz évvel később Lucretius Carusnak, akinek azért okozott gondot a görög szövegek fordítása, mert korának latin nyelvét túl szegényesnek találta. Hiányolta belőle a megfelelő szavakat, kidolgozatlanak vélt bizonyos ismeretköröket, melyekről a görögök már tanulmányokat írtak (Lucretius Carus 1927. I. 135–139).

Andronicus munkái igazában még nem voltak fordításoknak tekinthetők, mint ahogy nem voltak azok követőinek, Terentiusnak és Plautusnak a munkái sem, bár színdarabjaikban már tógát viseltek a szereplők és a római utcanép kiszólásait harsogták. A görög kultúra termékei ismertté, sőt divatosá váltak a római társadalomban. Caesar korában fiatalok sora tanult görögül és járt görög oktatási intézményekbe azért, hogy műveltnek számíthasson. Teljes értékű fordítások is csak ebben a korban, mintegy kétszáz évvel Andronicus után, Cicero és Horatius századaiban jelentek meg a római irodalomban. Megszületett a

fordítás „művészete”, egy új „ars”, a szaktudás egy új területe, amely megszabta, milyen tulajdonságokkal rendelkezzen az igazi fordítás. A fordítás elmélete felé vezető úton Cicero tette meg az első fontos lépést.

Marcus Tullius Cicero (i.e. 106 – i.e. 43) nem volt „igazi hivatásos” fordító. Politikus volt és szónok, beszédek, retorikai munkákat, filozófiai értekezéseket írt, a tőle ránk maradt fordítások csak részét képezik írói tevékenységének. A klasszika-filológia művelői nagyobb és kisebb fordításairól beszélnek, az elsők közé Xenophón *Oeconomicus*-át veszik, Platónról a *Prótagorasz*t és a *Timaios*-sz, Aratosz hosszú tankölteményét, valamint néhány beszédet Aiszkhinészről és Démoszthenészről. Mindezekből csak töredékek maradtak ránk, a *Timaios*-szből két részlet kivételével megmaradt az egész munka, Aratosz munkájának mintegy a fele, de a többről csak utalásaiból, illetve mások említéseiből tudunk. A kisebb fordításai közé azokat a (sokszor csak mondatnyi) szövegrészeket számítják, amelyek elszórtan találhatók meg különböző munkáiban, pl. *Az államban*, *Az istenek természete* című munkában, a *Cato Maiorban* és még egyebekben. Ezekon a szövegeken kívül találhatunk még nála olyan kölcsönzéseket, amelyeket szabadon vett át görög szerzőktől és nem tekinthetők fordításnak.

A fordításra vonatkozó elképzeléseit élete során Cicero nem foglalta össze külön munkában, de különböző írásaiban elszórtan kitért a fordítás kérdéseire. Megjegyzései alapján túlzás lenne egy általa elgondolt fordításelméletről beszélni (ilyen rendszerek csak a XX. században jönnek létre – Klaudy 1997: 17), de véleményeinek következetesen azonos tartalma följosít bennünket arra, hogy jellegzetes fordítási szempontokat tulajdonítsunk neki. Emellett maradt ránk annyi „tisztá” fordítás Cicerótól, hogy képet alkothassunk magunknak arról is, hogyan valósította meg a fordítások mikéntjéről vallott elgondolásait.

A nagyobb fordításelméleti munkák mind megemlékeznek Cicero szerepéről. Hangsúlyozzák jelentőségét, kiemelik érdemeit (pl. Fjodorov 1953, Mounin 1963, Steiner 1975, Kelly 1979), de már a XIX. század végétől kezdve külön tanulmányok foglalkoznak fordításainak jellegzetességeivel (pl. Atzert 1908, Poncelet 1957, Müller 1964). Különböző klasszika-filológiai írások, amelyek Cicero szókincsével, stílusával, nyelvhasználatának sajátosságaival, munkáinak forrásaival foglalkoznak, fordítási technikájára vonatkozólag is sok információt szolgáltatnak. Ha magyar klasszika-filológiai tanulmány Ciceró fordításairól külön még nem jelent is meg, a magyarul kiadott munkáihoz írt jegyzetek alkalmanként szintén tesznek fordítási kérdésekre vonatkozó megjegyzéseket.

A cikk nem kíván részletesen foglalkozni Cicero fordításainak elemzésével, hanem inkább fordítási elveinek tisztázására, értelmezésére törekszik. Ennek megfelelően mindenekelőtt a fordítás módjaira vonatkozó megjegyzéseit elemzi, és ezekhez hoz példákat a tőle vett fordításokból. Gondot jelent eközben, hogyan hivatkozhatunk a szövegekre. Mivel Cicero görögből fordított latinra, két olyan nyelven kellene idézeteket hozni, amelyek egyike sem számít élő nyelvnek ma már, sőt közismerteknek sem számítanak. A latint ugyan tanítják a középiskolákban, de a görögöt már alig. Éppen ezért eredeti görög szövegrészek csak nagyon ritkán találhatók majd a cikkben, legföljebb csak egy-két szavas kifejezések, amelyek közismert szavakból állnak, vagy könnyen kielemezhetők. Hosszabb szövegrészeket magyar fordításaikban tudunk majd össze-

hasonlítani egymással. (Ezek mindig alkalmi saját fordítások, amikor a munka magyar kiadása nincs külön megadva.)

Csaknem minden munka a *De optimo genere oratorum* szövegrészletét idézi, amikor Cicerónak a fordításról alkotott felfogását kívánja bemutatni. Az idézett szövegben Cicero először korábbi fordításaira tekint vissza, felsorolja, hogy már lefordította Platón *Prótagoraszát*, Xenophón *Oeconomicumát*, Aeschinus és Démoszthenész egymás elleni két remek beszédét, és ehhez fűzi hozzá:

... nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem, et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus non pro verbo verbum necesse habui reddere, sed genus omnium verborum vimque servavi. (*De opt.* 14)

... nem tolmácsként fordítottam (őket), hanem szónokként, a gondolataikkal, kifejezésmódjaikkal, alakzataikkal és szólásaikkal a mi nyelvszókásainknak megfelelően. Nem szót szóval tartottam fontosnak visszaadni munkáikból, hanem igyekeztem megőrizni a szavak használati módját és teljes jelentését. ... (H. Gy. ford.)

Cicero ezen híres soraiból általában csak a mondat utolsó részét szokták idézni: „... non pro verbo verbum necesse habui reddere ...” vagyis: „... nem szóról szóra – szót szóval – tartottam szükségesnek visszaadni ...”.

Amikor kijelentjük, hogy a fordított szövegnek (Cicero szerint) nem a szavakban kell egyeznie a kiindulási szöveggel, akkor a fordítás kérdésében szavakat állítunk szembe jelentéssel. A szavak és a jelentések közötti viszony azonban csak egyikét adja meg azoknak az összefüggéseknek, amelyek a teljesebb idézetben megtalálhatóak. Cicero ugyanis két szembeállítást alkalmaz a fenti szövegben. Az elején arról beszél, hogy nem tolmácsként akar fordítani, hanem szónokként. A szó szerinti fordítást – mint el nem fogadható alternatívát – csak később említi egy olyan fordítási módhoz viszonyítva, amelyik megőrzi a „szavak használati módját és teljes jelentését”. A két szembeállítás közül ez az utóbbi szűken nyelvi vonatkozású, az első – a szónok fordítása és a tolmács (szóbeli) fordítása közötti különbség – nem ilyen, hanem ennél sokkal szélesebb körű. Ebben Cicero két foglalkozásról és a nekik megfeleltethető fordítási módokról beszél, de úgy, hogy a szónok fordítása az ő személyes fordítási módjára vonatkozik. Cicerónak a fordításról alkotott felfogásáról tehát csak akkor tudunk megfelelő véleményt kialakítani magunknak, ha tudjuk, mi jellemzi a tolmácsot és mi a szónokot, mit tud az egyik és mi várható el a másiktól. Az a kijelentése, hogy ő nem szóról szóra fordít, valójában csak ezek ismerete alapján értelmezhető.

2. A szónok és a tolmács

Cicero korának tolmácsai kereskedelmi ügyletekben, politikai egyezkedésekben, közéleti ügyes-bajos dolgokban segédkeztek, amihez legalább két nyelv tudásán és megfelelő tárgyi/szakmai ismereteken kívül nem okvetlenül volt

szükségük különösebb iskolázottságra. Nyilván az sem volt fontos, hogy a tolmács mindig egyértelműen és összefüggő mondatokban, kerek egészet adó szövegben adja vissza a másik nyelven elhangzottakat. A szokásos tolmácsolás körülményei általában olyanok, hogy mindig adnak lehetőséget utólagos tisztázásra vagy részletezésre, ha arra még szükség van. Ennek például az is oka lehet, hogy a tolmács nem értette meg kellő módon a közvetítendő szöveget vagy esetleg nem formálta meg egyértelműen mondanivalóját. Ilyen helyzetre utalhat Cicerónak egy kijelentése, amelyben „indisertus interpres”-ről beszél. Ez a kifejezés pontosan ellentéte az egyébként sokszor olvasható „disertus orator”-nak, amelyben a „disertus” ékesen, művelten szólót jelent. Ezzel kapcsolatban nem kell föltétlenül arra gondolnunk, hogy Cicero lebecsüli a tolmácsokat vagy a ténykedésüket. Ő egyszerűen csak szembeállítja magát velük, önmagát a szónokok közé sorolja és tevékenységét is a szónokokra jellemzőként értékeli. Ezek alapján minden bizonnyal helytelenül járunk el és nagyon leegyszerűsítjük Cicero gondolatait, ha sokat emlegetett szavai mögött csak valamilyen „szabad” fordítási igény óhaját sejtjük meg. Az „ut orator” – a szónok fordítási módja – ennél sokkal gazdagabb tartalmat rejt magában, mint csak annyit, hogy nem szabad szóról szóra fordítani.

Cicero idejében mind a szónok, mind a tolmács tevékenysége tanult mesterségnek számított, de tanultságuk nem állt azonos szinten. Egy tolmács számára elegendő lehetett, hogy elsajátította korának általános alapvető ismereteit, azaz megtanult írni és olvasni, tudott számolni és kellő gyakorlati ismeretei voltak az életnek azon a területén, amelyre tolmácsolásai vonatkoztak. További ismeretekre nem okvetlenül volt szüksége. A szónoknak olvasnia kellett a görög és latin irodalom termékeit, a nagy szónokok beszédeit, a meglévő szónoklattani munkákat és a filozófusok munkáit. Mindezek közül Cicero az utóbbit tarja a legfontosabb ismereti anyagnak, amely semmiképpen sem hiányozhat a szónok képzettségéből. „Ha egyáltalán vagyok valami, azt nem a rétorok iskoláinak, hanem az Akadémia sétányainak köszönhetem” – mondja magáról (*A szónok* 3), de ennek ellenére nem a filozófust helyezi (a közügyeket érintő) foglalkozások élére, hanem a szónokot. Eljárását a filozófia és a szónoklattan viszonyának alakulásával indokolja: A régieknél a beszéd művészete még egyaránt magába foglalta a tudást és az erkölcsös emberi tevékenység szorgalmazását, de ez az egység megszűnt az idők folyamán. Cicero szerint Szókratész tette meg ezt az „abszurd, szükségtelen és siralmas” lépést azzal, hogy a filozófiát olvásztotta az ékesszólástól (*De or.* III. 61). Őt követően „... a filozófusok lenézték az ékesszólást, a szónokok viszont nem vették komolyan a bölcséletet” (*De or.* III. 72). Szereti a sztoikusokat, mert a szónoklás művészetét bölcsességnek és gyakorlati tudásnak tartják (*De or.* III. 65). A jó szónok nem egyszerűen csak művelt ember, hanem társadalmának kiemelkedően művelt tagja (*De or.* I. 5), aki még a filozófusokat is felülmúlja, mert nemcsak ismeri az igazságot, hanem azt meggyőző formában másnak is át tudja adni. A filozófus szabatosan fejti ki mondanivalóját, a szónok „dús szóözönnel” tud hatni másokra (*A szónok* 19). Ezt a szónokot állítja szembe Cicero a fordítás kérdésében a tolmáccsal és ennek fordítási módjával. Mindketten tudásukat veszik igénybe, de a szónok

sokkal többet tud a nyelvről, mint a tolmács (Cicero tolmácsa!), és egészen más szempontok felhasználásával közvetíti az egyik nyelv szövegét a másikba. Nézetei vannak a nyelvről, a szövegben mondottak szerepéről és tudja, mit várnak el a leendő olvasók egy fordítástól.

3. A fordítás szükségességéről

A fordítás elméletével foglalkozó munkák között kevés olyan akad, amelyik elvileg igyekezne tisztázni, szükségünk van-e a fordításra. Schleiermacher például csak részben tartja szükségesnek. Fölöslegesnek tartja a fordítást olyanok számára, akik annyira jól tudják az idegen nyelvet, hogy mindent megértenek, és nemcsak igényük nincs arra, hogy egy másikkal kapcsolatba hozzák, de meg sem tudnának teremteni egy ilyen kapcsolatot. Olyankor is szükségtelennek tartja a fordítást, amikor túl alacsony fokon áll az idegen nyelv ismerete. Ilyenkor legfőljebb szabad utánzást enged meg, de fordítást nem. Erre szerinte csak olyanoknak van szükségük, akik az idegen nyelvet a „nyelv szerelmese” szintjén ismerik, azaz kiválóan birtokolják, de még az idegenszerűség ízével. Ilyen alapon van szükség fordításra, és az így kialakuló igény – szerinte – egyúttal a fordítások milyenségének kritériumát is megszabja (Schleiermacher 1813 in Störig 1963: 51).

Humboldt az irodalmi tevékenység egyik nélkülözhetetlen részének tekinti a fordítást, amelyre azért van szükség, mert tágítja ismereteink körét és gazdagabbá teszi a nyelvet (Humboldt 1816 in Störig 1963: 81). Walter Benjamin filozófiai távlatokba vetíti a kérdést és azért igényli a fordítást, mert az „igaz nyelvet” sem nélkülözhetjük, amelyen minden gondolat szabadon (spannungslos) rögzíthető. Ez a nyelv viszont a fordításokban van elrejtve, bennük szólalnak meg egységesen a különböző nyelvek mondatai, ítéletei, költői alkotásai (Benjamin 1923 in Störig 1963: 190). Ortega y Gasset már filozófusként nyilatkozik, amikor minden fordításban az emberre jellemző ténykedést lát. Szerinte a fordítás éppen úgy a lehetetlenséget akarja megvalósítani, mint minden más tipikus emberi törekvés. Ezért van rá szükség (Ortega y Gasset 1937 in Störig 1963: 330).

Cicero abból a feltevésből indul ki, hogy a fordítás lehetséges, bár nem minden tekinthető fordításnak, amit annak tartanak. A legfőbb jóról és rosszról írt munkája (*De finibus bonorum et malorum*) elején felteszi a kérdést, szükség van-e fordításokra. Az idegen nyelvet (görögöt) tudók közül sokan azt mondják, nincs rá szükség, hiszen eredetiben is mindig el tudják olvasni, amire igényük van. Akik ezt mondják, elfeledkeznek arról, hogy az irodalmi alkotásokat fordításban még akkor is sokan élvezik, ha ismerik az eredetit, és a fordítás sem kifogástalan. Ugyancsak szívesen olvas idegen nyelven mindenki egy újonnan megjelent értekezést egy korábban már mástól is kifejtett tárgykörben, ha az új értekezés tartalmasan van megírva. Ehhez hasonlóan van szükség az idegen nyelvű szöveg mellett annak fordítására is, ha az nem egyszerűen csak másolata az eredetinek, hanem ha elolvasásra érdemes újat is tartalmaz (*De fin.* I.

4–10). Ilyen igazi fordításokat viszont ne a tolmácsoktól várjunk, hanem a szónokoktól. Tőlük kaphatunk olyan szövegeket, amelyekben az eredeti megtartása mellett megtaláljuk a fordító szakmai, nyelvi, grammatikai, stilisztikai, szónoki tudását, azaz az egész embert.

4. Azonosság és változtatás a fordításban

A *De optimo genere oratorum* szövegét főként azok idézik előszeretettel, akik a szó szerinti fordítást elítélendőnek tartják és Cicero tekintélyét használják fel véleményük alátámasztására. Cicero nézetei azonban nem ilyen egyszerűek és nem is ennyire egyoldalúak. A *De finibus bonorum et malorum* című művében, ahol a fordítás szükségességéről is olyan részletesen beszél, a következőket írja:

Quamquam si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem ut verterunt nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de meis civibus si ad eorum cogitationem divina illa ingenia transferrem. Sed id neque feci adhuc nec mihi tamen ne faciam interdictum puto. (*De fin.* I. 7)

Ha azonban szó szerint fordítottam volna Platont vagy Arisztotelészt, úgy ahogy költőink a szindarabokat fordították, azaz, véleményem szerint, rosszul, nem érdemeltem volna-e elismerést polgártársaim részéről, ha gondolatviláguk gazdagítására így fordítottam volna le az említett isteni tehetségeket. Ezt nem tettem meg mostanáig, de azért nem hiszem, hogy bárki megtilthatná nekem. (H. Gy. ford.)

Cicero tehát nem ítéli el egyértelműen és nem utasítja el feltétel nélkül a szó szerinti fordítást, de mindenképpen helytelennek tartja, ha valaki a lehetséges szónoki fordítási móddal szemben ezt a megoldást választaná. A szó szerinti fordítást nem önmagában tartja rossznak, hanem csak a szónoki fordítás lehetőségével szemben. Ebből azonban az is következik, hogy a szónoki fordítás lehetőségének hiányában nem kell elutasítani a szó szerinti. Cicero maga is példát szolgáltat ilyen esetekre. Amikor Epiktétoszt önnön szavaival cáfolja a *Tusculumi beszélgetések* című könyvében, akkor az erre a célra hozott idézetei annyira pontosak, (szó szerintiék Lassi 1967: 22 szerint), hogy tolmácsolás eredményének tekinti őket: „... fungar enim iam interpretis munere ...” (*Tusc.* II. 26). „... tolmácsolási feladatot láttam el ...” (H. Gy. ford.) Elemzői is kiemelik, hogy minden változtatás nélkül szó szerint fordít, valahányszor fogalmi meghatározást vesz át, vagy olyan bonyolult szöveghelyre lel, amelyet valószínűleg ő sem lát át teljes egészében (Müller 1964: 76).

A szó szerinti fordítást természetesen nem szabad szélsőségesen értelmezni, hiszen ilyesmire száz százalékosan sosem nyílik lehetőség. Két nyelv között mindig adódnak olyan szerkezeti eltérések, amelyek az eltúlozva értelmezett szószerintiséget eleve lehetetlenné teszik. Ennek szemléltetésére Cicero fordításaiból bőven találunk példákat.

a) A görög névelős, a latin névelő nélküli nyelv. A határozott névelős főneveket Cicero hol névmásos főnévvel fordítja, hol jelzői mellékmondatba fog-

lalva kapcsolja őket a mondathoz, pl. *to meikhthén* – az a keverék, tá poiétiká – amelyek hatásosak; *to genomenon* – ami megszületett stb.

b) A melléknévi igenevek sem egyeznek a görögben és a latinban. Az utóbiban a múlt idejű alak (a magyarhoz hasonlóan) szenvedő értelmű, a görög cselekvő forma megfelelője hiányzik. Ezeket az alakokat a latinban jelzői mellékmondattal lehet visszaadni.

c) Mind a görög, mind a latin előjárós nyelvek, de az előjárók jelentésében és főként a használatukban jelentős különbségeket találhatunk a két nyelv között. A görög előjárók általában gazdagabb értelmezésűek, és konkrét jelentésük mellett gyakori az elvont értelmű használatuk. A *kata* vonatkozhat helyre, de kaphat viszonyító, valamilyen dolognak megfelelő *szerinti* értelmet. A klasszika-filológia elemzői szerint Cicero sokszor csak a konkrét jelentés értelmében használja a neki megfelelő latin *a, ad* előjárót, sőt, érezve a fordítás helytelenségét, sokszor egyszerűen kihagyja a *kata* előjárós kifejezést (Müller 1964: 83).

Nagyobb gondot jelentettek Cicero számára az előjárós főnevek olyan esetben, amikor azok nem az igének valamilyen határozói bővítőjét fejezték ki, hanem a közvetlenül megelőző főnévhez kapcsolódtak (határozói) jelzőként. A latin előjárók ilyen szempontból a magyar főnévragokhoz hasonlóan viselkednek, főnevüket közvetlenül az igével hozzák határozói kapcsolatba, egy megelőző főnév jelzőjeként csak akkor értelmezhetők, ha a nagyobb egységből hiányzik az igei állítmány. (*Csavarkötés kettős anyával* címként kifogástalan, de lehetetlenül hangzik a *Cikket irt a csavarkötésről kettős anyával* mondatban.) Megoldásként Cicero birtokviszonnyal (*lélek szerinti öröm helyett a lélek öröme*), igenév betoldásával (*elefántcsont élettelen testből helyett élettelen testből kivont (kiemelt) elefántcsont*) vagy jelzői mellékmondattal fordít, úgy ahogy azt ilyen helyzetekben ma is tesszük. A definíció értékű kifejezésben viszont a „hátravetett jelzőt” ő is megtartja, pl. „*miseriordia est aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis*” (*Tusc. IV. 18*) – „az együttérzés bánkódás egy igazságtalanságot elszenvedő másvalaki szerencsétlenségén” (H. Gy. ford.).

A jelzői előjárós szerkezetek igen sokfélék, a szavaktól eltérően általában nem kapnak állandó lexikális értéket, használatukra a mondanivaló, a tartalmi szöveggörnyezet ad lehetőséget a szerzőnek. Előfordulhat azonban az is, hogy egy fogalom jelölésére egy szerző rendszeresen ugyanazt az előjárós jelzős szerkezetet használja. A sztoikusok írásaiban gyakran fölbukkan a *tá próta kata phüszin* kifejezés a természet alapvető elemeinek jelölésére (= az elsők a természet szerint). Az elmondottak alapján nem várhatjuk el, hogy erre csak egyetlen fordítási alakot találjunk Cicero munkáiban, de a meglepő változatosságban, amellyel a kifejezést lefordítja, már Cicero fordítási elvei érvényesülnek. Müller az alábbi változatokat sorolja föl: *azok a dolgok, amelyeket az ember természete elsőként illet* (*Acad. II. 131*), *azok, amelyek első természet-adatok*, (*De fin. II. 33*), *azok, amelyeket a természet elsőnek fogadott el* (*De fin. III. 17*, *a természet első dolgai* (*De fin. II. 34*) *a természet alapelvei* (*De fin. III. 3*), illetve melléknévként: *természeti/természetes* (Müller 1964: 83). Ezek a fordítási módok már nem csak arról tanúskodnak, hogy a latinból hiányzó görög előjárós jelzőt Cicero kénytelen valamilyen más nyelvtani szerkezettel visszaadni, hanem valami másról is, ami közvetlenül Cicero fordítási elveivel áll kapcsolatban.

5. A szöveg és a mondanivaló azonossága a fordításban

A bevezetőben idézett Cicero-szöveg azzal fejeződik be, hogy Cicero nem szóról szóra kívánja a görög szövegeket visszaadni, hanem a szavak használati módjával és a teljes jelentéssel együtt. A körmondat, amelyben ezeket a kifejezéseket használja, a szó szerinti fordítást említi (*non pro verbo verbum*) és ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a fordításban a szavak használati módjának és a jelentésnek kell érvényesülnie: „In quibus non pro verbo verbum necesse habui reddere, sed genus omnium verborum vimque servavi” (*De op.* 14). A tolmács és a szónok fordításai között itt érzékeltetett különbség tulajdonképpen a folytatása a megelőző mondatban hozott kijelentésnek és azzal együtt egy kettős szembeállítást tartalmaz. Az elején Cicero a tolmácsot a szónokkal állítja szembe, (erről a korábbiakban már szó volt) a másokban viszont azt a kettősséget emeli ki, amelyik a szónok fordítását különbözteti meg a tolmácsétól. A kettősségnek egyik tagja grammatikai jellegű (szavak), a második általánosabb érvényű (használati mód, teljes jelentés). Ez a második szembeállítás a fordításelmélet mai művelői szempontjából is mértékadónak számít, hiszen Cicerohoz hasonlóan a fordított szövegeket most is egyrészt a szűkebb grammatikai kategóriák alapján hasonlítjuk össze az eredetivel, és ezekhez tesszük hozzá az általánosabb szempontokat.

Az idézett mondatban Cicero a fordítás elméletének egyik lényeges, ha nem a leglényegesebb kérdését érinti. Meg kívánja határozni, milyen lehet az a szöveg, amelyik még egy másik szöveg fordításának nevezhető. Vannak, akik úgy gondolják, elegendő, ha a forrásszöveg és a fordítás között valamiféle azonosságot (ekvivalenciát) keresünk, egy szó szerintit, egy szerkezet szerintit vagy egy valamilyen jelentés szerintit (Klaudy 1997: 89–104). Egy ilyen válasz azonban túlságosan is leszűkítve, egyoldalúan határozza meg a fordításnak nevezhető szöveget. Nem csak azt kell ugyanis megadnunk, miben egyezik két szöveg, hanem azt is, miben térhet el a kettő, és milyen lehet az a szöveg, amelyik eltéréseivel még mindig fordításnak tekinthető. A kérdés nagyon hasonlít az összehasonlító nyelvészet kezdeti éveiben fölvetett problémához: melyik nyelvre mondhatjuk azt, hogy rokona egy másiknak? Kétségtelen, hogy két rokon nyelv között valamilyen azonosságnak kell lennie, de milyen mértékűnek? Teljesen nem lehetnek azonosak, mert akkor ugyanaz lenne a kettő, valamikor viszont azonosak voltak és ebből az azonosságból alakultak tovább eltérő módon. Az azonosságon kívül tehát valamilyen eltérésnek is kell lennie a két nyelv között, és a rokonság megállapításához a közös vonásokon kívül az eltérés mértékét is meg kell tudni állapítani. A fordítás esetében valami hasonlóval szembeállunk.

Cicero is beszél azonosságról, de a kérdést más módon közelíti meg. Természetesnek tartja, hogy a fordításban meg kell őrizni valamit, hiszen erre a sokat említett idézetében kétszer is utal: „... non ... necesse habui reddere, sed ... servare ...” Mindkét ige valamiféle megtartást fejez ki, a *reddere* a ‘visszaadni’, a *servare* a ‘megőrizni’ jelentéssel, de a két szó használatával Cicero nem a szavak azonos tartalmi vonásait hangsúlyozza, hanem a bennük érvényesülő különbségeket, hiszen egymással szembeállítva hozza őket. A *reddere* és a *servare*

ugyanis nem azonos módon jelentik a megőrzés gondolatát. A köztük meglévő különbséget valószínűleg a XV. és XVI. század humanistái vették észre és fejtették ki először. Dolet a *Commentarii linguae latinae* című könyvében (Dolet 1536–38 in Norton 1984) jelentős különbségeket talál a két ige között. A *reddere* szerinte egyszerű visszaadást jelent, annak az írott szövegnek a visszaállítását, amelyik – a nyelv háttérbe kerülése vagy egyéb történeti okok miatt – kiesett az élő kapcsolatok köréből, feledésbe merült és most vissza kell szolgáltatni a jelennek. A fordítás kérdésével foglalkozó humanisták szerint erre gondolt Cicero, amikor a szó szerinti fordításról beszélt. A *servare* igével kapcsolatban viszont más fajta megőrzésre kell gondolnunk. Olyasvalaminek a megtartására, ami tulajdonképpen nem vész el soha, mert mindig megvolt jelentésként mint élő mondanivaló (diszkurzus) a szövegben, amelyet most a régi helyett egy új kifejezési formába foglalva őrzünk tovább (Norton 1984: 193–5). A *reddere* tehát azonos írott szöveget ad vissza más nyelven, hogy belőle az eredetivel egyező tudást vonhassunk ki, a *servare* megtartja az azonos mondanivalót (a tudást), de ezt egy új nyelv keretében fejezi ki. Az írott szöveg és a mondanivaló azonosságának megőrzése azonban távolról sem jelentenek azonos feladatot.

A szó szerinti fordítás igénye az írott szöveg azonosságának követelményét hangoztatja. Ez a fölfogás a mondat legkisebb önálló egységeinek azonosságát keresi a két szövegben és feltételezi, hogy egy ilyen egyezéssel a belőlük alkotott nagyobb szerkezetek azonossága is biztosítva van. A gépi fordítás is ilyen föltételezéssel indult. Mivel azonban nyilvánvaló volt, hogy 100%-os azonosságot hiába keresünk két nyelv szavai között, hamarosan olyan (interlingva jellegű) köztés leírási rendszer került a vizsgálódások középpontjába, amelyik a nyelvek fölött áll, általános nyelvi tulajdonságokkal rendelkezik és amellyel (az elgondolás szerint) minden nyelv szövege leírható. Ha a kiinduló szöveget ennek szerkezeteibe fordítjuk át, akkor minden szükséges információval rendelkezünk ahhoz, hogy abból bármilyen más nyelvre át tudjunk térni. Az írott szöveg azonosságának elve tehát ebben az elgondolásban is megmaradt, de már nem a szó szerinti egyezés szintjén, hanem a szavaknál nagyobb egységekre vonatkoztatva.

Egészen más feltételeknek kell eleget tennünk akkor, amikor a mondanivalót akarjuk megtartani. Ennek azonossága ugyanis nem sérül, ha az eredeti helyett azonos jelentésű más nyelvi formát használunk, ha valamivel, pl. egy értelmezéssel vagy magyarázattal bővítjük a szöveget, vagy ha valami lényegtelen részt elhagyunk belőle. Az írott nyelvi anyag ilyenkor természetesen megváltozik, de a szöveg jelentése még azonos marad a változtatás után is. Kérdéses, szabad-e az írott szöveghez ragaszkodni olyankor is, amikor az eredeti megfogalmazása annyira homályos, hogy egy szó szerinti fordítás az érthetőséget veszélyezteti. Egy más módon, világosabban kifejtett jelentés ilyenkor csak előnyére válhat a szövegnek. A megőrzésnek ezt a jelentésre alapozott változatát érzékelteti Cicero, amikor idézett szövegének folytatásaként a következőket írja: „Non enim ea me adnumerari lectori putavi oportere, sed tamquam appendere” (*De op.* 14). „A feladatomat azonban nem abban láttam, hogy (egyszerűen) felsoroljam a szavakat az olvasó számára, hanem hogy mintegy a súlyuknak megfelelően sorakoztassam fel őket” (H. Gy. ford). A fordítás utolsó

tagmondata a latin szöveg igéjének, az *appenderének* szövegbeli jelentését igyekszik visszaadni. A szótárak szerint az *appendere* jelentése ‘fölfüggeszteni, megmérni, súlyának megfelelően kiosztani, (szavakat) megválogatni’. Mindez a jelentés a megelőző ige, az *adnumerari* jelentésével (‘fölsorolni, odaosztani, hozzászámolni’) van szembeállítva igazi fordítói feladatként. Az egyik, az *adnumerari* egy meglehetősen mechanikus ténykedésre utal, a második (az *appendere*) egy ennél sokkal összetettebbre, amely inkább van személyhez kötve, nagyobb önállóságot és több felelősséget igényel, mert értékelést és változtatási lehetőségeket is tartalmaz.

A lefordított szövegben megjelenő változtatások részben a grammatikai kategóriákra vonatkoznak, részben egyéb egységekre. Cicero nem részletezi sehol, mire gondol, de egy összevetésével lehetőséget nyújt arra, hogy ezek jellegére következtethessünk. A fordítás szükségességéről szóló fejtegetésében (*De fin.* I. 4–10, ld. fentebb) Cicero a maga fordítási módját egyrészt a (rossz) tolmácsolással hozta kapcsolatba, másrészt azokkal az idegen nyelvű (görög) szövegekkel, amelyek már ismert kérdésekről szólnak új megfogalmazásban és olvasásra érdemesek. Mivel a jó fordítások is mindig érdemesek az olvasásra, nem adhatják kínos pontossággal az eredetit. Az új nyelvi köntösön kívül a jó fordításokban mindig található olyan változtatás, ami (az új cikkekhez hasonlóan) gazdagabbá, olvasmányosabbá teszi őket az eredetnél. „Quid si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea quae dicta sunt ab iis quos probamus, eisque nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus?” (*De fin.* I. 5) „De tegyük föl, hogy nem a tolmács szerepét vállalom magamra, hanem a választott tekintélyek tanait megtartva ezekhez a magam kifejezési módját és még a véleményemet is hozzáadom? (H. Gy. ford.)

Cicero tehát jogosnak tartja a változtatásokat. Nem a szükségszerű módosításokra gondol, hiszen ezek nyelvi kényszerűségből születnek, amelyek elől a fordító nem tud kitérni, hanem olyan tartalmi módosításokra, stilisztikai változtatásokra, amelyek nem változtatják meg a szöveg fordítás jellegét, de olvasmányosabbá, gazdagabbá teszik. A fentebb utolsónak hozott hátravetett jelzős példák nem tekinthetők szükségszerű változtatásoknak, hiszen egy állandóan azonos formában ismétlődő görög (szak)kifejezésnek egy állandó latin felelne meg. Cicero változtat, de a művelt szónok módszerével úgy, hogy a megváltoztatott szöveg jó fordítást adjon. Kérdéses marad, meddig mehetünk el a módosításokban úgy, hogy még mindig fordításról beszélhessünk. A továbbiakban néhány példán próbáljuk meg értelmezni, milyen módon tért el Cicero a kiindulási szövegeitől egyrészt a szavak megválasztásának módjában, másrészt a nagyobb szövegegységek, a körmondatok megszerkesztésében.

6. Cicero fordítói szabadsága

6.1. A szinonimák használata

A szöveg módosításának legegyszerűbb (és talán legártalmatlanabb) módja az, hogy a fordító az ismétlődő szót következetesen nem ugyanazzal a szóval fordítja, hanem a szinonimikus megfelelők valamelyikével. Kérdéses ilyenkor,

megtartják vagy megváltoztatják-e a szinonimák az írott szöveg azonosságát. Egy szigorú nyelvészeti felfogás szerint igazi szinonimák nincsenek, és a szinonimának mondott egységek tagjai, ha csak csekély mértékben is, de különböznek egymástól. Ennek a nézetnek megfelelően az írott szöveg azonosságának biztosítása érdekében a fordító nem használhatja szinonimákat. Szerencsére sok nyelvész más véleményen van: elfogadják a szinonimákat, de komoly megszorítással, elsősorban a tartalomban szegény szavak, pl. kötőszók, határozószók, vagy a rögzített jelentésű terminusok körében.

Cicero gyakran használ szinonimákat. A görög *de* kötőszó nála lehet az *autem*, *tum*, *iam*, *vero* valamelyike, a szakkifejezések körébe tartozó *fronészisz* hol *intellegentia*, hol *prudencia*, hol *sapientia*, a görög *ennoia* lehet *notio* vagy *intelligentia*, az *archét* fordítja *principium*nak, *rationis exordium*nak, vagy *causa iustissimanak* stb. A *Timaiosz*-ban az *apergadzeszthait* két igével fordítja (*perpolire et absolute*), holott másutt eggyel is megelégszik (*facere* ill. *efficere*). Az igei szinonimák használatára szemléletes példát találunk nála egy Platón szöveg (szabad fordításában):

Platón: A *kezdet* pedig nem *keletkezhetik*. Mert a *kezdetből* kell minden *keletkezőnek származnia*, de neki magának semmiből sem lehet *erednie*, mert ha a *kezdet* valamiből *eredne*, *kezdet* már nem lehetne. Minthogy pedig a *kezdet* nem *keletkezhetik*, szükségképpen elpusztíthatatlan is. Hiszen ha maga a *kezdet* pusztulna el, akkor sem ő maga valamiből, sem más öbelőle nem *keletkezhetnék*, ha egyszer *kezdetből* kell mindennek *keletkeznie*. A *mozgás kezdete* tehát az, ami önmagát *mozgatja*. Ez pedig sem el nem pusztulhat, sem nem *keletkezhet*, különben az egész világ és minden *keletkezés* összedőlne és megállna, és többé nem volna honnan *mozgásba jönnie* és *keletkeznie*. (Platón 1984 II: 744. Kövendi Dénes ford., kiemelés: H. Gy.)

Cicero: A *végso* oknak ugyanis nincs *eredete*, minden belőle *keletkezik*, maga viszont nem *születhetik* semmiből sem. Nem lehet *végso* ok, ami másból *támad*. De ami sohasem *keletkezik*, nem is szűnik meg. Mert ha egy *végso* ok megszűnt létezni, nem *születhetik* másból újjá, és önmagából sem *hozhat létre* mást, minthogy mindennek *mozgó végso* okból kell *létrejönnie*. Ezért a *mozgás végso oka* abból *származik*, ami magától *mozog*, ez nem *születhetik*, nem is pusztulhat el, mert különben az egész égboltnak össze kellene omolnia, az egész természetnek meg kellene állnia, és nem találna olyan erőt, amely megadja *mozgásának az első lökést*. (Cicero 1995: 199–200 Havas László ford., kiemelés: H. Gy.)

A két szövegrészben a keletkezéssel kapcsolatos igék és főnevek használata érdemel figyelmet. Platón szövegében kilenc ilyen szó fordul elő (*kezdet*; *keletkezik*, *keletkező*, *keletkezés*; *származik*; *ered*; *mozgás*; *mozgat*; *mozgásba jön*), közülük három szinonima: *keletkezik*, *származik*, *ered*. Cicero tizenkét szót használ (*eredet*; *végso ok*; *keletkezik*; *születik*; *támad*; *létrejön*; *létrehoz*; *származik*; *mozgás*; *mozog*; *mozgó*; *lökést ad*), két szinonimacsoporttal: *kezdet*, *végso ok*, illetve *kelet-*

kezik, születik, támad, létrejön, származik, létrehoz. A szavak választékos bősége főleg az utóbbi igékkel válik gazdagabbá, és ezek váltott alkalmazása teszi Cicero szövegét olvasmányosabbá.

Egy másik „fogása” Cicerónak abban áll, hogy bizonyos szavakat két szóval fordít: *koladzó* nála *insequitur (et) insimulat* (megtámad és okol), *aitiaomai* nála *arguo et voco* (állít és nevez) és még sok egyéb. A klasszika-filológia művelői eléggé eltérő módon ítélik meg Cicerónak ezt az eljárását. Van, aki szerint Cicero azért alkalmaz egy helyett több szót, mert megfelelő latin szó hiányában csak így tudja visszaadni a görög jelentést (Poncelet 1957: 253–7). Mások úgy gondolják, hogy Cicero ezeken a helyeken a szó általános jelentése helyett a pontos szövegbeli (aktuális) jelentést akarja megadni, azt, amelyik a szerző elképzelésének is megfelel (Widmann 1968: 142).

Ismeretei biztosan voltak erre vonatkozólag, hiszen olvashatta Arisztotelésznek *Poetika* című munkáját, amelynek XIX. fejezetében a filozófus a szavak jelentése mellett a mondatok (*logosz*) sokféle értelmével (kivánság, elbeszélés, fenyegetés) is foglalkozik. Kijelenti, hogy a színészeknek nagyon jól kell ismerniök ezeket a megkülönböztetéseket, de a költőknek nem szabad fölronni, ha kiderül munkáikból, hogy tájékozatlanok ezekben a (nyelvi) kérdésekben. Senki se hibáztassa ezért Prótagorászt, amikor úgy véli, hogy az Iliász első sora (*Istennő, haragot zengj, –* Devecseri Gábor ford.), nem kérés, vagy ima, ahogy Homérosz gondolja, hanem felszólítás, hiszen a mondat szavai egy cselekvés elvégzésére szólítanak fel. Prótagorász nyilván a mondat alaki tulajdonságaira utal, véli Arisztotelész, de a kérdést további elemzés nélkül hagyja. Annyi mindenesetre világos az elmondottakból, hogy Arisztotelész szövegének ismeretében a jó szónoktól és a jó fordítótól el lehetett várni, hogy fölfigyel a beszélő szándékaira, és a szavak jelentését ilyen szövegbeli és nagyobb összefüggésekből származó ismeretek bevonásával állapítja meg. Nem könnyű ilyenkor megtalálni azt az egyetlen szót, amelyik pontosan az így kihámozott jelentést tudja kifejezni, de Cicero szerint a szónok fordítónak nem is kell csak egyetlen szóval az eredetit visszaadni:

... nec tamen exprimi verbum a verbo necesse erit, ut interpretes indiseri solent, cum sit verbum quid idem declaret magis usitatum, equidem soleo etiam, quod uni Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere ...” (*De fin.* III. 15)

... De nem is kell szóról szóra fordítani, mint az ügyetlen fordítók szokták, ha van azonos jelentésű, használatosabb kifejezésünk. Én bizony azt is megteszem, hogy azt, amit a görög egy szóval mond, ha másképp nem lehet, több szóval fejezem ki....” (Cicero 1983: 248. Némethy Géza ford.)

Müller szerint Cicero stilisztikai szempontokat követ, amikor egy szót több szóval fordít. Erre utal szerinte eljárásának gyakorisága, de az is, hogy hasonló megoldásokat korának más írói is alkalmaznak. A több szó használatát hangsúlyozó stilisztikai szempontra nem nehéz idézeteket találni Cicero munkáiban: „... illustris est autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur et ... et duplicata et idem significantia. ...” (*Partes or.* 20) „– akkor ékes a beszéd, ha

értékükben szép szavakat használunk, ... megkettőzve, azonos jelentéssel ...” (H. Gy. ford.), illetve: „... unam rem declarari volo, sed utior, ut quam maxime significem, pluribus. ...” (*Tusc.* II. 20, ld. Havas 1987:130) – „... egy dolgot akarok jelölni, de, hogy jelölésem minél teljesebb legyen, több szót használok. ...” (H. Gy. ford.)

Amikor Cicero egy szót következetesen nem egyetlen szóval fordít, hanem a neki megfelelő szinonimákat váltogatja, vagy amikor egyetlen szót két szóval ad vissza, akkor tulajdonképpen még a szó szerinti fordítás keretein belül marad, hiszen mindig egy szót vesz lefordítandó egységnek. Módszerében ugyanakkor mégsem a tolmács eljárását követi, nem mechanikusan helyettesít szót szóval, hanem váltogatja a megfeleltetéseket, mert nem az aktuális szóalakat tekinti a fordítás egységének, hanem annak aktuális jelentését. A *De legibus* egyik helyén megemlíti, hogy mindig a jelentéseket fordítja, „ha nem akar tolmácsolni”, de ezzel a döntésével az is együtt jár, hogy ugyanazt a szót nem mindig ugyanazzal helyettesíti.

6.2. Szókapcsolatok és szórend

A jelentés érvényesítése mellett a szónok fordítására az is jellemző, hogy az eredeti szöveg stílusformáit és alakzatait is megtartja. A latin *forma* és *figura* értelmezése eltérő lehet, mindkettő jelenthet stílusnemet, de a *forma* jelölheti a ritmusváltozatot, a szavak elrendezését, a szöveg fölépítését is, azaz olyan kategóriákat, amelyek a retorika körébe tartoznak. A szavak nem következetesen azonos fordítása mellett ugyancsak fordítói eljárásnak tekinthető Cicerónak az a megoldása, hogy a szavak sorrendjén nem egy hatásosabb elrendezés kedvéért változtat, hanem csak azért, mert szerinte az eredeti görög szórend nem volt természetes vagy nem volt logikus. Jellemző példát találunk erre az eljárására a *Timaiosz* egyik mondatának fordításában: „... A Földet pedig, ..., *örévé és mesterévé tette az éjjelnek és a nappalnak.* ...” (Platón 1984 III: 338. Kövendi Dénes ford.), Cicerónál ez a mondat így hangzik: „... A Földet pedig, ..., *mesterévé és örévé tette a nappalnak és az éjjelnek.* ...” (H.Gy. ford.) A második változtatás kétség kívül arra a nyelvi követelményre vezethető vissza, hogy a két ellentétes jelentésű szó a nyelvszokás alapján a latinban itt (a görögtől eltérően) csak ilyen sorrendben mondható. Az első változtatásra viszont nem a nyelvi szokás készítette Cicerót, hanem az a megfontolás, hogy őrizni csak olyasmit lehet, ami már előbb létrejött. Ez a változtatás Platónnal szemben az ő megfogalmazását igazolja.

Hasonló módon nyelven kívüli tudásra támaszkodó fordítói szempont készíti Cicerót a sorrend megváltoztatására akkor is, amikor történelmi vagy egyéb ismeretei követelik ezt meg tőle. A mezőgazdasági munkálatokat pontosan elvégzésük természetes sorrendjében adja meg. „Mert azoknak [az állatoknak] tudomásuk sincs arról, hogy mikor kell a növényeket *vetni, művelni*, időben *learatni, betakarítani*, sem pedig, hogy mikor kell a magtárban gondosan *elraktározni*” (Cicero 1985: 170. Havas László ford.). Szókratész védőbeszédében Platón az alábbiakat mondja a halálra ítélt filozófussal: „... Vagy azt, hogy együtt lehettek Orpheusszal, Muszaiossal, *Hésziodossal meg Homérosszal*,

ugyan mennyiért nem adnátok sokan ...” (Platón 1984 I.: 438. Devecseri Gábor ford.). Cicero fordításában a két utolsónak említett költő – a történelmi tényeknek megfelelően – fordított sorrendben szerepel. Ilyesmire másutt is gondosan ügyel (Cicero 1985: 170. Havas László ford.)

A szórendi változtatásokat néha csak stilisztikai szempontokkal lehet értelmezni. Jellemzően ezek közé tartozik az az eljárása, hogy az igei állítmányt rendszeresen a „mondatok” (a körmondatok belső szakaszainak, a kólonoknak és a kommáknak a) végére helyezi. Cornificius szerint az ige tulajdonképpeni helye a latin mondat közepén van, mert így tartja össze a legjobban a mondat egyéb részeit. Ettől az ún. konjunkciós helyzettől az irodalmi műben két módon lehet eltérni: vagy adjunkciót alkalmazunk, és akkor az igét a szakasz elejére vagy végére helyezzük, vagy pedig diszjunkciót úgy, hogy az ige mindig a szakasz végére kerül, de ilyenkor az állítmányok csak szinonim alakok lehetnek. A konjunkció Cornificius szerint tömörítésre ad lehetőséget, a diszjunkció ünnepléses hatást kelt (Cornificius 1987. 4. könyv XXVII. 38): Nem meglepő, hogy a stílushatásokat mesteri fokon használó Cicero ezt az utóbbi szórendet kedveli a fordításaiban.

A szórendi változtatásokkal előidézhető hatásokat Cicero akkor lépi túl jelentősen, amikor kibővíti vagy egyszerűsíti szövegeit. Aratosz *Égi jelenségek* című költeményének átültetésében egy sort néha több sorral, de helyenként akár három sort is egyetlenegy sorral ad vissza. Versfordításokban nem szokatlan az ilyen eljárás, de Cicero a prózafordításait is sokszor betoldásokkal egészíti ki. Platón *Timaios*ának egy mondatát például így fordította Cicero: „... ex quo efficitur ut sit necesse hunc quem cernimus mundum simulacrum aeternum esse alicuius aeterni...” (Cicero 1908. II: 7. kiemelés H. Gy.) „...ebből az következik, hogy az általunk érzékelt világ szükségszerűen örök képmása valami örökkévalónak” (H.Gy. ford.). Az aláhúzott szavak megfelelői az eredetiben nem találhatóak meg, a magyar nyelven kiadott Platónban ez a mondat így hangzik: „S ha ez így van, akkor ez a világ szükségképpen képmása valaminek” (Platón 1984. III: 326. Kövendi Dénes ford.). Ez a fordítás pontosan megfelel a kiemeléseket nem tartalmazó latin mondatnak. A betoldott szavak nem változtatják meg lényegesen a mondat jelentését, a *quem cernimus* (amelyet érzékelünk) biztosan nem, és az egész szöveg ismeretében az *aeternum* kétszeres betoldása sem, de a mondat ilyen átfogalmazása már csak egy Cicero szerinti teljesebb értelmezés és egy teljesebb csengésű mondat kialakításának igényével okolható meg. (Egyébként a szöveg korábbi mondatai alapján a változtatás nem tekinthető teljesen jogosulatlannak.)

A *Tusculumi beszélgetésekben* Cicero Szókratész védőbeszédéből is idéz részleteket. Az eredeti szövegben a filozófus csak általában fordul a bírákhoz, amikor másvilági elképzeléseit mondja el nekik, de Cicero változtat az általánosításon és a megfelelő helyen *iudices qui me absolvistis* (ti, bírák, akik fölmentettek engem) betoldással módosítja az eredetit. A kibővített megnevezést néha az emelkedett stílus kifejezésmódja követeli meg, pl. *az alkotó* helyett *ama világteremtő isten* vagy *ennyi sok mű ama alkotója* stb.

A szónok tehát nem ragaszkodik a szavakhoz a fordításában, kötetlenebbül

és nem szó szerint fordít, de túlzás lenne azt állítani, hogy Cicero bármit megengedhetőnek tart. A szónok-fordítónak is meg kell őriznie a szöveget, csak nem a szó szerinti egyezés szintjén, hanem a szövegalkotás más tényezőihez kapcsolódva. A fordítással Cicero szerint a szükséges azonosság akkor érhető el a legjobban, ha a forrásnyelv szövegét megfelelő módon értelmezve úgy alakítja ki a fordító, hogy azt az új olvasó mint neki szükséges olvasmányt fogadja be. Ezért az ő fordítási módjában mindig meghúzódik valamilyen értelmezés és egy olyan szövegalkotás, amelyik tekintetbe veszi a szöveg felhasználásának új körülményeit.

6.3. Cicero körmondatai

Cicero fordítási elveinek összefoglalása előtt két hosszabb szövegrészen (két terjedelmesebb körmondaton) érzékeltetjük, mit jelent nála az *adjunkció*, amelyet a szónoki fordító részéről megengedhetőnek, vagy talán szükségesnek tart. A szövegrészek Platón *Allam* című művének magyar fordításából valók (Platón 1984 II: 567, 589–590. ford. Szabó Miklós). Cicero Platón-fordításai a *De re publica* és a *De divinatione* című munkájában találhatók (Cicero 1960, 1938). A latin szövegváltozat mindkét esetben jellemző példája Cicero fordítási módjának. Cicero fordítási módszerét az első esetben a *De re publica* megjelent magyar fordításának segítségével fogjuk szemléltetni (Cicero 1995. ford. Hamza Gábor), a második példa esetében saját fordításunk segítségével. A magyar megfelelőket mindegyik esetben dokumentum értékű fordításnak tekintjük.

Platón

Ha a demokratikus állam megszomjazik a szabadságra,
de rossz pohárnokok állnak az élén,

s így az illő határt túllépve megszegekszik a színbortól:

ilyenkor a vezetőket,

ha nem elég kezesek, s

nem engednek neki korlátlan szabadságot,

fenyítéssel sújtja, s rosszindulatot és oligarchikus érzületet vet a szemükre.

(1984 II: 567. Szabó Miklós ford.)

Cicero

Amikor a nép telhetetlen, szabadságra szomjazó torka kiszáradt,
és önmaga rossz pohárnokok kezében lévő,

a szabadságot nem mértékkel keverve,
hanem túlságosan tisztán szomjasan
hörpintette fel,

akkor a tisztségviselőket és a vezető férfiakat

üldözi, rágalmazza és gyanúsítja –
amennyiben azok nem túlságosan is enyhék és elnézőek

és a szabadság italát nem teli kehelyből nyújtják neki –

üldözi őket és hatalmaskodóknak, királyoknak, zsarnokoknak nevezi.

(1995: 106. Hamza Gábor ford.)

Cicero körmondata megfelel Platón eredetijének, de annál teljesebb és kiegyensúlyozottabb. Az igék a kólonok végén helyezkednek el, a teljesebb ritmus biztosításához a hasonlatok terjedelmesebbek lettek, és kettőzéseket tartalmaznak. Platón körmondatában a megszemélyesített demokratikus [város]állam megszomjazik a szabadságra, de (a rossz vezetők miatt) megrészegszik ennek túlzott fogyasztásától, ennek következtében fenytéssel sújtja a (nem eléggé kezes) vezetőket és oligarchikus érzületet vet a szemükre. Cicero átveszi Platón szóképeit, de átalakítja őket. A demokratikus [város]állam annyira görög politikai rendszer, hogy Rómában idegenül hangzik. A hazai szokásoknak teljes mértékben a „szénátus és római nép” felelt volna meg, de a rövid „nép” is elegendő. Platónnál a rossz pohárnokok ténykedése és a mértéktelen fogyasztás következtében a megszomjazást lerészegedés követi. Cicero hatásosabbá és teljesebbé teszi a képet: a megszomjazást nála a telhetetlen és kiszáradt torok helyettesíti, amely úgy lépi át az illő határt, hogy nem a megfelelően kevert, hanem a tiszta bort hörpinti fel. A nem kezes vezetőkől nála az enyhe és nem eléggé elnéző (nem eléggé korrup) tisztségviselők és vezető férfiak lettek, akik a szabadság korlátozása helyett nem teli serlegből nyújtják az italt. A körmondatot nyitó platóni hasonlat tehát Cicerónál is megvan, de az élesebbre színezett képek végig megmaradnak a körmondatban a bevezető szakasztól kezdve a zárásig. A mondanivalón Cicero semmit sem változtat, a gondolatok menetét és a kifejezési módokat is megtartja, de kibővíti őket, a képeket szemléletesebbé domborítja és teljesebbé teszi a körmondat ritmusát. Módszerét nevezhetjük bővítésnek, szemléletesebb megfogalmazásnak, konkretizálásnak, azaz olyan eljárásnak, amely nem az írott szöveget, hanem annak jelentését őrzi meg. Szövege annyira követi az eredetit, hogy nem tekinthető parafrázisnak, de újraköltésnek sem. Megfogalmazásának egyéni jellege viszont már a fordításnak nevezhető eljárás határán áll.

A második szövegrész még a bemutatottnál is terjedelmesebb körmondatot tartalmaz:

Platón: Ha ellenben valaki egészségesen és józanul él, s úgy hajtja álomra a fejét, hogy lelkének a gondolkodó részét előbb felébreszti, jól tartja szép gondolatokkal és elmélkedésekkel, s így tisztába jön önmagával – a vágyódó részt pedig sem nélkülözni, sem tobzódni nem engedi, hogy lepihenjen, s örömeivel vagy fájdalommal ne zavarja a lélek legjobb részét, hanem engedje, hogy az tisztára csak önmagában vizsgálódhasson, s törekedhessen annak az észrevezésére, amit nem tud, akár a múlttól, akár a jelenről, akár a jövőről van szó – s ha az illető ugyanígy az indulatos lélekrészt is lecsendesíti, s nem másokkal való összezördülés után, felindult lelkiállapotban alszik el, hanem a két lélekrészt megnyugtatja, ama harmadikat pedig, amelyben a gondolkodás lakozik, megmozgatja, s úgy tér nyugovóra: hidd el, ebben az esetben nemcsak az igazságot tudja a legjobban megragadni, hanem az álmoképei is ilyenkor kerülnek legkevésbé ellentétbe a törvényekkel. (1985 II. 589. Szabó Miklós ford.)

Cicero: Ha valaki józanul, visszafogott módon élve csendesen tér nyugovóra és a léleknek azt a részét, amelyik a józan észet szolgálja kielégítetten és jó gondolatokkal telítve fölébresztette és fölkellette és a léleknek azon része számára, amelyik az élvezetét, sem bőséggel, sem hiánnyal nem szolgál (mindkettő ugyanis elhomályosítja a lélek erejét, akár hiánnyal küzd, akár bőségben él), és ha a lélek harmadik része, amelyben a harag tüze ég, megnyugodott és visszafogott állapotban van, akkor megtörténik, hogy a két megfontolatlan rész elnyomásával lángot vet az ész harmadik része, élelmet és tápot ad az álmhoz, és akkor nyugodt és igaz álmoképei lesznek. (H. Gy. ford.)

Ez a szövegrész is egyetlen körmondat, de terjedelmében és fölépítésében eltér az elsőtől. Az eddig tárgyalt jellegzetességek közül Cicero szövegében itt csak egyetlenegy szinonimikus szóismétlést találunk (*fölébresztette és fölkellette*), de a részletesebb elemzés további sajátságokra is rámutat. Megfelelő összehasonlítási lehetőségeket kapunk, ha a körmondat tartalmát elemi állításokra bontjuk szét és ezeket állítjuk egymás mellé úgy, hogy kapcsolódásaik jellegét is föltüntetjük. Mivel ezekben az elemi állításokban bizonyos állandók (főnevek/névszók) rendszeresen ismétlődnek, célszerű lesz, ha ezeket betűkkel helyettesítjük. Az állítások predikátumait egyszerű vagy határozóval bővített igék jelölik.

Az állandók:

- x = valaki,
- y = a lélek gondolkodó része,
- w = a lélek vágyódó része,
- r = a lélek indulatos része,
- q = ismeretlen múlt, jelen jövő,
- I = az igazság,
- A = jó álmokép,
- A'' = nyugodt és igaz álmokép.

Az elemi kijelentések állandókat tartalmazó (zárójeles) részében az első állandó mindig az alany, a második a predikátumtól még megkívánt kiegészítő rész.

Platón

- Ha** egészségesen él (x)
- és**₁ józanul él (x)
- és**₂ álomra hajtja a fejét (x)
- de előbb** felébreszt (x, y)
- és**₃ jóllakat szép gondolatokkal (x, y)
- és**₄ jóllakat szép elmélkedéssel (x, y)
- és**₅ így tisztába jön önmagával (x)
- és**₅ nem engedi nélkülözni (x, w)
- és**₇ nem engedi tobzódni (x, w)

azért hogy

Cicero

- Ha** józanul él (x)
- és**₁ visszafogottan él (x)
- és**₂ csendesen tér nyugovóra (x)
- és**₃ kielégít (x, y)
- és**₄ ébreszt jó gondolatokkal (x, y)
- és**₅ nem szolgál bőséggel (x, w)
- és**₆ nem szolgál hiánnyal (x, w)
- mert** elhomályosít (w, y)
- és ha**

lepihenjen (w)	megnyugodott (r)
<i>és_I</i> nem zavar (w, y)	<i>és</i> visszafogott (r)
<i>és_{II}</i> önmagában vizsgálódik (y)	
<i>és_{III}</i> törekszik észrevenni (y, q)	
<i>és ha</i> lecsendesít (x, r)	<i>akkor</i> elnyom (x, (w+r))
<i>és</i> megnyugtat [y, (w+r)]	
<i>és</i> megmozgat (x, y)	<i>és</i> kigyullad (y)
<i>és</i> elalszik (x)	<i>és</i> tápot ad álomhoz (y)
<i>akkor</i> megragad (x, I)	<i>akkor</i> rendelkezik (x, A ^{''})
<i>és</i> birtokol (x, A)	

Az elemi kijelentésekkel csak korlátozott mértékben lehet két szöveget összehasonlítani. Mivel a fölhasznált egységek (az állandók, a predikátumok és a kapcsoló elemek) logikai-szemantikai tulajdonságokat jelölnek, nem a szövegek írott formáját állítják egymás mellé, hanem a tartalmukat, a mondanivalót. Mindkét szövegben végig ugyanazok az állandók szerepelnek (az A^{''} az A-t és I-t közösen jelöli), tehát mindkét szöveg azonos dolgokról szól. A predikátumok néhány esetben eltérnek ugyan, de ez az eltérés a már eddig is tapasztalt szinonimikus különbségekből adódik: *álomra hajtja a fejét* – *nyugovóra tér; jóllakat* – *kielégít; nem enged nélkülözni/tobzódni* – *nem szolgál hiánnyal/bőszéggel; lecsendesít* – *elnyom; megmozgat* – *tápot ad; birtokol* – *rendelkezik*. Igazi eltéréseket a két körmondat fölépítésében találunk. Mindkettőben egy *ha* – *akkor* logikai implikáció nyelvi kifejtését kaptuk, de nem azonos fölépítésben. Platón körmondata *ha, és ha* – *akkor* elrendezésű, Ciceróé egy *ha, és ha* – *akkor, akkor* fölosztásban adja ugyanazt a mondanivalót. Platón körmondatában a két feltételt csak egy következmény követi, míg Ciceróéban kettő. Platón mondatában a feltétel-rész eléggé hosszúra sikerült, ennek mindkét része eléggé terjedelmes, már-már magyarázkodásnak ható kifejtéseket tartalmaz, melyeket aztán egy rövid következmény zár le. Cicerónál a feltétel rész összefogottabb, predikátumainak értelme tágabb, így feltevései lerövidültek. Az állandók kapcsolódásából adódó csoportok Cicerónál egységesebbek. A második következmény beiktatásával a befejező rész csak valamivel lett hosszabb, de az egész körmondat arányosabbá, kiegyensúlyozottabbá és áttekinthetőbbé vált.

Összegzés

A Cicero-szövegek háttérét és forrásait kutató klasszika-filológusok sokféleképpen jellemezték Cicero fordítói tevékenységét. Van, aki a szónoki foglalkozására való felkészülésnek tartja kezdeti fordításait (Cuendet 1933: 321), van aki nem is tartja fordítónak Cicerót, mert igazi fordítások helyett csak átírta forrásmunkáit és parafrázisok formájában fogalmazta újra az eredeti szövegek tartalmát. Ezzel kapcsolatban mások arra utalnak, hogy Cicero nem hagyja bizonytalanságban az olvasót. Ha fordít, akkor ezt az *ut est apud* kifejezéssel jelzi, ha pedig parafrázist ír, akkor megelégszik a szerzőre való egyszerű utalással (Widmann 1968: 234). Abban mind megegyeznek, hogy Cicero a jelentésre összpontosít

és ennek pontos közvetítése érdekében bővít vagy egyszerűsít, de mindenképpel arra fordít nagy gondot, hogy körmondatainak elegáns megszerkesztettsége mindig feleljen meg stílusa emelkedett és hibátlan latinságának. Ezt Cuendet szerint néha túlzásba is viszi, úgy, hogy esetenként inkább változtat, mint megőriz, és inkább törekszik a megértésre, mint egy szó szerinti beszámolóra (Cuendet 1933: 393). Müller különbséget tesz Cicero kisebb és nagyobb fordításai között. Míg az előbbiekre szerinte a szabad átültetés inkább jellemző, hosszabb munkáiban (pl. a *Timaios*szban) fordításának pontosságával sokszor a szó szerinti azonosságot éri el. Amennyiben a fordítótól nem azt várjuk el, hogy az eredetivel azonos szöveget adjon, hanem hogy azt lényeges azonosságában (Wesensgleichheit) közvetítse, akkor Cicerót jó fordítónak kell tekintenünk (Widmann 1968: 307).

Cicero fordítási elveinek központi gondolatát valahol a tolmácsolás és a fordítás viszonyáról írt soraiban, valamint a fordítás szükségességéről kifejtett véleményében kell keresnünk. Nincs szerző, aki a tolmácsolást olyan élesen szembeállítaná a fordítással, mint ő. Számára a tolmácsolás nem egyszerűen rossz fordítás, hanem olyan tevékenység, amely nem mérhető össze a szónok fordítói munkájával. A tolmácsolás ugyanis egy jól meghatározott (jól meghatározható) szituáció következménye, amelyben a tolmács „nem térhet ki” a tolmácsolás elől. Nem dönthet arról, hogy tolmácsol-e vagy nem, mert egy olyan kétoldali elvárásban helyezkedik el, melynek mindkét „fele” egyformán érdekelt a tolmácsolásban. A tolmácsolásról nem a tolmács dönt, hanem azok a kényszerítő körülmények, amelyek ennek igényét megteremtik, és kész helyzetet teremtenek hozzá. A fordító ezzel szemben egészen más világban mozog. Nincs kényszerhelyzetben, nincs meg a két fél, mely egyformán megkövetelhetné tőle, mit és hogyan fordítson, mert nem mások kényszerítő elvárása, hanem saját döntése alapján szánja rá magát a feladatra. Ő határozza meg – az üzleti megrendelés körülményeit most természetesen figyelmen kívül kell hagyni, – milyen szöveget vegyen elő, és milyen indítékokból fordítsa azt le. A fordításra érdemes szöveg és a fordítását olvasó közönség úgy létezik a számára, hogy ezek meglétéről is ő dönt. Cicero a művelt rómaiban látta a maga olvasóját, akit érdekelnek a filozófia, a politika és az erkölcs kérdései, aki ha tud is görögül, anyanyelvén is szívesen elolvas ilyen tárgyú szövegeket, ha egyértelmű szókinccsel, világosan és megfelelő latinsággal vannak megfogalmazva.

Cicero a tolmács szó szerinti fordításával szemben nem az írott szöveget fordítja, hanem annak jelentését őrizi meg új formában. A szöveg kialakítása közben előfordulhat, hogy szó szerint írja át a szöveget, de ilyen megoldásokra mindig az adott körülmények kényszerítik rá. A tartalom hiánytalan visszaadása mellett jól láthatóan sosem törekszik arra, hogy az eredeti szöveget szó szerint is megőrizze. Megtartja a gondolatokat, pontosan követi a kifejezési módokat, de ezeket anyanyelvének szokásai szerint, saját stilisztikai elképzeléseit követve úgy alakítja át, hogy hatni tudjon olvasóira. Fordításaiban sok jó példa található arra vonatkozólag, milyen mértékig változtathatja meg a fordító az eredeti szöveget úgy, hogy munkája még fordításnak legyen nevezhető. A fordítások történetében minden bizonnyal ő az első, aki – mai kifejezéssel élve – egyfajta explicitációs módszert (ld. Pápai 2002) használva alakított át

görög szövegeket olvasmányos latin szövegekké. A tolmácsolást lebecsülő nézetei miatt viszont nem foglalkozik azzal a (fontos) kérdéssel, hogyan tarthatja meg a fordító a jelentést úgy, hogy az eredeti szöveget szó szerint is a lehető legjobban megőrzi. A jó fordító ilyen irányú erőfeszítéseire Szent Jeromos bibliafordításában találhatunk példákat.

Irodalom

- Atzert, C. 1908. *De Cicerone interprete graecorum*. Diss. Göttingen.
- Benjamin, W. 1923. *Die Aufgabe des Übersetzers*. In: Störig, H. J. 1963. 182–195.
- Cuendet, G. 1933. *Cicéron et Saint Jérôme traducteurs*, *Revue des Études Latines* XI. 380–400.
- Fjodorov, A.V. 1953. *Vvegyenyije v tyeoriju perevoda*. Moszkva: Izd. lityeraturi na inosztrannih jazikah.
- Havas L. 1987. *Jegyzetek a De signis-hez*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Humboldt, W. 1816: *Einleitung zu Übersetzung des „Agamemnon“*. In: Störig, H. J. 1963. 71–96.
- Kelly, L. G. 1979. *The True Interpreter. A History of Translation. Theory and Practice in the West*. Oxford: Basil Blackwell.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Lassi V. 1967. *Bevezetés a Somnium Scipionis és Cato maiorhoz*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Müller, H. 1964. *Ciceros Prosaübersetzungen*. Diss. Marburg.
- Norton, G. P. 1984. *The ideology and language of translation (in renaissance France and their humanist antecedents)*. Geneve: Libraire Droz.
- Ortega y Gasset 1937. *Miseria y splendor de la traducción*, (Glanz und Elend des Übersetzens) In: Störig, H. J. 1963. 323–347. Magyarul in: Ortega y Gasset 2000. *Hajótöröttek könyve*. Nagyvilág. 127–158. (fordította: Scholz László).
- Pápai Vilma 2002. Az explicitációs hipotézis vizsgálata (doktori értekezés vitája) *Fordítás-tudomány* IV. évf., 1.szám. 97–122.
- Poncelet, R. 1957. *Cicéron traducteur du Platon*. Paris.
- Schleiermacher, F. 1813: *Über die verschiedenen Methoden der Übersetzung*, In: Störig, H. J. 1963. 36–70.
- Steiner, G. 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. London: OUP.
- Störig, H. J. 1963. *Das Problem des Übersetzen*. Stuttgart: Henry Goverts Verlag.
- Widmann, S. 1968. *Untersuchungen zur Übersetzungstechnik Ciceros in seiner philosophischen Prosa*. Diss. Tübingen.

Források

- Aristoteles 1979. *Poetik*. Leipzig: Reclam.
- Cicero 1903. *De optimo genere oratorum*. Oxford: OUP. (angol fordítás: A.S. Wilkins).
- Cicero 1903. *Partes orationis*. Oxford: OUP. (angol fordítás: A.S. Wilkins).
- Cicero 1908. *Timaeus*. Editio Major. Fasc. 1. Leipzig: Teubner. (német fordítás: O. Plasberg) 156–196.
- Cicero 1915. *Academica*. Leipzig: Teubner. (német fordítás: O. Plasberg).
- Cicero 1918. *Tusculanae disputationes*. Leipzig: Teubner. (német fordítás: M. Pohlenz).
- Cicero 1938. *De divinatione, De fato*. Leipzig: Teubner. (német fordítás: O. Plasberg, W. Ax).
- Cicero 1960. *De re publica*. Leipzig: Teubner. (német fordítás: K. Ziegler).
- Cicero 1961. *De oratore*. I–III. Paris: Les belles lettres.
- Cicero 1967. *De finibus bonorum et malorum*. Cambridge, Mass.: Harvard-Univ. Press. (angol fordítás: H. Rackham).
- Cicero 1983. A legfőbb jóról és rosszról (részletek). In: Steiger K. (szerk.) *Sztoikus etikai antológia*. Budapest: Gondolat Kiadó. (fordította: Némethy Géza) 241–314.
- Cicero 1985. *Az istenek természete*. Budapest: Helikon. (fordította: Havas László).
- Cicero 1987. A szónok. In: *Cicero válogatott művei*. Budapest: Európa. 203–286 (fordította: Kárpát Csilla) 203–286.
- Cicero 1995. *Az állam*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (fordította: Hamza Gábor, a *Somnium Scipionis* című részt fordította: Havas László)
- Cornificius, A. C. 1987. *Herenniusnak ajánlott retorika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (fordította: Adamik Tamás).
- Lucretius Carus 1927. *De rerum natura*. Leipzig: Reclam.
- Platón 1984. Állam. In: *Platón Összes művei* II. Budapest, Európa Könyvkiadó, (fordította Szabó Miklós) 5–649.
- Platón 1984. Phaidrosz. In: *Platón Összes művei* II. Budapest, Európa Könyvkiadó, (fordította Kövendi Dénes) 711–809.
- Platón 1984. Timaiosz. In: *Platón Összes művei* III. Budapest, Európa Könyvkiadó, (fordította Kövendi Dénes) 307–411.
- Platón 1984. Szókratész védőbeszéde In: *Platón Összes művei* I. Budapest, Európa Könyvkiadó, (fordította Devecseri Gábor) 399–441.

A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből

Dusán Tellingner

1. Bevezetés

A reáliák sikeres vagy sikertelen fordítása a fordítói munka tükré. Felismerésük, megértésük és sikeres visszaadásuk nemcsak a célnyelv és célkultúra tökéletes elsajátítását, hanem szinte univerzális tudást (világismeretet) követel a fordítótól. A reáliák a mű cselekményét térben és időben lokalizálják, tehát a nemzeti kultúra identitását hordozzák. A szakirodalomban található reália-definíciókból kettőt idézünk: Elisabeth Markstein szerint a reáliák „egy nemzeti/etnikai formáció, egy nemzeti/etnikai kultúra identitásának hordozói – a legszélesebb értelemben – és egy országnak, régiónak, földrésznek tulajdoníthatók” (Markstein 1998: 288).¹ A másik megfogalmazás a Szergej Vlahov és Szider Florin reáliáknak szentelt könyvéből való: „reáliák – valamely nemzetre jellemző szavak, amelyek az őket megalkotó nemzet életét és világnézetét tükrözik” (Vlahov – Florin 1980: 9).

Tágabban értelmezi a reáliák fogalmát Juraj Sipko szlovák ruszista, aki átveszi az orosz szakirodalomban elterjedt „etnokulturéma” kifejezést és a következőket érti rajta: „személynevek és irodalmi hősök nevei, különböző reáliák megnevezései (adminisztrációs elnevezések, hivatások, pénzek, mértékegységek, ételek és italok), megszólítások, érzelmi kifejezések” (Sipko 1999: 8–9).

Ezek a meghatározások összhangban vannak azzal a széles értelmezéssel, amellyel a magyar szakirodalomban is találkozhatunk: Klaudy így teszi fel a kérdést: „valóban csak az egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző tárgyak (ruhák, pénzek, ételek, italok) tartoznak-e bele a reáliák fogalmába, vagy ide kell sorolnunk az ünnepeket, történelmi eseményeket, neveket, megszólításokat stb. is?” (Klaudy 1999: 60).

Nem ért egyet a reáliák túlságosan tág értelmezésével Sato (1977), és kifogásolja, hogy mindent reáliának neveznek, legyen az: „földrajz és történelem, tudomány és kultúra (a megismerkedési szokásoktól az illemszabályokig), társadalmi rend és életkörülmények, adatok az iparról és mezőgazdaságról, továbbá a történelem, a népművészet, az irodalomelmélet és ráadásul mindaz, amit egy nép jellemének neveznek” (Sato 1977: 188).

A fenti meghatározások nem különítik el világosan a nyelven kívüli és a nyelven belüli reáliákat. Ha a nyelven kívüli (extralingvális reáliákat) kizárjuk a reáliák fogalmából, akkor a „lefordíthatatlan szavak” kategóriájához jutunk. Ezzel a kifejezéssel azért nem értünk egyet, mert a közmondások és a szójátékok kivételével minden reália-szó valamilyen módon lefordítható.

A reáliákat a lefordíthatatlan szavak alcsoportjának tartja L. Sz. Barhuda-

rov, aki három csoportot különít el: (1) 1. személynevek, földrajzi megnevezések, hivatalok, szervezetek, újságok, hajók nevei stb., amelyeknek nincs állandó ekvivalensük más nyelv szókészletében; (2) ún. reáliák; (3) lexikális elemek, melyek „alkalmi kihagyásoknak” nevezhetők („szlucsajnije lakuni”), azaz olyan szavak, amelyeknek különböző (történelmi, társadalmi) okokból nincs ekvivalensük más nyelv szókészletében (ilyen orosz szavak, mint pl. *szutki*, *pogorelec*, *kijjatok* stb.) (Barhudarov 1975: 95–96).

Az általánosan ismert csoportosítást Szergej Vlahov és Szider Florin fogalmazta meg 1960-ban, majd később 1980-ban öntötték végleges formába.

I. Földrajzi reáliák:

- (1) geográfiai képződmények;
- (2) ember alkotta földrajzi objektumok;
- (3) endémiák (szűk területen előforduló növény- és állatfajták).

II. Néprajzi reáliák:

- (1) A mindennapi élet reáliái: ételek, italok; öltözet; lakhely, bútor, edény; közlekedési eszköz.
- (2) A munkatevékenység reáliái: foglalkozásnevek; munkaeszközök; munkaszervezés.
- (3) Művészet és kultúra: zene és tánc; hangszer; színház és szereplők; ünnepek, játékok; szokások, rituálék és szereplők.
- (4) Etnikai reáliák: népnevek; csúfnevek, gúnynevek; lakhely szerinti megnevezések.
- (5) Mértékegységek és pénzek: mértékegységek; pénzek; népies megnevezések.

III. Társadalmi-politikai reáliák:

- (1) Közigazgatás, államberendezés: közigazgatási egységek; települések; települések részei.
- (2) Hatalmi szervek: irányító szervezetek; irányító személyek.
- (3) Politikai élet: politikai tevékenység és szereplői; társadalmi szervezetek és szereplők; társadalmi mozgalmak és szereplők; rangok, titulusok, megszólítások; oktatási intézmények; osztályok, rétegek, kasztok; politikai szimbólumok.
- (4) Katonai reáliák: katonai egységek; fegyverek; mundér; katonai rangok, beosztások.

(Vlahov és Florin 1980: 51–69).

A reáliák kísérői a velük egybefonódott konnotációk, azok az érzelmi és értelmi árnyalatok, melyeket például egy orosz emberben a *szamovár*, *trojka*, *sztyepp* vagy a *tajga* szó vált ki, és egy idegen számára nehezen érthető. A *sztyepp* például a határtalan orosz táj szimbóluma, a *szamovár* egy orosz szemében a meg-hitt otthon jelképe, stb. Míg a reáliákat a nagyobb szótárak általában tartal-

¹ A szakirodalmi idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

mazzák, a konnotációkra nézve a fordítók nem kapnak tájékoztatást. Országismeretüktől és kreativitásuktól függ, megtalálják-e a reáliák konnotációinak megfeleltetését a célnyelvben. Most eltekintünk a konnotációk visszaadásának problémájától és csak a reáliák megfeleltetési lehetőségeinek szenteljük figyelmünket. Vlahov és Florin négy alapelehetőséget említ meg a reáliák megfeleltetésénél: (1) transzkripció avagy transliteráció; (2) szókölcsozós; (3) analógia; (4) kommentálás (Vlahov és Florin 1980: 51–69).

2. A revizor

Minden társadalmi periódusnak megvannak a maga konvenciói és megvan a saját ízlése, amely megszabja a fordító mozgásterét. Ezeket a fordításba átültetett társadalmi elvárásokat akkor észlelhetjük, ha összehasonlítjuk egyazon mű több fordítását egy konkrét nyelvre. Ilyen például Gogol *A revizorja* amelyet tizennégyszer fordítottak le németre 1852–1989 között (a legelső fordítás csak kéziratban maradt fenn). Szlovák nyelven három fordítás létezik (1937, 1961, 1980). Ami a mű magyar fordítását illeti, csak Mészöly Dezső és Mészöly Pál 1956-os átültetése áll rendelkezésünkre.

Az egyes német és szlovák *A revizor* fordításokból kivethető, hogy mindegyik korszak rányomta a maga pecsétjét a fordításra. A szabadabb időszakokban a fordító is szabadabban mozoghatott, több tere volt a kreativitásnak. Ékes példája ennek a szabadságnak az 1961-ben keletkezett szlovák fordítás, amely szinte a szabad átdolgozással határos. A szlovák fordítónő Zora Jesenská célja, *A revizor* segítségével az akkori szlovák viszonyokat pellengérré állítani, teljes mértékben sikerült. Ehhez az egész mű szlovák környezetbe vitelére volt szükség, amiben a reáliáknak mint a mű környezetének meghatározóinak döntő szerepük volt.

Jesenská fordításában az orosz reáliák majdnem teljesen eltűntek. A fordító mindent, ami a mű orosz eredetére emlékeztetett, kihagyott vagy szlovák reáliákkal helyettesített. Csak néhány pótolhatatlan orosz reália maradt benn a fordításban (*Peterburg* helyett általában csak *főváros* van a fordításban, de egyszer előbukkan a *Petrohrad* is; megmaradtak a kitüntetések: *Szent-Vlagyimir rend negyedik fokozata* és *Anna rend harmadik fokozata*; a *Szibéria* szót pedig célzatosan hagyta meg a fordítónő a műben: „Ezért Szibériát érdemelne!”). Az akkori közönség az aktualizált, szlovák mintára szabott fordítást a fordítónő szándékának megfelelően a szlovák viszonyok kritikájaként értelmezte; a fordítót érték is támadások az akkori vezetők részéről.

Az első német fordításokban is találkozunk bizonyos honosítási tendenciákkal, de ez nem olyan mértékű, mint Jesenská fordításában. Egyetlen német fordító sem próbált meg a *A revizorból* eredeti német művet faragni. Nagymértékben alkalmazták a német analógiákat olyan esetekben, amikor az orosz reáliákat a német hallgatóság számára ismeretlennek tartották. Ilyenek pl. az orosz mértékek *arsin* (öl), *puđ*, pénzegységek – pl. *cservonyec* (aranypénz), ételek – *pirog* (a magyar fordításban: *pogácsa*), *scsi* (a magyar fordításban: *káposztaleves*). A *cservonyec* pl. Erich Müller fordításában (1924) mint *Taler* (tallér) szerepel (a többi német fordításban leggyakrabban mint *Dukaten* – dukát, arany-

pénz); valószínűleg azért, mert ez a szó a német közegben a gazdagságot idézi fel – akárcsak az oroszok fülében a *cservonyec* szó, a magyarban pedig az *aranydukát* avagy *aranyforint*.

A honosító és az idegen színeket megőrző fordítások közötti skálán találunk példát mindkét megközelítésre. A német fordítások között az egyik végletet Alfonz Schultz és Korfiz Holm honosító fordítása (1933) képezi, amelyre az orosz reáliák német analógokkal való helyettesítése jellemző (*pirog – Pastete, arsin – Elle, trojka – Gespann mit drei Pferden* stb.). A másik véglet Georg Schwarz fordítása (1973), amelyben az orosz reáliák transliterált formában megmaradnak: (*pud, arsin, pirog, szamovár* stb.). A magyar fordítás a középúton van a két véglet között: előfordulnak orosz reáliák is, egyesek közülük a könyv végén magyarazattal vannak ellátva, máshol az orosz reáliák helyett magyar analógok szerepelnek, pl. *scsi – káposztaleves, pirog – pogácsa, arsin – rőf, gubernia – kormányzóság* vagy *járás* stb.

A szlovák fordítások között az egyik pólust Mikuláš Gacek fordítása (1937) jelenti, amely az orosz mű összes elemét hűen megőrzi, beleértve a neveket és a reáliákat (*rubel – rubel', gubernia – gubernia, pirog – piroh, kollezzsszkij aszesszor – koležský asesor*. Talán csak a három rendőr neve kivételével: *Szvisztunov – Hvizdák, Pugovicin – Gombik, Gyerzsimorda – Lapihuba*). A másik pólust a már említett Zora Jesenská fordítása (1961) képezi, amelyben kevés kivétellel nyoma sincs az orosz elemeknek: a rubel és kopejka elmaradnak, csak a számnevek vannak említve, pl. *1 rubel 25 kopejka* helyett csak egyszerűen *egy ötven*; a *szaratovi gubernia* helyett *valahova keletre* utazik Hlesztakov, a „*Moszkovszkije vedomosztyi*”ből egyszerűen *újság* lett stb. Két reália maradt meg: *gubernátor – gubernátor, szamovár – szamovár*, és néhány orosz név is megőrizte eredeti formáját: *Cseptovics – Cseptovics, Pocsecsujev – Pocsecsujev*. Több nevet azonban „lefordított” a fordító: *Csmihov – Nyuhták, Prohorov – Prahács, Trjapicskin – Onucsko*, stb.

Érdekes, hogy *A revizorban* oly fontos szerepet játszó beszélő nevek a szláv (így például a szlovák vagy cseh) közönség számára sem egyértelműek. Nem mindenki számára világos, hogy pl. *Gibner* orvos neve nem a német *Hübner* névvel de a *gibnuty* ('meghal') igével, *Abdulin* kereskedő neve pedig az *obduty* ('becsap') igével hozható kapcsolatba, de *Spekin* postamester neve sem a *spek* ('szalonna'), hanem inkább a *spik* ('spicli') szóra utal. Így a *Spekin* név kétféleképpen van lefordítva szlovákra: *Slanina* ('szalonna') Jesenská fordításában (1961) és *Spiclin* Lehutová fordításában (1980). A magyar vagy német közönség számára a nevekben rejtett ironia teljesen elvész, sem a német fordítások sem a magyar fordítás nem próbálkozik a beszélő nevek visszaadásával, pedig a német és magyar irodalomban egyaránt van hagyománya az úgynevezett beszélő neveknek, gondoljunk csak a magyar felvilágosodás irodalmában megjelenő nevekre (pl. Csikorgató költőre és Tempefőire), vagy a XVIII. századbeli német irodalom neveire (pl. Schnapphahnski negatív hős alakjára útonálló jelentésben).

Bár a különféle funkcionális célnyelvi szubsztitúciók (a reáliák és nevek esetében) erősítik a fordítás kommunikatív hatását, egyúttal elhomályosítják a mű időbeli és térbeli elhelyezését és a nemzeti színek fakulásához vezetnek. Jó

példa erre a Jesenská szlovák fordítása, amely az aktualizálás mulandóságát mutatja (pl. az a kompenzáció, hogy a futárt távirattal helyettesítette a mai e-mailes és SMS-es időkben már nem kelti a modernség hatását a közönségben). Az erősen aktualizált fordítások gyorsabban öregszenek, mint a hű fordítások. Ez jellemző két erősen modernizált *A revizor* előadásra (szlovák: Pozsony, Kassa, cseh: Prága), amelyek a 90-es években, az új kapitalista rend kezdeti visszasságait, a gyors és áttekinthetetlen magánosítással összefonódott újjgazdagokat gúnyolták ki.

3. Anna Karenina

A következő részben Lev Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének német, angol, szlovák, cseh és magyar fordítását vizsgáljuk, amelyben a reáliák fordításának másfajta törvényszerűségei érvényesülnek. Az *Anna Karenina* különböző fordításai gazdag anyagot nyújtanak az eredeti mű egyes rétegeinek feltárásáról – újralfelfedezéséről, amit a fordító a mű idegen közegbe való átültetésekor visz véghez.

A nyílt vagy rejtett kulturális reáliák a fordító részéről széles körű háttérismerteket igényelnek, de előzetes ismeretekkel az olvasónak is rendelkeznie kell. Az *Anna Karenina* bővelkedik az orosz kultúrával kapcsolatos információkban, a nyelvi és nyelven kívüli reáliákban. Nemcsak a más XIX. századbéli orosz regényekben is előforduló ismert közhelyekről van itt szó, mint az első, második és harmadik csengetésről a vonat indulása előtt, az orosz teaivás jellegzetességeiről, a vodkázás evéssel („zakuszká”-val) való párosításáról, hanem a keleti kereszténységgel összefüggő házassági szertartások részletes leírásáról is (Levin és Kitti esküvője), és még sok más társadalmi tény megemlítéséről, melyek az 1861-es jobbágyfelszabadítás után jelentkeztek, pl. a vasárnapi munkáiskolák és artyelok (termelőszövetkezetek) alapításáról, változásokról a mezőgazdaságban, az államigazgatásban, igazságügyben stb.

A nyelvi és nyelven kívüli reáliák magyarázatot igényelnek: ez lehet rövid szövegen belüli magyarázat, szövegen kívüli kommentálás, pl. lábjegyzetben vagy a könyv végén illetve a könyv elején, mint ahogy ez az angol fordításban jelen van, vagy a reáliák ismertetése az előszóban illetve utószóban.

Az összehasonlított fordításokban alig találkozunk szövegen belüli magyarázattal, a fordítók inkább a szövegen kívüli kommentárokat alkalmazzák. Sok érdekes hozzáfűzéssel rendelkezik az angol fordítás lábjegyzetek formájában, hadd említsünk egynéhányat /magyarázatok az akkori öltözködéshez/: *в шерстяном платье без рукавичкоб и воротников* – *in a wollen dress without collar or cuffs* (és a lábjegyzet: *At that time better-class women always wore something white round their necks and wrists*), a német fordításban: *im Wollkleid ohne Kragen* (utólagos magyarázat nélkül); *длинная белая рубаха* – *a very long white shirt* (és lábjegyzet: *Russian peasants wear their shirts outside their trousers, like smocks*; a német fordításban: *ein langes Russenhemd* (magyarázat nélkül); *шляпа* – *bonnet* (és lábjegyzet: *In those days it was the fashion for married women to wear bonnets rather than hats*); a német fordításban: *Hut* (magyarázat nélkül).

4. Az orosz megszólításformák fordítása

Az angol fordító magyarázatot fűz az orosz megszólításformák két jellegzetességéhez is: a tegezéshez és az apai név használatához. Az egyik lábjegyzetben Constance Garnett megmagyarázza, mi a különbség az oroszban a tegezés és magázás között: „In Russian as in French and other languages the second person singular is used in conversation between intimates and also in speaking to inferiors”. A magyar, a német, a szlovák vagy a cseh olvasó számára a tegezés és magázás közti különbség magától értetődik, semmiféle magyarázatra nincs szükség. Ez az ún. „hiányzó kategóriák” problémájával függ össze, melyek fordításáról találhatunk leírást a magyar szakirodalomban is: „Bizonyos nyelvtani kategóriák (pl. a főnevek neme, névelő, névutó, igekötő, elváló igekötő, tárgyas ragozás stb.) az egyik nyelvben léteznek, a másikban nem. Ha olyan nyelvre fordítunk, ahol 'plusz' kategóriák vannak, a fordító betoldást alkalmaz, ha olyan nyelvre fordítunk, ahol 'mínusz' kategóriák vannak, a fordító kihagyást alkalmaz” (Klaudy 1999: 225).

A másik jellegzetessége az orosz megszólításformáknak: a keresztnévvel és apai névvel való megszólítás. Az orosz nyelvben megvannak a szabályai annak, hogy mikor használunk csak keresztnévet és mikor tesszük melléje az apai nevet is. Erről szól Constance Garnett az egyik lábjegyzetében, amelyben azt magyarázza, miért is van az, hogy Levin egyszer Kittinek szólítja a feleségét, máskor pedig Katerina Alekszandrovnának: „Speaking to the servant Levin gives Kitty her full name”.

Vajon kell-e ragaszkodnia a fordítónak az apai név használatához, amikor nem szláv nyelvekre fordít? Az apai névhez ragaszkodó szlovák és cseh fordításoktól eltérően az angol és német fordításból vett példák bizonyos fordítói szabadságról tanúskodnak: a keresztnév és apai név megszólítás helyett nemegyszer csak a vezetéknev vagy a keresztnév szerepel, bár a német fordítás valamivel jobban ragaszkodik az eredeti megszólításformákhoz, mint az angol: pl. *Константин Дмитрич* – az angol fordításban *Levin*, a német fordításban *Konstantin Dmitritsch*; *Анна Аркадьевна* – mind a két fordításban *Anna*; *Алексей Александрович* – az angol fordításban *Karenin*, a németben *Alexej Alexandrowitsch*; *Степан Аркадьич* – az angol fordításban *Oblonsky*, a németben *Stepan Arkadjitsch*.

Az angol fordításra jellemző az a megoldás, hogy a keresztnév és apai név megszólítás csak egyszer szerepel, a mű kezdetén, azután már csak a vezetéknev fordul elő, pl.: *Сергей Иванович* – *Sergius Iwanych* (a továbbiakban már csak *Koznyshew*), a német fordításban *Sergej Iwanowitsch*. Ez a szubsztitúciós gyakorlat az angol fordításban nem jár a veszéllyel, hogy az olvasó elveszítené a cselekmény fonalát, mivel csak ott történik változás az orosz keresztnév és apai név használatában, ahol a fordító feleslegesnek találja az ismételt használatukat. Ezenkívül az angol fordításhoz két névjegyzék is készült: az első az 1–4. fejezet szereplőiről, a második az 5–8. fejezet szereplőiről.

A német fordítói gyakorlat változását jelzi, hogy a modern német fordításokban kisebb a beavatkozás a nevek fordítása esetén (akárcsak a cseh, a szlovák és a magyar fordításban), míg a háború előtti német fordítások szabadabban

kezelték a nevek fordítását. Ékes példa erre Alekszej Tolsztoj *Első Péter* című regényének 1929-ben született német fordítása, amelyben a fordító W. E. Groeger éppoly szabadon bánt az orosz keresztnévvel és apai névvel, mint Constance Garnett az *Anna Karenina* esetében.

Az orosz megszólításformák harmadik jellegzetessége a keresztnevék kicsinyített változatainak, a beceneveknek gyakori használata. Az *Első Péter*ben például Péter cárnak az alábbi becenevei vannak: *Пëмп, Петер, Петрунька, Пепрус, Петруша, Петрушка, Петенька*. Ezeket a bolgár fordító Szider Florin változtatlanul hagyta, nem is kísérelte meg lefordítani őket bolgárra, de nem is magyarázta meg őket lábjegyzetekben. Itt az a veszély fenyegethet, hogy az olvasó gyakran nem is tudja, egyazon személyről van-e szó. Ez elsősorban a nem szláv nyelvű olvasókra vonatkozik, mert a szláv nyelvek közötti hasonlóság a szláv nyelvű olvasók számára jelent bizonyos támpontot a becenevek azonosításában.

Szider Florin utal arra is, hogy néha maga az eredeti szerző teremt áttekinthetetlen helyzetet a nevek következtelen használatával: „A második fejezet hetedik részében Fjodor Zommer van említve; egy kicsit tovább a második fejezet nyolcadik részében ott van a tiszta német, nem oroszított neve is – Theodor von Sommer; később pedig a harmadik fejezet harmadik részében egyszerre megjelenik valamilyen Szimon Zommer. A harmadik fejezet második részében ez olvasható: „Ugyanezen a napon Moszkvába lovagolt két lovon Vaszilij Tirtov...” A regény kezdetén megismerkedünk Mihail Tirtovval, akivel nemegyszer találkozunk még a továbbiakban is, de hogy kerül ide Vaszilij Tirtov? ... Itt valami nincs rendben” (Florin 1983: 39). Ilyen helyzetben a fordító talán beavatkozhat a szövegbe, márcsak az olvasó érdekében is, főképp, ha belegondolunk, hogy az *Első Péter* körülbelül 1200 nevet tartalmaz, és az *Anna Karenina* sem sokkal kevesebbet.

Ami a beceneveket illeti, Lev Tolsztoj műve kevesebb becenevet tartalmaz, mint Alekszej Tolsztojé. Egy pár érdekes példát azért megemlíthetünk: *Танчурочка моя* – az angol fordításban *my little Tanyakin*, a németben *mein Liebling*; *Цтима* – *Steve* és *Stiwa*; *Ванька* (máshol *Иван*) – az angol fordításban mindentűnt *Vanka*, a németben csak *Iwan*; *Васька* – az angol fordításban *Vaska*, a németben *Wassili*; *Аннушка* (*Anna Karenina* szolgálólánya) – az angol fordításban magyarázó betoldás van a szövegben, amikor az Annuska név először fordul elő, hogy megkülönböztessék ezt a formát *Anna Karenina* nevéétől: *her maid Annushka*; a német fordításban magyarázó szó nélkül: *Annuschka*.

6. A reáliák fordítási lehetőségei

Ami a reáliák konkrét fordítási lehetőségeit illeti, röviden már utaltunk rájuk a bevezetőben Vlahovot és Florint idézve, most példákkal illusztráljuk a négy alapelehetőséget (transzkripció, szókölcsonzés, analógia, kommentálás) az *Anna Karenina* angol és német fordításából (magyar példatár ld. Tellinger 1997: 137–140).

6.1. Transzkripció vagy transliteráció

A transzkripció vagy transliteráció a reáliák mechanikus átvitele a forrásnyelvből a célnyelvbe (esetleg utólagos magyarázattal a szövegben vagy a szövegen kívül). Példák:

земство – az angol fordításban *zemstvo* (és magyarázat a könyv elején található orosz szavak jegyzékében /List of Russian words used in this version of Anna Karenina/: nearly equivalent to County Council), a németben *Semstvo* (és magyarázat a könyv végén: ein 1864 im zaristischen Russland geschaffenes Organ der Selbstverwaltung, ...);

самовар, квас – mind a két fordításban lábjegyzetes kommentálás nélkül: *samovar* (a könyv elején: a „self-boiler”; an urn in customary use in Russia for heating water), *kvas* (a könyv elején: a non-alcoholic drink) – a németben: *Samowar, Kwass*;

сажень – az angol fordításban *sazhen* (és lábjegyzet: Fuel-wood is sold by the sazhen; amellet a szakszeny az orosz szavak listájában a könyv elején van magyarázva, ahol a következő 13 reália jellegű szót gyűjtötte össze az angol fordítónő: *zemstvo, samovar, kvas, izvooshchiks, tarantas, Great Morskaya, rouble, kopek, desyatina, sazhen, verst, arshin, chetvert!*: sazhen = 7 feet. Firewood is usually sold by the square sazhen. The logs are laid on one another to a height of one sazhen, the depth being 21 inches, which is the length of each log);

десятина, аршин – a német fordításban magyarázat nélkül vannak (*Deß-jatine, Arschin*), az angolban a könyv elején olvasható: *desyatina* = about 2 3/4 acres; *arshin* = 28 inches.

Egyes esetekben csak az egyik fordításban találhatunk transliterált reáliát, a másik fordításban egy célnyelvi analóg szerepel:

тарантас – az angol fordításban *tarantas*, a németben *Reisewagen*;

протопоп – az angol fordításban *Reverend Father*, a németben *Protopop*.

6.2. Szókölcsönzés

A szókölcsönzés esetében két lehetőség is van: tükörszavak és részleges tükörszavak. A tükörszavak esetében a reáliák alkotóelemei vannak lefordítva. Például:

Славянский комитет – *Slavonic Committee* az angol fordításban, *das Slawische Komitee* a németben;

воскресные школы – az angol fordításban *Sundy schools*, a németben *Sonntagsschulen* (és a könyv végén: Gemeint sind die Schulen, die russische Revolutionäre in den siebziger Jahren des 19. Jh. in den Fabriken einrichteten, ...);

A részleges tükörszavak esetében a fordító kombinálja a fordítást a transzkripcióval illetve a transliterációval. Például:

Большая Морская – az angol fordításban *Great Morskaya* (és a könyv elején rövid magyarázat: *one of the best streets in Petrograd* – itt talán figyelmeztetni lehet arra a pontatlanságra, hogy az orosz fővárost 1914-ig Peterburgnak hívták, csak utána Petrográdnak 1924-ig, tehát a regény cselekménye Peterburgban történik és nem Petrográdban), a német fordításban *Bolschaja Morskaja* van, a magyarban úgyszintén *Bolsaja Morszkaja*.

6.3. Analógiás fordítás

Az analógiás fordítás azt jelenti, hogy a fordító megpróbál hasonló ételt, italt, intézményt, tisztséget stb. keresni a célnyelven:

архиереи – az angol fordításban *bishop*, a németben *Bischof*;
щи – az angol fordításban *cabbage soup*, a németben *Kohlsuppe*;
дача – az angol fordításban *country house* (és lábjegyzet: *It is customary ... in summer to take a country house, near the town, where the family can live, ...*), a német fordításban *Landhaus*.

Az analógiás fordítás esetén azoknál a reáliáknál, amelyeket a fordítók általánosítva, a tárgyi hovatartozásuk szerint fordítanak (pl. *сууха* – *pálinka*), elég nagy szemantikai veszteségek észlelhetők. Például:

бурлак – az angol fordításban körülírással *barge-hauler*, a németben csak általánosítva *Bauer*;
долгуша – az angol fordításban *trap* (és magyarázat a lábjegyzetben: *The trap was a long vehicle, something like a jaunting-car, but with four wheels*), a németben újra általánosan *Wagen*;
водка – az angol fordításban *vodka*, a németben általános fogalommal *Schnaps*;
блины – az angol fordításban általánosan mint *pancakes*, a németben kétféleképpen: *Bliny* (és a könyv végén magyarázat: *russisches Nationalgericht, ...*), vagy mint *Plinsen*.

Megtörténik, hogy a fordító föladja az analógiák utáni kutatást és az idegen reáliát egyszerűen kihagyja. Ilyenkor a reália jelentését kontextuális szinten (tehát mondat, bekezdés, de bizonyos esetekben az egész mű szintjén is) próbálja pótolni a fordító, de nem mindig teljes sikerrel. Erről tanúskodik a következő eset az *Anna Kareninából*, amikor egy pravoszláv szent neve okoz fejtörést a fordítóknak. A karácsony előtti böjti időszakról van szó (egy öreg paraszt panasolja Levinnek, hogy a fia már két éve, hogy elhagyta őket): *Да третий год пошел с Филиповок* – az angol fordításban: *Yes, just over two years*, a német-

ben: Ja, zwei Jahre waren es zu den *Weihnachtsfasten*. Tehát, nem lehet minden esetben bízni a kontextus mindent megmagyarázó hatásában.

A kihagyásokról az alábbiakat olvashatjuk a magyar szakirodalomban: „A lexikai kihagyások oka a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók háttérismereteinek eltérő volta. Márkanévek, utcanévek, történelmi korszakok nevei stb., melyek közismertek a forrásnyelvi kultúrában, esetleg semmit sem jelentenek a célnyelvi olvasó számára. Ilyenkor a fordítók többféleképpen járhatnak el, pl. általánosítás, körülírás, analógia keresése stb. Ha a márkanév, utcanév stb. abban a szöveggörnyezetben nem hordoz fontos információt, akár ki is hagyható” (Klaudy 1999: 84).

6.4. Kommentálás

Míg az analógia keresése a reáliák esetében nem ad hozzá a fordításhoz, a kommentálás a fordítás bővített változata. Kommentálásra sor kerülhet magában a szövegben, de gyakrabban fordul elő szövegen kívül. A kommentálás meglehetősen vitatott a fordítás elméletében, egyes szerzők szerint elvonja az olvasó figyelmét, zavarja az olvasás nyugodt folyamatát. A cseh fordításelméletben ilyen vélemény uralkodott két-három évtizeddel ezelőtt: „Nagy nehézséget jelent a fordító számára, amikor a mű olyan tényekre utal, melyek közismertek voltak ott és akkor, ahol és amikor az eredeti mű keletkezett, de a fordítás olvasója számára ismeretlenek. A lábjegyzetek ezekben az esetekben alkalmatlannak, nemcsak azért, mert zavarják az olvasás folyamatát, hanem azért is, és ez még fontosabb, mert az adott szemantikai egység, amely a mű szerves része, ilyen módon a szöveg határain kívülre kerül. Kisebb kárt okoz a műnek egy magyarázó betoldás a szövegen belül” (Levy 1974: 135–136).

A reáliák kommentálása az *Anna Kareninában* lábjegyzetekben és szövegvégi jegyzetekben valósul meg. A különbség e két kommentálási forma között Lendvai szerint a következő: „A lábjegyzet a szövegből kiemelt explicitálási forma, a lap alján elhelyezett célnyelvi analóg, körülírás, definíció vagy kommentár. Feltételezi a transzkripció/ transzliteráció szövegbéli használatát, lévén annak értelmező művelete. Külön típusként való elkülönítését sajátos elhelyezése teszi indokolttá, itt ugyanis a lexéma a szöveg testében foglal helyet, míg a szemantikai tartalom formálisan a szövegen kívülre kerül” (Lendvai 1988: 99).

A lábjegyzetekkel ellentétben a szövegvégi jegyzetek a terjedelmes voltak miatt valóságos tudományos kutatói munkának számítanak. Céljuk, hogy az olvasó el tudjon igazodni nem csak a konkrét műben, de az egész korszakban, amelyben a mű keletkezett (beleszámítva az irodalmi háttérrel is). A szövegvégi jegyzetek tehát „a lábjegyzeteknek kibővített és rendszerezett formában közölt változatai. Rendszerint függelékként közlik őket a műhöz csatolva, ennél fogva teljesen elkülönülnek a szövegtől. A szövegvégi jegyzetek gyakran terjedelmes országismereti fejtegetésbe mennek át, melyek elengedhetetlenek a mű adekvát befogadásához” (Lendvai 1988: 100). Néhány példa a kommentálásra az *Anna Karenina* fordításaiból:

форточка – az angol fordításban: *little window* (és lábjegyzetben: *The fortochka, or small inset window customary in Russia, ...*), a német fordításban kétféleképpen: *Lüftungsfenster* vagy *ein geöffnetes Fenster*;
пахитоска – az angol fordításban *pachitos* (és lábjegyzetben: *A straw-covered cigarette*), a német fordításban: *eine winzige Zigarette*;
при уделах – az angol fordításban a magyarázat bekerült a szövegbe: *at the time of Rurik Princes*, a német fordításban: *zu Zeiten der Lehnherrschaft*.

A fenti példákban tükröződik a reáliák fordításában fellelhető két ellentétes törekvés: az idegenszerűség megőrzése és a honosítás. Az idegen ízek megőrzése szellemében a fordítók arra törekednek, hogy minél több orosz reália maradjon a szövegben (transzkripció és transliteráció révén) annak ellenére, hogy ez körülírással jár a szövegen kívül. A honosítás szellemében a fordítók igyekeznek az idegen reáliákat célnyelvi analógokkal helyettesíteni bizonyos külső hasonlóság vagy fontos tulajdonságok egybeesése alapján, amelyekről feltételezik, hogy hasonló szerepet játszanak a befogadó kultúrában mint a forrásnyelvi reália az eredeti mű kultúrájában, annak ellenére, hogy a részletekben nemegyszer különböznek.

A fordító becsületbeli ügye, hogy mindent megtegyen a helyes megoldás megtalálása érdekében, ami sokszor kitartó keresést és utánajarást igényel. A reáliák fordításához szükséges filológiai aprómunkát szépen példázza Eberhard Fleischmannak, a Lipcsei Egyetem fordításkutatójának egyik tanulmánya, amely az orosz szakrális épületek neveinek németre való átültetéséről szól. Gazdag példatárából csak egyet választunk, amely az összes eddig ismertetett fordítási módszert tükrözi:

Архангелский собор:

- (1) transliteráció: *Archangelski sobor*;
- (2) transliteráció és az egyik komponens lefordítása: *Archangelski-Kathedrale* vagy *Archangel-Kathedrale*;
- (3) fordítás: *Erzengel-Kathedrale*;
- (4) fordítás és transliteráció zárójelben: *Erzengel-Kathedrale (Archangelski sobor)*;
- (5) fordítás, amely a háttérismeretnek a minimumát tartalmazza: *Erzengel-Michael-Kathedrale*;
- (6) fordítás, amely a szélesebb háttérismeretet is magába foglalja: *Kathedrale des Erzengels Michael, des Schutzengels der russischen Fürsten bei ihren kriegerischen Unternehmungen* (Fleischmann 1996: 56–57).

7. A kultúra új felfogása

A reáliák fordításának tanulmányozásához a kultúra széles felfogására van szükség. A kulturális ismeretekre sokáig úgy tekintettek, mint olyan háttérismeretekre, amelyek bizonyos fordítói nehézségek leküzdéséhez szükségesek.

Csak az utolsó két évtizedben történt áttörés ebben a tekintetben. A fordításelméletben egyre inkább tért hódít a kulturálisan érzékeny megközelítés. Gondoljunk itt olyan szerzőkre mint Heidrun Witte, Justa Holz-Mänttári, Hans J. Vermeer, akik a fordítást elsősorban kulturális cselekvésnek tartják, és a fordítónak mindenekelőtt kultúráközvetítő szerepet tulajdonítanak. Szerintük a fordítás az interkulturális kommunikáció egyik fajtája, melynek végső célja éppen a kulturális korlátok eltávolítása. A nyelvi korlátokra ezek a „kulturálisan érzékeny” szerzők csak mint a kulturális korlátok jellegzetes esetére tekintenek.

Ebből a felfogásból következik az a követelmény, hogy a fordítónak „bikulturális” kompetenciával kell rendelkeznie. Mindezt nem intuitíven kell elsajátítania, hanem szervezett képzés keretében. A képzésben nem elegendő a hagyományos értelemben vett „statikus” országmismereti témákat tanítani (irodalom, történelem, földrajz, gazdasági élet) hanem figyelmet kell fordítani az olyan dinamikus változó jelenségekre is, mint egy bizonyos nyelvközösség normái, konvenciói, tapasztalatai, értékrendje.

Hogy a kommunikáció egyes nyelvközösségek tagjai között igazán működőképes legyen, a fordítónak jól kell ismernie mindkét kultúrát, és ez csak úgy érhető el, ha a fordító szüntelenül összeveti a két kultúrát interkulturális kontakthelyzetekben. Ez azt jelenti, idézve a már említett német fordításkutatót, hogy „a fordítónak tudnia kell megítélni, hogyan látják egymást kölcsönösen a két kultúra tagjai, milyen ismereteik vannak a másik kultúráról, és milyen elképzeléseik vannak arról, hogyan tekintenek rájuk a másik kultúra tagjai” (Witte 1998: 347).

A tanulmányban tárgyalt reáliák a kultúrkód fontos elemei. Többek között éppen ezeknek a nehezen lefordítható elemeknek a fordításában nyilvánul meg a fordító kultúráközvetítő szerepe. A fordítás ebből a szempontból az interkulturális kommunikáció speciális típusa, melynek a végső célja nemcsak a nyelvi korlátok, hanem a kulturális korlátok leküzdése is. Ebből a kulturálisan érzékeny felfogásból következőleg a „bikulturális” fordítónak ismernie kell a forrásnyelvi szöveg olvasójának a gondolatvilágát éppúgy, mint a célnyelvi szöveg olvasójának felfogását, és ennek alapján kell megtalálnia az arany közeputat a két véglet között: az eredeti kultúra idegen ízeit és színeit megőrző vagy a célnyelvi kultúra felé közelítő, honosító fordítás között.

Irodalom

- Barhudarov, L. Sz. 1975. *Jazyk i perevod*. Moszkva: Mezsduarodnije otnoszenija.
- Fleischmann, E. 1996. „Pokrow-Kirche, Kirche zu Mariä Schutz und Fürbitte, Kirche Mariä Schutz und Schirm oder Kathedrale des Schutzmantels der Madonna – Probleme der Deutung und Wiedergabe sakraler und kunstwissenschaftlicher Eigennamen”. In: Gläser, R. (ed.) *Eigennamen in der Fachkommunikation*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften. 47–62.
- Florin, Sz. 1983. *Muki perevodcseszkije*. Moszkva: Vyzsaja skola.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Lendvai E. 1988. Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata. *Fordításelméleti Füzetek*, Budapest: Külkereskedelmi Főiskola háziyomdája.

- Levý, J. 1974. *Iszkussztvo perevoda*. Moszkva: Progressz.
- Markstein, E. 1998. „Realia.” Snell-Hornby, M., Höning, H. G., Kussmaul, P., Schmitt, P. A. (ed.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag. 288–291.
- Sato, V. 1977. Místo djin, literatury a reálií v cizojazyčné přípravě učitele a pĚkladatele. In: *Preklad odborného textu*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľ'stvo. 185–190.
- Sipko, J. 1999. *Etnokulturnij bazisz russzko–slovackih perevodov*, Prešov: Náuka.
- Tellinger, D. 1997. A reáliák megfeleltetése Lev Tolsztoj 'Anna Karenina' Németh László fordításában. In: Polyák I. (szerk.) *Hetedik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola háziyomdája. 137–140.
- Vlahov, Sz., Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsduarodnije otnosenija.
- Witte, H. 1998. Die Rolle der Kulturkompetenz. In: Snell-Hornby, M., Höning, H. G., Kussmaul, P., Schmitt, P. A. (ed.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag. 345–348.

Források

- Gogol, N. 1911. *Der Revisor*. München – Leipzig. (fordította Theodor Commichau).
- Gogol, N. 1912. *Der Revisor*. Berlin: Hendl. (fordította Friedlich Fiedler).
- Gogol, N. 1924. *Der Revisor*. München: Buchenau Reichert. (fordította Erich Müller).
- Gogol, N. 1933. *Der Revisor*. Berlin: Theaterverlag. (fordította Alfons Schultz és Korfiz-Holm).
- Gogol, N. 1935. *Der Revisor*. Engels: Deutscher Staatsverlag. (fordította Herwarth Walden).
- Gogol, N. 1946. *Der Revisor*. Leipzig. (fordította Wilhelm Lange).
- Gogol, N. 1946. *Der Revisor*. Berlin – Charlottenburg: Bruno Henschel u. Sohn. (fordította August Scholz).
- Gogol, N. 1947. *Der Revisor*. Detmold – Berlebeck: Engelhardt. (fordította S. J. Arbatoff).
- Gogol, N. 1947. *Der Revisor*. Wien: J. Leinmüller (fordította Richard Bamberger).
- Gogol, N. 1949. *Der Revisor*. Berlin – Leipzig. (fordította Wilhelm Heise).
- Gogol, N. 1952. *Der Revisor*. Leipzig. (fordította Valerian Tornius).
- Gogol, N. 1973. *Der Revisor*. Berlin – Weimar. (fordította Georg Schwarz).
- Gogol, N. 1989. *Der Revisor*. Stuttgart. (fordította Johannes von Guenther).
- Gogol, N. V. 1956. *A revizor*. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó. (fordította Mészöly Dezső és Mészöly Pál).
- Gogol', N. V. 1937. *Revizor*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská. (fordította Mikuláš Gacek).
- Gogol', N. V. 1961. *Revizor*. Bratislava: DILIZA. (fordította Zora Jesenská).
- Gogol', N. V. 1980. *Revizor*. Bratislava: Tatran. (fordította Dana Lehutová).
- Tolstoj, L. 1987. *Ana Karenina*. Berlin: Neues Leben. (fordította Hermann Asemissen).
- Tolstoj, L. N. 1960. *Anna Kareninová*. Bratislava: SVKL. (fordította Mária Klimová).
- Tolstoj, L. N. 1976. *Anna Kareninová*. Praha: Odeon. (fordította Tat'jana Hašková).
- Tolstoj, L. 1995. *Anna Karenina*. Ware: Cumberland House. (fordította Constance Garnett).
- Tolsztoj, L. 1984. *Anna Karenina*. Bratislava: Madách. (fordította Németh László).

Kulturális reáliák fordítási megoldásairól a pizzanevek tükrében

Wallendums Tünde

Az étlapok fordítása sokak szemében a kis presztízsű, úgynevezett rutinmunkák közé tartozik, noha a forrásnyelven megfogalmazott és annak kultúrkörére jellemző reáliák jelenléte, valamint a megőrzés állandó dilemmája (Pollmann 2000) miatt a feladat néha nehezebbnek bizonyul, mint amilyennek az első pillantásra látszik. Különösen nehéz a fordító dolga, ha az egyes ételek az adott nyelvterületre jellemző civilizációs – többnyire történelmi vagy irodalmi – utalásokkal „terhes” (fantázia)nevet viselnek. Ilyenkor a nyelvi feladat szellemes megoldásán túl a feltételezett felhasználók igen különböző előismereteivel is számolnunk kell. A fordítónak tehát [...] „nem szigorúan véve nyelvi, hanem inkább kulturális kontextus-teremtési problémákkal kell megküzdenie” (Valló 2000: 45). Mindazonáltal nem lehetetlen jó fordítás készítése, hiszen a reáliák is lefordíthatóak, de „megfeleltetésükhöz nem a forrásnyelvi formából kell kiindulni, hanem a célnyelvi társadalomnak az illető forrásnyelvi reáliával kapcsolatos ismereteiből ...” (Klaudy 1999a: 37).

Az étlapok – jelen esetben a pizzanevek – fordításakor tehát elengedhetetlenek bizonyos nyelven túli civilizációs ismeretek. A siker kulcsa, hogy a fordító otthonosan mozogjon mindkét nyelvterület (úgy a forrásnyelv, mint a célnyelv beszélőinek) mindennapi életében és gasztronómiai kultúrájában. Kötelező szabályok ugyanakkor itt sincsenek, adott esetben ugyanúgy hiba lehet a forrás- és célnyelvi kultúrában egyaránt ismert ételek (fantázia)nevét „szó szerint” lefordítani (pl. a magyar *franciasaláta* olasz neve *insalata russa* azaz *orosz saláta*), mint érintetlenül hagyni egy – a célnyelven egyáltalán nem, vagy csak homályosan értelmezhető – kevésbé elterjedt specialitás elnevezését: a talányos nevű olasz *macedonia* pl. magyarul egyszerűen *gyümölcssaláta*.

A pizzanevek esetében a fogyasztó számára bizonyos értelemben könnyebbséget jelent, hogy az étlapokon az egyes pizzák neve alatt általában azok legfontosabb feltétei is szerepelnek. Így elvileg az idegen fantázianév értelmezése nélkül is képet alkothatunk a választékról, viszont valószínűleg rejtve marad előttünk a név által az eredeti nyelvi közegben közvetített többletinformáció.

Ahány vendéglátóhely, annyi szokás, s annyi különböző étlap. Bizonyos standardok és divatok azonban itt is megfigyelhetők: az elegáns éttermek bőr borítású nehéz vagy éppen pihekönnyű, nemes papírra nyomtatott, válogatott ínycségeket és ennek megfelelően nem mindennapi kifejezéseket tartalmazó menüi mellett a pizzériák étlapjai (ideális esetben az adott vendéglátóhely berendezésével is összhangban) többnyire rusztikus kivitelezésűek (és hangvéte-

lűek), gyakran élénk színűek és hirdetésekkel tarkítottak. Nyelvi szempontból is kommerszebbek, ám ugyanakkor közvetlenebbek és rendkívül változatosak. A 10-12 klasszikus pizza vissza-visszatérő neve mellett egyaránt találhatunk ötletes – a tartalommal és a nyelvi környezettel is harmonizáló – és erőltetett elnevezéseket is. Fordítási szempontból a több pizzéria kínálatában is megtalálható klasszikus – tehát Itália-szerte is széles körben használatos – elnevezések a legérdekesebbek, a dolgozatban ezeken keresztül kíséreljük meg bemutatni az alkalmazott fordítói lehetőségeket.

Szociolingvisztikai szempontból azonban mindenképpen figyelmet érdemelnek az egyéb fantázianevek is. Ezek a többnyire konkrét olasz forrás nélküli, magyar nyelven megfogalmazott „alkotások” arról tanúskodnak, hogy a pizza – az olasz kultúra világszerte elterjedt szimbóluma, amely közvetítőihez, a szinte mindenütt megtalálható olasz kolóniák lakóihoz hasonlóan – eredetiségéből (és jellemző neveiből is) a lehető legtöbbet megőrizve, ám egyidejűleg a befogadó környezethez (így az új nyelvi közeghez) is alkalmazkodva mindig új és új kötelékekre talál. Ezt bizonyítja a magyarországi pizzériák kínálata is, ahol az eredeti olasz pizzák (és/vagy elnevezések) mellett számos helyi hagyományon alapuló specialitással, és következésképpen sajátos – magyar(os) – elnevezéssel is találkozhatunk.

A pizzanevek fordításakor, pontosabban honosításakor felmerülő megoldási alternatívák bemutatásához a budapesti, házhoz szállítást is vállaló pizzériák szórólapjait választottam. Mintegy 16, a postaládában nap mint nap megjelenő reklám-étlapot hasonlítottam össze. A szórólapok választásban szerepet játszott az a tény is, hogy a házhoz szállításra szakosodott vállalkozások étlapjainak különösen figyelemfelkeltőnek, emlékezetesnek, érdekesnek, továbbá precíznek és informatívnak kell(ene) lenniük, mert nem a szokásos pincér-vendég kontextusban kerülnek felhasználásra. A potenciális fogyasztóknak ezekben az esetekben pusztán az írott anyag alapján kell dönteniük.

A dolgozatban tehát megpróbálom feltárni azokat az elveket, amelyek az étlapok szerkesztőit, illetve fordítóit a különböző magyar, olasz vagy más elnevezések megtartására vagy elvetésére ösztönözték. Az áttekinthetőség és jobb összehasonlíthatóság érdekében csak a pizzák elnevezéseivel foglalkoztam, nem vizsgáltam a szórólapokon szereplő egyéb olasz (vagy olasznak látszani igyekvő) specialitások (tészták, rizottók és saláták) neveit. Figyelmen kívül hagytam az egyébként sem minden étlapon kínált levesek, köretek, steakek, illetve egyéb húsételek elnevezéseit is.

A pizzák elnevezéseinek vizsgálata előtt azonban érdemes néhány szót szólni az érintett éttermek, illetve pizzériák, pontosabban pizzeriák neveiről is. Ezek szinte kivétel nélkül a mediterrán – ám korántsem mindig az olasz – vidék sztereotípiáihoz kapcsolódnak. Négy különböző étterem is viseli nevében az Olaszországban eredetileg csak hercegek és egyházi személyek megszólításakor használatos (Zingarelli 1987: 331), illetve a spanyol uralom alatti területeken köztisztviselőként álló, nemes lelkű személyeknek fenntartott *don* címet: *Don Corleone Pizza*, *Don Pedro Pizzafutár*, *Don Pepe Pizzéria*, *Don S.O.S. Pizzéria*. A *don* kíséretében álló *Corleone* név nyilvánvalóan a maffiára céloz, a *Pepe* (= bors) talán a délolasz konyha csipős fűszereire utal, a *Pedro* (a *Sancho Pizzeria Sancho* sza-

vához hasonlóan) viszont már kifejezetten spanyolos hangzású, a *Don S.O.S.* üzenetét nem sikerült pontosan megfejtenem, talán az alapító családnevére utal. A *don*hoz hasonlóan egy másik, immár szintén nemzetközivé vált titulusra (*maestro* = mester) ismerhetünk a *Maestro Pizzeria* nevében. A személynevektől ihletett elnevezések között kell említeni a Károly Róbert olasz nevét viselő *Carlo Robertót*, a *Sandro Pizzeriát*, valamint az ókori időköt idéző *Penelope Étterem és Pizzériát*. Külön csoportot alkotnak (az amerikai olasz kolóniák hangulatát idéző) angol szavakkal kombinált pizzérianevek: *Pink Cadillac*, *Pizza Fantasy*, *Pizza Hut*. A pizzéria városon belüli elhelyezkedése indokol(hat)ta az *Treno Pizzeria*, valamint a *Pizza sarok étterem* elnevezéseket, egy másik esetben pedig minden bizonnyal a pizzéria kialakítása kapcsán született a *Kőbarlang Étterem* név. Végül nem hiányoznak a kulturális utalások sem, a *Rialtopizza* elnevezés a közismert velencei Ponte di Rialtóra utal.

Az étlapok tanúsága szerint számos pizza nevének fordításakor, illetve megalkotásakor is a pizzériák elnevezésekor használatos elvek érvényesültek. Egy-mással és az étterem nevével is összhangban álló (pl. *Penelope Pizzeria – Adonisz*, *Athéné*, *Hádész*, stb. pizzák) fantázianevek mellett az esetek többségében nyomát se látni következetességnek, átgondolt adaptálásnak, illetve tervezésnek. A „kínrímes” elnevezések mellett a klasszikus olasz pizzák eredeti neve is csak ritkán marad csorbitatlan. A viszonylag kevés szó szerinti megfeleltetés (pl. *Pizza Margherita – Margit pizza*) mellett többnyire – talán az olasz név és jelentése pontos ismeretének hiányában született – „ferdítésekkel”, vagy többkevesebb sikerrel fonetikusán átírt változatokkal találkozunk.

Az említett étlapok vizsgálata során mintegy 273 különböző pizzanevet találtam. Ezek jelentős része egyszerűen a domináns pizzafeltét magyar (*Csak hús*, *Spárgás*) illetve többé-kevésbé közismert olasz (*Frutti di mare*, *Funghi*, *Caviale*) vagy angol (*Bacon*, *Chicken*, *Pomes*) elnevezéséből született. A csipős, erősen fűszerezett pizzák neve gyakran a poklot, az ördögöt, illetve a tüzet idézi: *Al fuoco*, *Diavolo*, *Inferno*, *Lucifero*. A főnévvel képzett pizzanevek mellett számos – olasz vagy magyar – melléknév és igenév is megjelenik az elnevezésekben, ilyenkor többnyire a pizzafeltét meghatározó ízére (pl. *Buono*, *Piccante*, *Füstös*), megjelenésére, esetleg színére (*Hajtott pizza*, *MELÁK*, *Ötszemközt – 5 tükörtojással*, *Bianka (!)*, *Trecolor (!)*, *Gonfiato*), vagy minőségére (*Gurman*, *Király módra*, *Regina*) utalnak. A frappáns magyar fantázianevek csoportjába sorolható a *7 tenger ördöge* pizza (rajta: rák, kagyló és tintahal), *A kis tüzes* (peperonival és chilivel), továbbá a *Juhász* (juhtúrós mártással) és az *Öreg halász* (halfilével, illetve szardíniával).

A pizza szűkebb hazája Nápoly, ennek ellenére a vizsgált étlapokon a híres *pizza napoletana* mindössze négy alkalommal fordul elő, ezzel szemben a *pizza bolognesével* (a jól ismert szóznak köszönhetően) hétszer is találkozhatunk. Névadóként szerepel még számos földrajzi név, főként olaszországi tengerek (pl. *Adriatica*, *Lido*) és vulkánok (pl. *Etna*, *Vesuvio*), valamint többnyire (dél)itáliai városok (*Palermo*, *Messina*, *Reggio*, *Roma*, *Siracusa*, *Taranto*, *Trapani*, *Vérona*). Találhatunk azonban példát Olaszországon kívüli földrajzi nevekre is: *California*, *Marseilles*, *Mexico*, *Cordoba*, *Párizs*, *Szófia*, *York*, stb.

A fantázianevek egy másik jelentős része a maffia, illetve annak tükörképe-

ként a magyar betyárvilág kulcsszavaiból áll: pl. *Al Capone, Corleone, Cosa nostra, Pirata, Betyáros pizza, Elvetemült, Józan bandita, Illegális bevándorló.*

Egészen más hangulatot közvetítenek a déli népek temperamentumát és életszemléletét felidézni hivatott elnevezések, mint pl. *Amigo* (olaszul *Amico*), *Amore, Avanti, Baccio* (helyesen: *Bacio*), *Dolce vita, Latin szerető.* A *Mamma, Papa, Casa, Theo papa pizzája* stb. a mediterrán emberek számára oly különösen fontos családra és otthonra emlékeztetnek. Végül pedig a *Cowboy, Erdész, Farmer, Kertész, Paesana, Rustika* (helyesen: *Rustica* vagy még inkább *Rusticana*) szavak a vidéki élet (hamis) romantikáját villantják fel.

De térjünk vissza az emberekhez. Az étteremelnevezések kapcsán már említett *Carlo Robertónál* természetesen ilyen nevű pizza is kapható, és a többi *don*-nal (illetve *donnával*) képzett – hol sziporkázóan szellemes, hol igencsak erőltetett – személynév is újra előkerül: *Don Giovanni, Don Pármai, Don Pedro, Don Pepe, Don Sosi, Don-Go, Donna Rosa.* A tulajdonnevek választéka is igen széles: olasz, illetve külföldi regényhősök, filmsztárok és történelmi szereplők keverednek, pl. *Moby Dick, Mr. Bean, Montecristo, Odüsszeusz, Piedone, Rasputin, Zorba.* A keresztnemek között szintén találhatunk olasz, spanyol, angol, magyar és egyéb alakokat: *Brian, Giorgina, Giuseppe, Juanito, Mirella, Regina, Sandro, Soma, Tommy, Richkó, Rozalie.* A neveket kísérő, illetve adott esetben azok helyett álló titulusok kapcsán az *Effendi* és a *Duce* mellett a feljebbvaló megszólításának további változatait is meg kell említenünk: ilyen, a társadalmi, illetve a munkahelyi hierarchiában használatos szavak pl.: *Chef, Góré, The boss.*

Magyarországi pizzériákról lévén szó természetesen nem hiányozhat a *Magyaros pizza*, továbbá a *Brassói* és a *Bugaci* elnevezésű sem. Kifejezetten a magyar fogyasztók számára készült – és többnyire csak magyarországi szocializációs élmények birtokában érthető – sajátos név, illetve szójáték a *Mek Maestro, Lolka-Bolka, Por-h-Aryós, Son-go-ko, Pick-pakk,* stb.

Mind az olasz, mind pedig a magyar, illetve egyéb szavakkal képzett pizzanevek között szép számmal vannak értelmezhetetlen – az adott pizza egyetlen tulajdonságával sem magyarázható, sőt képzavart okozó – fantázianevek is: *Alom, Bunny, Cookie, Darts, Dél-keresztye, Delikátesz, Illatos Popeye, Locsi-fecsi, Summer Jam, T-1000, Tapadós tangó, Vigözvegy, West, Western, Wrangler.*

Az említett étlapokon tehát vegyesen találhatunk olasz, magyar, angol, néha spanyol és más – esetleg kevert – (fantázia)neveket. A pizza jellegéből és népszerűségéből adódóan ez a sokszínűség természetes, ám mégis vannak hagyományos összetételű, világszerte többé-kevésbé ugyanazokból az alapanyagokból készülő, s következőképpen ugyanúgy nevezett pizzák is. Az ilyen – sok helyütt megtalálható – klasszikusok közé tartozik pl. az *Arrabbiata, Bolognese, Calzone, Capricciosa, Carbonara, Hawaii, Margherita, Quattro formaggi, Quattro stagioni, Pizzapane,* stb. A továbbiakban elsősorban ezekkel, a vizsgált anyagban legalább 5 alkalommal előforduló nevekkal – összességében 17 különböző elnevezéssel – fogunk foglalkozni.

A leggyakoribb pizza (15 előfordulás) az Olaszországban is mindig az étlap első sorában található „ősi” *Pizza Margherita.* Az Itália-szerte közzismert anekdota szerint 1889-ben I. Umberto király és felesége, Margit királyné napolyi tartózkodása során az udvarba hívatta a kor leghíresebb pizzakészítő mesterét,

Don Raffaelét és asszonyát, donna Rosát, akik 3 féle pizzával lepték meg a specialitást addig nem ismerő királynét. A legnagyobb sikert az olasz nemzeti zászló színeit tartalmazó – mozzarellaival, paradicsommal és bazsalikkal ízesített – pizza aratta, amely a későbbiekben a királynéről a *Margherita* nevet kapta (www.pizza.it). A vizsgált étlapok szerkesztőinek többsége feltehetőleg nem ismerte ezt a történetet, s így nem tudta mihez kötni a szó jelentését. Ez a bizonytalanság tükröződik – mintegy 9 ilyen példát találtunk – az eredeti olasz szó kiejtéséhez valamelyest hasonló, ám írásmódjában attól néhány betűben mindig különböző (értelmetlen) megoldásokban is. A *Margherita* tulajdonnévként (*Margit*) történt fordítására mindössze 1 példát találtunk. Téves értelmezésből (szó szerinti fordításból) fakad, ám – az eredményt tekintve korántsem olyan rossz – megoldás a *margarétavirág* fordítás. Némi fantáziával valóban egyfajta stilizált margarétára ismerhetünk a *Pizza Margheritában*.

Lényegesen egyszerűbb a helyzet a második leggyakrabban szereplő – valójában már nem is olasz – pizzanév esetében. A *Hawaii pizza* „hawaii” vezérszava egy, az olasz és a magyar közönség számára egyaránt jól ismert (még az *Olasz–magyar szótárban* is külön címszóként szereplő) idegen földrajzi név, amely következetesen mind a tizenhárom esetben ugyanabban az (eredeti) alakban van jelen.

A *Pizza vegetariana* esetében már más a helyzet, két alkalommal a szó olasz formája, mintegy tízszer pedig annak (különbözőképpen írt) magyar fordításai jelentek meg az étlapon. Egy nem túl szerencsés konkretizálásra is találhattunk példát: *Vegetáriánus legényanya* a vitatható értékű megoldás, amelyet talán a *Rátóti legényanya* című film ihletett.

A magyar helyesírás szerint írt *Mexikói pizza* név – talán a jól ismert kukoricás zöldségkeverék miatt – lényegesen többször fordul elő, mint idegen nyelvű változatai. Érdekes, hogy a mexikói pizzára alkalmazott egyéb megnevezések közül olasz névként csak egy (a *Pizza Messico*, helyesebben *Pizza Messicana*) fogadható el. A *Mexicana* kifejezés az olaszban ugyan nem, a spanyol nyelvben viszont használatos, ezért – még ha nem is tartjuk szerencsés választásnak – el kell fogadnunk. A további két megoldás viszont már egyértelműen hibás: a *Mexicoi* talán a magyar mexikói szó latinos „visszafordítása”, utólagos „hitelesítése” akart lenni, a *Maxicana* szó eleji „a” betűje pedig valószínűleg elírás, illetve egyszerűen nyomdahiba...

A *Quattro stagioni* név fordítása minden esetben – a számmal és a betűvel írt változatban is – helyes, ám az olasz „eredetikbe” – egy kivétellel – mindig valamilyen helyesírási hiba csúszott.

Az *Ungheresénél* 10:1 arányban találtunk olasz, illetve magyar nyelvű megnevezéseket. Feltehetőleg itt a nagyobb hitelesség, az „eredetiség” illúziója, illetve a többi olasz(os) névhez történő illeszkedés kedvéért kapott a magyar(os) pizza olasz nevet.

A *Quattro formaggi* esete hasonló a *Quattro stagioni*éhoz, de a sikeres fordításhoz itt már több művelet elvégzésére volt szükség: a *Négyféle sajtos* fordításban magyarázó betoldásra ismerhetünk, a *Több mint sajt* név pedig a frappáns fordítói jelentésbővítésre lehetne példa.

A *Prosciutto* és a *Capricciosa* pizzák esetében ugyanakkor nem találunk igazi

magyar fordítást. Az étlapot készítőik minden bizonnyal már túlon túl közismertnek ítélték – ennek ellenére gyakran helytelenül írták – ezeket a kifejezéseket. A *Pizza capricciosa* esetében talán még valamelyest meg is indokolható ez a döntés (az eredeti olasz alak átmenetese), hiszen gasztronómiai előismeretek nélkül a *capriccioso* szónak az adott kontextusban nem könnyű magyar megfelelőt választani, szótár szerinti jelentése ugyanis „szeszélyes, bizarr, változékony”. A *Prosciutto* magyar neve viszont vitathatatlanul egyértelmű, tehát a (*Pizza al*) *Prosciuttótól* egy egyszerű behelyettesítéssel és grammatikai betoldással eljuthattunk volna a *Sonkás pizza* megoldásig. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az egyébként is sok „jól csengő” idegen kifejezést tartalmazó étlapon a *Prosciutto* szó sokkal egzotikusabban hat.

A *Tonno* (valójában *Pizza al tonno*) azaz *Tonhalas (pizza)* elnevezés fordításakor szintén grammatikai betoldás történt. Ugyanez a helyzet a (*Pizza al*) *Salame* esetében is: a hét előfordulás közül négyszer *Szalámis (pizza)* volt a megoldás, s talán ide sorolható még a *Salamis* formában írt alak is. További alternatívaként szerepelt a szalámi szó egyes, illetve többes számú olasz megfelelője, a *Salame*, illetve a *Salami*.

A csirkehús-feltétet tartalmazó pizzák nevének fordításakor két ekvivalens megoldás (*Con pollo* – *Csirkés*, illetve *Con pollo* – *Kot-kot*) mellett két konkretizálásra (*Con pollo* – *Csirkemáj*, *Csirkejava*) – s ezzel együtt a fordítói döntés szabadságából adódó hangsúly-eltolódásra – is láthattunk példát. Megjegyzendő azonban, hogy a *Kot-kot* megoldás stílusértékében nem tekinthető egyenlőnek az olasz *Con pollo* kifejezéssel. Sokadik lehetőségként itt még egy angol változat (*Con pollo* – *Chicken*) is megjelent.

A *Pizza bolognese* esete a (*Pizza*) *Ungheresére* emlékeztet, noha a fentiekhez képest itt már több magyar fordítással találkozhattunk. A név olasz formája ezúttal mindössze egy alkalommal többször fordult elő, mint magyar fordítása, a *Bolognese* – *Bolognai* aránya tehát 4:3.

A *Pizza Diavolo*, illetve nőnemű párja a – talán éppen a *Pollo alla diavola* analógiájára született – *Pizza (alla) Diavola* fordításaként mintegy három alkalommal szerepelt az *Ördög (pizza)* megoldás. Talányos viszont a spanyol *El Diablo* név választása.

A *Piedone* pizza esetében valószínűleg már elhomályosult a vezérszó eredeti, konkrét jelentése (*piede* = láb + *-one* nagyítóképző: „Nagy láb”). E szó hallatán (olvasatán) leginkább a legendásan jó étvágyú színészt (Bud Spencert), s vele együtt egy hatalmas, gazdagon „megrakott” pizzát idézünk fel. Széles körben ismert művésznévről lévén szó, a fordítás ezúttal nemcsak indokolatlan, hanem egyenesen zavaró lett volna.

Végül még két szerkezet. Konkrét olasz példa nélkül is – hacsak a hibás névelőt kapott *il Carne* (helyesen *la Carne*, vagy *Con carne*) kifejezést nem tekintjük annak – mintegy ötször fordult elő a *Húsimádó pizza* név, amelyet nyilvánvalóan a magyarok közismerten nagy mértékű húsfogyasztása ihletett. A munkáját időnként visszafordítással korrigáló fordító fejével gondolkodva, s a kifejezés olasz eredetijét keresgélve azonban felrémlik, hogy az olaszok izlésvilágától teljesen idegen a *hússal* borított pizza. Ha mégis előfordul a húsos

pizza, akkor minden bizonnyal nem így hívják, hanem pontosan megjelölik, hogy milyen hús is van rajta.

Legutolsó példánk a *Pizza Vesuvio*, amelynek magyar fordításakor az étlapszerkesztők a szó olasz hangzására koncentráltak, ezt igyekeztek a magyar abc betűivel visszaadni. A kísérlet eredménye két helytelen „mix”: *Vezuvio pizza*, illetve *Vezuvio pizza*.

★

Összességében megállapíthatjuk, hogy a vizsgált étlapokon használatos pizzéria-, és pizzaneveket, illetve azok fordításait az étlapszerkesztők (fordítók) ismeretei és személyes tapasztalati mellett az Olaszországgal és lakóival kapcsolatos sztereotípiák ihlették. Az étlapírók igyekeztek olyan neveket kitalálni, amelyek megfelelnek az olaszokról és szokásaikról (így pizzáikról) bennünk élő – többnyire közhelyeken alapuló – elvárásoknak.

Az elnevezések olasz(osított) része akár az Itáliába évente visszatérő magyar turisták fokozatosan gyarapodó olasz szókincsét is példázhatná. Az utazók ugyanis a földrajzi nevek mellett (láttuk, hogy számos pizza olasz tengerek, vulkánok, vagy városok nevét viseli) bizonyosan megismernek és megjegyeznek jónéhány személynevet, híres tulajdonnevet (történelmi szereplők vagy kortárs hírességek neveit, pl. *Don Giovanni*, *Piedone*), keresztnévet (pl. *Sandro*), illetve családi, baráti becenevet (pl. *Theo papa*). Elképzelhető, hogy a cifra olasz káromkodások egyes részei is jellegzetes mediterrán emlékként maradnak meg, s talán éppen ezek ihlették a csípős, fűszeres pizzákra jellemző *Pizza Diavolo*, *Pizza Lucifero* stb. elnevezéseket. További beszédes, a déli életmódtól és temperamentumtól elválaszthatatlannak látszó sztereotíp képeket sugalltak a *Dolce vita*, *Amore*, *Al Capone*, stb. nevek.

A magyar étlapokon felsorolt pizzanevek megalkotásakor a fordítók (névadók) az olasz civilizáció számos – közismert – sajátosságát használták fel. Egyes, egyébként negatív töltetű szavak a pizzák kontextusában izgalmas és természet-szerűleg pozitív tartalmat nyertek (pl. a *Cosa nostra*, a dél-itáliai maffia neve). Az is érdekes, hogy az olaszokra általában jellemzőnek tekintett témák közül melyek maradtak ki: nem esett szó pl. a divatról, az autókról, a fociról, stb. Ez természetes, hiszen a választott nevek éppen azt tükrözik, hogy – a fordítók szerint – a magyarok Itália mely jellemzőire „harapnak rá” leginkább. Másrésztől az Olaszországtól elválaszthatatlan művészetet és kultúrát széles körben jellemző kulcsszavak elhagyása éppen a tudatos névadói-fordítói óvatosság, mértékletesség bizonyítéka. Hiszen a fenti logika szerint kikövetkeztethető *Tiziano*, netán *Gioconda*, vagy *Cenacolo* pizzanevek már a giccs kategóriájába tartoznának.

A fordítók-szerkesztők munkájának megítélésekor vagy méltányolásakor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a feladat nagyon összetett: szellemesen meg kell oldani az elsődleges nyelvi transzfert, de ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a tágabb kulturális és emberi kontextus sem. Az egy-egy étlapon belül is megfigyelhető látszólagos következetlenség – azaz az eredeti név megtartása, magyar átírása, lefordítása vagy új név megalkotása közötti alkalmi választás – háttérben az egységes fordítói elvek hiánya áll. Ebben a speciális esetben ugyanakkor nagyon nehéz egységes elveket megfogalmazni, mert szinte

mindegyik (fantázia)név egyedi mérlegelést kíván. Az eredetiség és közérthetőség kettős követelménye miatt szükségszerű, hogy az étlap legalább „kétnyelvű” legyen, azaz egyaránt szerepeljenek benne olasz(os) és magyar nevek.

A felsorolt példákból egyértelműen látszik, hogy az összeállítók, fordítók alapvetően kétféle eljárást követtek: egyrésztől különböző átváltási műveleteket (Klaudy 1999b) végezve igyekeztek hiteles magyar megoldásokat találni a – talán sokak számára még valóban idegen és nem feltétlenül vonzó – olasz szavak helyett, másrésztől pedig megpróbálták megőrizni a hangulati többlettel (is) rendelkező olasz – pontosabban csak annak hitt, a valóságban többnyire pontatlan, illetve helytelen – „eredeti” formákat. Az alkalmazott fordításpecifikus műveletek túlnyomórészt automatikus lexikai behelyettesítések, melyek mellett azonban számos esetben grammatikai átváltásra (áthelyezésekre, pl. szórendi cserére, illetve betoldásokra) is sor került.

A pizzanevek magyar fordításainak, illetve magyarításainak vizsgálata megmutatta, hogy a fordítók által mindennapi rutinfeladatnak, szokásos ujjgyakorlatnak tekintett munka éppen annyi nehézséget és szakmai, nyelvi kihívást rejt, mint bármely más nagyobb presztízsű összefüggő szöveg. A bemutatott példák igazolták, hogy még a szöveges kontextust nélkülöző, egyszerű felsorolásszerű listák sikeres célnyelvi közvetítéséhez is szükség van a fordítók speciális ismereteire és tapasztalataira.

A leggyakrabban szereplő (klasszikus) pizzanevek és megfeleltetésük

Eredeti olasz név	Elfogadható magyar fordítás	Egyéb megoldás
		(pl. más idegen szó, rossz helyesírású olasz szó, nem létező olasz kifejezés, stb.)
Pizza <i>Margherita</i> (5)	<i>Margit</i> pizza(1) <i>Margaréta</i> pizza (1)	<i>Margarita</i> pizza (4) <i>Pepe Margaritája</i> pizza (1) <i>Margharetta</i> pizza (3) <i>Margharita</i> pizza (1) <i>Hawaii</i> pizza (13)
—	—	—
Pizza <i>Vegetariana</i> (2)	<i>Vegetáriánus</i> pizza (8) <i>Vegetáriánus legényanya</i> pizza (1)	<i>Vegetáriánus</i> pizza (1)
Pizza <i>Messico</i> (1)	<i>Mexikói</i> pizza (7)	<i>Mexicana</i> pizza (2) <i>Mexicoi</i> pizza (1) <i>Maxicana</i> pizza (1)
Pizza <i>Quattro stagioni</i> (4)	<i>Négy évszak</i> pizza (3) <i>4 évszak</i> pizza (1)	<i>Quattro stragioni</i> pizza (1) <i>Quattro staggione</i> pizza (1) <i>Quattro staggioni</i> pizza (1)
Pizza <i>Ungherese</i> (1)	<i>Magyaros</i> pizza (10)	—
Pizza <i>Quattro formaggi</i> (3)	<i>Négysajtos</i> pizza (2) <i>4 féle sajtos</i> pizza (1) <i>4 sajtos</i> pizza (1) <i>Több mint sajt</i> pizza (1)	<i>Quattro formaggio</i> pizza (1) <i>Formaggio combinato</i> pizza (1)

Eredeti olasz név	Elfogadható magyar fordítás	Egyéb megoldás
Pizza (al) <i>Prosciutto</i> (5) Pizza (al) <i>Prosciutto crudo</i> (1)	—	<i>Proschutto</i> pizza (1) <i>Prosciutto</i> pizza (1)
Pizza <i>Capricciosa</i> (6)	—	<i>Cappricciosa</i> pizza (1) <i>Capricchiosa</i> pizza (1)
Pizza al <i>Tonno</i> (3)	<i>Tonhalas</i> pizza (4)	—
Pizza al <i>Salame</i> (1)	<i>Szalámis</i> pizza (4)	<i>Salami</i> pizza (1) <i>Salamis</i> pizza (1)
Pizza <i>con pollo</i> (1)	<i>Csirkemájas</i> pizza (2) <i>Csirkés</i> pizza (1) <i>Csirkejava</i> pizza (1) <i>Kot-kot</i> pizza (1)	<i>Chicken</i> pizza (1)
Pizza <i>Bolognese</i> (4)	<i>Bolognai</i> pizza (3)	—
Pizza <i>Diavolo</i> (1) Pizza alla <i>Diavola</i> (1)	<i>Ördög</i> pizza (3)	<i>El Diablo</i> pizza (1)
Pizza <i>Piedone</i> (6)	—	—
— Pizza <i>Vesuvio</i> (3)	<i>Húsimádó</i> pizza (5)	<i>Il Carne</i> pizza (1) (helyesen: <i>Con carne</i> lenne) <i>Vezuvio</i> pizza (1) <i>Vezuvio</i> pizza (1)

Megjegyzés: Zárójelben az előfordulások száma található, a kurzív írásmód az elnevezések étlapokon szereplő részét jelöli.

Irodalom

- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Pollmann T. 2001. A megőrzés dilemmája a műfordításban In: Bartha M., Stephanides É. (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 379-385.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. II. évf. 1. szám. 34–50.
- www.pizza.it
- Zingarelli, N. 1987. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Loescher Editore.

Források

Az alább felsorolt pizzériák szórólapjai: *Carlo Roberto serpenyős pizzája*, *Don Corleone Pizza*, *Don Pedro pizzafutár*, *Don Pepe Pizzeria*, *Don S.O.S. pizzeria*, *Il treno pizzeria*, *Kőbarlang étterem*, *Maestro pizzeria*, *Penelope étterem és pizzeria*, *Pink Cadillac*, *Pizza Fantasy*, *Pizza Hut*, *Pizza sarok étterem*, *Rialtopizza*, *Sancho pizzeria*, *Sandro Pizzeria*

„Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” Beszélgetés Körtvélyessy Klára műfordítóval

Kovács Judit

Körtvélyessy Klára 1976 óta van a műfordítói pályán. Az azóta eltelt 25 év folyamán, a cikkeket nem számítva, összesen 44 nagyobb lélegzetű cseh, szlovák, lengyel és szlovén nyelvű művet fordított le magyarra, regényeket, elbeszéléseket, népmeséket, drámákat egyaránt. Ezek nagy része az Európa Kiadó gondozásában látott napvilágot. Műfordítói munkásságát 1996 márciusában József Attila-díjjal, 2003 augusztusában a Magyar Köztársasági érdemrend Lovagkeresztjével ismerték el.

A műfordítás egyike azon területeknek, amely az utóbbi félszázadban vált praktikus tevékenységből önálló tudománnyá. A tudományok jellegéhez pedig szükségképpen hozzátartozik, hogy a felhalmozott ismereteket meg kell őrizni, és tovább kell adni az újabb generációknak. A műfordítás ugyanakkor intuitív tevékenység is. Magas szintű művelését nem biztosíthatják kizárólag az elsajátított ismeretek. A műfordítóvá-nevelés folyamatában ezért nem nélkülözhetők az egyéni életpályák, a műfordítói életművek nyújtotta precedens értékű tapasztalatok. Ennek a koncepciónak megfelelően, a megélt életpálya átadható tapasztalatairól és tanulságairól ültünk le beszélgetni a több, mint 25 éve a pályán lévő műfordítóval, Körtvélyessy Klarával. Vajon milyen módon járul hozzá igen gazdag (és még távolról sem lezárt) életműve a műfordítás „rejtélyeinek és fortélyainak” megtaníthatóságához?

Kovács Judit: Te az úgynevezett kis nyelvek, esetekben szomszédos szláv nyelvek elsőrangú fordítói közé tartozol, és a *Nagyvilág* szerkesztőjeként komoly közvéleményformáló szerepet töltesz be – által, hogy számról számra hirdeted: külföldi irodalomként nemcsak az angol és egyéb nagy nyelveken írott művek érdekesek a magyar olvasók érdeklődésére, hanem például a szláv nyelveken írottak is. Műfordítónak lenni tehát azt is jelenti: részt venni az egyetemes irodalom „újracsatolásában”, válogatni, magával a fordítás tényével akaratlanul is értékítéletet mondani. Az áltad lefordított művek pedig óhatatlanul viselik a Te kezed nyomát is, hiszen az átlagolvasó sosem tudja meg, meddig tart mondjuk Hrabal, és hol kezdődik Körtvélyessy. A műfordítás paradoxona éppen az, hogy az olvasó számára az eredeti egyszerűen nem létezik (Bart 1981). Műfordítónak lenni tehát mindenképpen valamilyen különleges, gazdagító szellemi állapot, amire nem annyira tanulással, mint inkább szerencsés adottságok birtokában lehet felkészülni. Kezdjük a megkerülhetetlen kérdéssel: vajon így volt a Te esetében is? Te hogyan lettél műfordító?

Körtvélyessy Klára: Tulajdonképpen véletlenül, de az életpályának ebben nasgy szerepe volt. Életem első húsz esztendejét Eperjesen töltöttem, ahol, magyar iskola nem lévén, mindvégig szlovák iskolába jártam. Majd Kassára

kerültem, a konzervatóriumba, ahol szintén szlovák volt a tanítás nyelve. Így jutottam a szlovák nyelv birtokába anyanyelvi szinten. Világéletemben nagyon szerettem olvasni, de mivel akkor még egy sor fontos mű nem volt lefordítva szlovákra, ezeket kénytelen voltam cseh fordításban olvasni. Így tanultam meg csehül. Az orosz az iskolában kötelező volt, ezt is megtanultam a másik két szláv nyelv mellett.

Kovács Judit: Nem értem, miért nem olvastál magyarul? Hiszen a világirodalom magyarul igazán régóta elérhető.

Körtvélyessy Klára: Szlovákiában akkoriban, az ötvenes években, nem volt magyar nyelvű könyvkiadás. Természetesen mindent elolvastam magyarul is, ami a kezembe került, főleg véletlenszerűen, padlásokon és pincék mélyén őrzött könyvek révén, klasszikusokat és lányregényeket egyaránt.

Kovács Judit: Ezek szerint a magyar nyelvet Te csak szóban használtad. Ez a kétnyelvűségnek egy tipikus esete, amikor is szétválnak a család, a szűkebb környezet, illetve az iskolarendszer által közvetített nyelvhasználat. Ilyenkor nagy az esély a csak otthon beszélt anyanyelv fokozatos visszafejlődésére. Nagy akarat erő kellett ahhoz, hogy ez ne következzen be.

Körtvélyessy Klára: Igen. Bár volt egy fél év az életemben, amikor magyar tan nyelvű intézményben tanultam, az ELTE orosz szakán, ahová együtt jártunk.

Kovács Judit: A szlovák és a cseh kötődésed világos. De hogyan bővült tovább a repertoárod a szlovén, majd a lengyel nyelvvel?

Körtvélyessy Klára: Már az Európa Könyvkiadónak dolgoztam, amikor felhívták a figyelmemet arra, hogy a szlovén irodalom mostanában igen figyelemre méltó, ugyanakkor szinte nincs, aki fordítsa. Így a már meglévő szláv nyelvi alapokra építve három egymást követő nyári kurzuson megtanultam szlovénül. Ott, Ljubljanában tettem szert lengyel barátokra is, akik rádöbentettek: hiszen én értek lengyelül. Ugyanis a szülővármegyémbe, Sárosban beszélt szlovák dialektus feltűnően hasonlít a lengyel irodalmi nyelvre. Ez a dialektus egyébként búbajos. A XIX. századi magyar földesurak is beszélték. Később, természetesen, amikor tehettem, szorgalmasan jártam Varsóba, hogy tökéletesítssem tudásomat.

Kovács Judit: Érthető, hogy a szláv nyelvek regionális és szellemi vonzásában élve szinte tálcán kínálkozott a lehetőség, hogy valamit kezdj ezekkel a nyelvekkel. De nem minden, mégoly ritka nyelv tökéletes tudásával rendelkező ember válik műfordítóvá ... Úgy tudom, Te eredeteileg zenésznek készültél. Miért nem az lettél?

Körtvélyessy Klára: Igen, a kassai konzervatórium elvégzése után átjöttem Magyarországra feleségnek, még hozzá egy zenész feleségének. Hamarosan

megszülettek a gyerekeim, és egyébként is úgy gondoltam, egy zenész elég egy családban. Azonban egy idő után úgy éreztem, valami szellemi munka után kell néznie. Az utcáról jelentkeztem az Európa Könyvkiadóba ... A többit már tudod. De visszatérve a zenére, számomra máig meghatározók a zenei tanulmányaim, rengeteget segítettek fordítói munkámban. A fordítás során a hangsúlyok megérzése az egyes mondatokban, a szöveg lüktetése, ritmusa, sodrása, mindez sokkal könnyebb olyasvalakinek, akinek van valamilyen affinitása a zenéhez.

Kovács Judit: Engem máris sikerült meggyőznöd, hogy a műfordításhoz hozzátartoznak az előzetes művészeti tanulmányok, vagy legalábbis az ilyen irányú érdeklődés. Ezek után beszéljünk kicsit arról, hogy a műfordító személyes kvalitásain túl, amire még visszatérünk, magának a lefordított műnek mi a funkciója. Humboldt óta sokan vallják, hogy a fordítás legelső célja a nemzeti irodalom nemesítése és gazdagítása (Bart 1981). Az igen tekintélyes fordítói listádon kimagasló arányban van jelen a cseh irodalom. Csak találomra, a teljesség igénye nélkül: Hrabaltól öt, Kunderától és Hasektől két-két kötet, Haveltől, a köztársasági elnöktől egy dráma. A nálunk ugyancsak jól ismert lengyelek közül Mrożek-drámák, Gombrowicz írásai. De beszélhetnénk a pályádat indító szlovák, illetve a horizontot ugyancsak sajátosan szélesítő szlovén művekről is. Milyen szerepre aspirálhat egy idegen irodalmi mű a magyar közegben? Milyen várakozást kell kielégítenie, ha egyáltalán van „piaca”?

Körtvélyessy Klára: A magyar irodalmat, a közgondolkodást biztosan gazdagítja a lefordított jó könyv. Ránk, magyarokra talán Hrabal hagyta a legmélyebb nyomot. Nagyon hamar népszerű lett nálunk. Ez talán az általa kialakított 'kocsmái beszélgetések' műfajának is köszönhető. Hrabal ugyanis ideje nagy részét kocsmákban töltötte, ahol sörözés közben mindig talált magának társaságot. Ezek a kocsmában hallott, kisemberekről, lecsúszott emberekről szóló történetek kerültek bele az irodalomba. Ugyanakkor ezekben a laza feldolgozású történetekben mindig van valami megrendítő és felemelő. A visszhang azonban, amit az egyes művek megjelenése kivált, sokszor nem tükrözi az értéket, amelyet a mű képvisel. Így volt ez például éppen Hrabalnak a magyarul 1993-ban megjelent könyvével, a *Vita Nuova*val, amely talán az eddigi legnehezebb feladatomból volt, mivel a csaknem 300 oldalas regénynek csupán a legvégén van egy pont, és közben semmiféle interpunkció nincs. Ez a munkám, habár igazán komoly kihívást jelentett számomra, szinte észrevétlen maradt, míg például Menzel *Hát, én nem tudom...* című tárcagyűjteménye, ami szakmai szempontból sokkal kevésbé állítja feladat elé a fordítót, nagy visszhangra talált. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy műfordítás-kritika nálunk egyszerűen nem létezik. A lefordított művek recenziálása során maximum annyit említenek meg, hogy „a fordító jó munkát végzett”. Ez azért is sajnálatos, mert a műfordítás szerepét emelné, és minőségét javítaná az objektív, elemző kritika. Tanulni és tanítani lehetne belőle. Más országokban, például Lengyelországban késhegyig menő viták folynak egy-egy műfordítás körül, és ez csak hasznára válik az egész irodalmi életnek.

Kovács Judit: Ezt olyan meggyőzően mondtad, hogy most már meg merem kérdezni: szerinted tanítható a műfordítás? Pár évvel ezelőtt egy veled készült interjúban úgy nyilatkoztál, hogy „Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” (Osztovits 1996). Ez azt jelenti, hogy a műfordítás nem tanítható?

Körtvélyessy Klára: A másodlagos dolgok – igen. De van olyan, amit nem lehet megtanulni. Ilyen: a tehetség, a hallás, a stílusérzék. Akinek nincs hallása, az nem érzi meg a szavakban az árnyalatokat. A sodrást, a ritmust, az élett, a hajtóerejét a szónak. Természetesen a rutin, mint mindenben, ebben is segít – sok fordítással bizonyos fogásokat, szabályokat elsajátíthatunk. Aki szláv nyelvekből fordít, az például legyen felkészülve arra, hogy a mondat szerkezetek mások, mint a magyarban, a fordítást ajánlatos a mondat végénél kezdeni. A jó fordítónak van rutinja, azonban nem dolgozhat rutinból – minden mondatért meg kell dolgozni. Én magam a tanulható és tanítható dolgok közé sorolnám a nyelvek karbantartását célzó tevékenységeket. Ilyen feladat lehet például a szleng vagy egy szűkebb szakma körébe tartozó rétegnyelv naprakész ismerete, amelyhez sok segítséget ad a mindennapos kapcsolat a nyelvvel az olvasás révén. Az anyanyelvi beszélők is sokat segíthetnek, illetve, ha még él, maga az író is.

Kovács Judit: Erről eszembe jut a pár éve megjelent Menzel-fordításod, a *Hát, én nem tudom...* című tárcagyűjtemény kapcsán a világhírű filmrendező-szerző önkritikus megjegyzése: „Szerintem okosabban van lefordítva, mint megírva” (Szabó G. 1998). Igaz, hogy Hrabal ezen a téren is öntörvényű volt, és a hozzá segítségért forduló fordítóknak azt mondta, hogy fordítsa úgy, ahogy akarja?

Körtvélyessy Klára: Ez igaz. Ilyenkor a nemzetközi Hrabal-fordítóbrigád tagjai általában egyformán tanácstalanok voltak. Emlékszem, a Bécsben élő Suzanne Roth, Hrabal német nyelvű fordítója, ugyanazokkal a problémákkal küszködött a *Vita Nuova* fordítása során, mint én. Végül is, szerencsére mindkettőnknek sikerült jól megoldani a feladatot.

Kovács Judit: Minden jó szakember arra törekszik, hogy az általa elkezdett és teljes odaadással végzett feladat zökkenőmentesen és lehetőleg magas színvonalon folytatódjék. Ez mennyire biztosítható a műfordítói szakmában? Van-e utánpótlás?

Körtvélyessy Klára: Ez az egyik legégetőbb problémája a műfordítói szakmának. A kis nyelvek (mint amilyen például a szlovén) esetében ez nagyon problematikus is lehet. Magyarországon jelenleg összesen négyen fordítunk szlovénból. Nem sokan vállalkoznak fordításra a szomszédos szláv nyelvekből, és akik ambíciózusak, azok sem mind jók. Általában elmondható, hogy a műfordítás, mint életpálya, sajnos, nem jöhet komolyan számításba az anyagi javadalmazás alacsony szintje miatt. Főállású műfordítót a kiadók nem alkalmaznak, esetleges, alkalmi megbízásokat pedig magas színvonalon igen kevesen képesek vállalni a napi kenyérkereső munka mellett. A műfordítói pályára való felké-

szülés hosszú idejű, komoly befektetést igényel, és ha nincs kilátás a befektetett energia megtérülésére, nem is várható, hogy nyelveket jól tudó, tehetséges fiatalok erre adják a fejüket.

Kovács Judit: A jelenlegi, vitathatatlanul nehéz helyzet ellenére mégis induljunk ki abból, hogy műfordítókra ma is és a jövőben is szükség lesz. Próbáljuk meg tehát összefoglalni Körtvélyessy Klára életműve alapján, milyen előzetes tudásra támaszkodhat a tanuló és gyakorló műfordító. Először is, tudnia kell, hogy a műfordítás nem egzakt, hanem paradox műfaj. Ellentmondásossága abban rejlik, hogy míg a forrásnyelv és célnyelv különbözősége megkerülhetetlen adottsága ennek a tevékenységnek, a fordítás funkciója mégsem az, hogy azonos legyen az eredetivel, hanem hogy az eredeti mű helyébe lépjen. Ennek a kritériumnak a fordító akkor képes eleget tenni, ha az eredeti mű és a fordítás mellett harmadik, egyenrangú tényezőként mindig gondol a befogadó közegre, vagyis az olvasóra is. A műfordítás korhoz-kultúrához erősen kötődő „zsonglörködés” tehát, az eredeti mű eszméjéhez való hűség minél teljesebb megjelölése érdekében. Az eredeti mű érvényes eszméjét kell új művé fogalmaznia (Bart 1981). Az igazán jó műfordítók mindig is ráéreztek e paradoxon rejtélyére, és a magas szintű, és mindig továbbfejleszthető nyelvtudás, kultúra és kifejezőképesség birtokában a fortélyokra is sikeresen rájöttek. A Körtvélyessy Klára által eddig lefordított 44 mű mindennek meggyőző bizonyítéka.

Irodalom

- Bart, I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S.: *A műfordítás ma – Tanulmányok* Budapest: Gondolat. 237-269.
- Osztovits, L. 1996. Levél Milán Kunderának Körtvélyessy Klára József Artila-díjas műfordító magányos munkájáról és csendes örömeiről. *Magyar Nemzet*, március 18.
- Szabó G. L. 1998. Jiří Menzel egybegyűjtött tárcái - kemény fedéllel. *Pozsonyi Új Szó Vasárnapi Melléklet*, december 16.

Függelék

Körtvélyessy Klára műfordításai

Szlovák irodalom:

- Andrej Chudoba: *Isten veled, Cyrano* (Európa, 1976)
 Jozef Puskas: *Vigasztaló csalódások* (Európa, 1977)
Ballada a kút vizéről Fialtal szlovák elbeszélők (Európa, 1983)
A harmatban fogant hajadon Szlovák népmesék (Európa, 1988)
 Dusan Dusek: *Szalmavirág* (Nagyvilág, 1993/8/801)
 Dominik Tatarka: *Levelek az örökkévalóságnak.* (Napló) (Nagyvilág, 1989/12/1861)
 Jana Bodnárová: *Mecénás* (Nagyvilág, 1994/8–9/663)

Cseh irodalom:

- Bohumil Hrabal: *Tükrök árulása* (Európa, 1977)
 Miloslav Stehlik: *Gyilkos szakadék* (Európa, 1981)
 Jiří Sotola: *A pofon* (Európa, 1986)
 Josef Kutik: *Ballada a fekete aszfaltról* (Móra, 1979)
 Desider Galsky: *Kalandorok, felfedezők, pénzcsinálók* (Móra, 1980)
 Iva Hercikova: *Andersen kisasszony* (Móra, 1988)
 Ota Hofman: *Szökésben* (Móra, 1988)
 Jaroslav Hasek: *Alserbach százados háborús zárszámadása* (Zrínyi, 1986)
 Antonin Winter: *Övön aluli ütés* (Zrínyi, 1981)
 Antonin Winter: *Heródes árnyéka* (Zrínyi, 1984)
 Vaclav Erben: *Az áruló jel* (Zrínyi, 1985)
 Jaroslav Bocek: *Karpeta doktor esete* (Európa, 1988)
 Bohumil Hrabal: *Élet szmoking nélkül* (Nagyvilág, 1988/9/1311)
 Bohumil Hrabal: *Véres történetek és legendák* (Európa, 1989)
 Milan Kundera: *Meg nem értett szavak kisszótára* (Nagyvilág, 1990/3/367)
 Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége* (Európa, 1992)
 Josef J. Marek: *A derék Svejek kalandjai a második világháború után* (Holnap, 1993)
 Bohumil Hrabal: *Vita Nuova* (Európa, 1993)
 Vaclav Havel: *Levelek Olgának* (Nagyvilág, 1990/11/1638)
 Milan Kundera: *Halhatatlanság* (Európa, 1993)
 Ludvík Vaculík: *Cseh álmoskönyv* (Kalligram, 1998)
 Jiří Menzel: *Hát, én nem tudom... I–II* (Kalligram, 1998, 1999)
 Bohumil Hrabal: *Skizofrén evangélium* (Kalligram 1996)
 Bohumil Hrabal: *A ház, amelyben villámmal frissítette magát. Fülöppjakab napja* (Nagyvilág, 1996/5–6/361, 364)
 Jaroslav Hašek: *Svejek, a derék katona fogságban* (Szukits)
 Bohumil Hrabal: *Adagio lamentoso* (Európa, 1997)

- Tereza Bouckova: *Ha szeretsz egy férfit* (1997)
Jiří Menzel: *Hát nem tudom...* (Nagyvilág, 1998/9–10/681)
Josef Skvorecky: *Oroszlánkölyök* (Európa, 1999)
Bohumil Hrabal: *Háromlábú ló az ügetőpályán* (Nagyvilág, 1999/7–8/495)
Jaroslav Durych: *Isten szívárványa* (Kalligram)
Josef Skvorecky: *Igazságok* (Nagyvilág, 2000/11/1043)
Josef Skvorecky: *Egy tenorszaxofonos történetei* (Európa, 2001)
Bohumil Hrabal: *Ki vagyok* (Nagyvilág, 2001/3/385)
Milan Kundera: *Jakab és az ura* (Európa, 2003)

Szlovén irodalom:

- Kajetan Kovic: *Utazás Trentóba* (Európa, 1987)
Branko Hofman: *Reggel is sötét van* (Európa, 1989)

Lengyel irodalom:

- Grzegorz Latuszinski: *A mecénás* (Nagyvilág, 1987/7/1008)
Kazimierz Brandys: *Jellemek és írások* (Európa, 1995)
Bruno Schulz: *Fahajas boltok* (Jelenkor, 1998)
Sławomir Mrożek: *Szerződés* (S.M: Drámák, Európa, 2000)
Gustaw Herling-Grudzinski: *A sivatag forró lehelete* (Nagyvilág, 1994/5/451)
Gustaw Herling-Grudzinski: *Sakkjátzsma* (Nagyvilág, 1995/5–6/440)
Gustaw Herling-Grudzinski: *Éjszakai kiáltások* (Nagyvilág, 2000/8/572)

A „Praxeológia” rovat indítása elé

Bendik József

A Szent Jeromos-napi találkozások keretében megrendezett Fordítók és Tolmácsok Őszi konferenciáján (2003. okt. 3.) felvettem azt a javaslatot, hogy a *Fordítástudomány* indítson állandó rovatot „Praxeológia” elnevezéssel a nyelvi közvetítők gyakorlati problémáinak megvitatására. A szerkesztőség örömmel fogadta a javaslatot, és felkért az új rovat céljának megfogalmazására. Az itt következő gondolatokkal szeretném vitára, hozzászólásra ösztönözni mindazokat, akik a nyelvi közvetítés gyakorlatával, elméletével vagy oktatásával foglalkoznak.

Az EU-csatlakozás küszöbén a nyelvi közvetítői szakma képviselői precedens nélküli feladatokkal küszködnek. A rendszerváltozás óta sokat fejlődött a szakma, ám halmozódnak az azóta keletkezett gondok is. Erről szólt az említett októberi konferencia, amelyen a gyakorló tolmácsokon és fordítókon kívül szép számmal voltak jelen megbízók, szervezők, közvetítők, oktatók, kutatók.

Hogyan érvényesül a huszonötök/huszonnyolcak Európájában a nyelvek egyenlőségének alapelve? Meg tudnak-e felelni a hazai tolmácsok az EB Tolmács- és Konferenciaszolgálat által támasztott követelményeknek, a növekvő és változatosabb keresletnek? Maradéktalanul elégedettek lehetünk-e az elmúlt évtized fejleményeivel a nyelvi közvetítői szakmában? Ez utóbbi kérdésre egyértelműen nemleges válasz sugárzott a felszólalók mondanivalójából. Többen sürgették a hazai folyamatok tisztázását, a nyelvi közvetítés szolgáltatásával foglalkozó szereplők viszonyainak rendezését, egységes fogalmi és jogi keretek megteremtését. Tiborszky Péter előadásában meggyőzően érvelt egy magyar „tolmácsszabvány” létrehozása mellett, amelyet valamennyi érintett fél bevonásával kellene létrehozni. A szabványosítás csak abban az esetben lehet ígéretes megoldás, ha azt alapos összegző és elemző kutatómunka, nyilvános szakmai polémia előzi meg. A *Fordítástudomány* ennek a folyamatnak lehetne az egyik fóruma.

Miért éppen „Praxeológia” az új rovat neve? E sorok írója a folyóirat I. évfolyamának 2. számában megkísérelte felvázolni a tolmácsolási praxeológia körvonalait, fogalmi keretét. A praxeológia nem más, mint gyakorlatlan, amely a tolmácsolást szóbeli nyelvi közvetítői szolgáltatásként kutatja, oktatja. A tolmácsolás átfogó praxeológiai modellje (TÁP-modell) azt sugallja, hogy a tolmács csak egy a szolgáltatásban résztvevő szereplők között, az ő munkáját (akár csak a szakfordítóét) döntően befolyásolhatják az ún. „környezeti tényezők”. A tolmácsolást/fordítást igénylő események megrendelői, szervezői és lebonyo-

lítői, a tolmácsközvetítő és fordító irodák, a szakmai szövetségek egyre bonyolultabb és népesebb viszonyrendszerben gyakorolják a szakmát, szülik, tapasztalják és úgy-ahogy megoldják a feladatokat. A valóságból, gyakorlatból adódó szakmai problémák egyre nagyobb része nem nyelvészeti vagy szűken értelmezett fordítástudományi, módszertani eredetű, hanem inkább üzleti, logisztikai, jogi, gazdaságtani, szervezési, etikai.

Ugyanakkor, a fordítástudományi kutatói és publikációs tevékenység szinte teljes mértékben a nyelvtudományok, beszédkommunikáció, pszichológia, módszertan keretében tapasztalható. A nyelvi közvetítői szolgáltatás tényleges szereplői nemcsak idehaza kerülnek a kutatómunkát. Daniel Gile budapesti előadásában (TNE konferencia, 1996) az alábbiakban sorolta ennek okait: nem igényli a társadalom, kevés benne a pénz; összetett és nehezen megközelíthető a tárgykör; nem jár érte szakmai elismerés; szűkösek az intézményi és publikációs lehetőségek. Azóta nyugaton a helyzet kedvezően változott, ám idehaza a fordítástudománnyal foglalkozó kutatók, szakírók túlnyomó többsége továbbra is egyetemi tanszékeken dolgozik vagy PhD hallgató. Nekik a publikálás a szakmai érvényesülés nélkülözhetetlen összetevője. A hazai nyelvi közvetítés gyakorlatával való kapcsolat nélkül írásaik, kutatásaik külföldi szerzők munkájának ismertetésére, feldolgozására, vagy a képzéshez szükséges módszertanra korlátozódik.

A tolmácsolás praxeológiája, a gyakorlatlan lehetne az ösvény, amely összekötné a hagyományos fordítástudományi kutatói világot a nyelvi közvetítői szolgáltatás aktív szereplőivel. A *Fordítástudomány* új rovata találkozási pontot jelenthetne a közösen használt ösvényen. Persze, csak abban az esetben, ha a gyakorlatlani kutatásokba, nyilvános vitába az aktív tolmácsok/fordítók mellett bekapcsolódnának megrendelők, szervezők, kiközvetítők és, persze, a tolmácsolt események résztvevői – a hallgatók és a szónokok. Mi remélhető a gyakorlatlani publikációs tevékenységtől? A tolmácsolás/fordítás aktív szereplői felvetnék azokat a kérdéseket, amelyek tartós és megnyugtató megoldásához nélkülözhetetlen az elemző, a szakirodalmat ismerő professzionális kutatók/oktatók részvételével történő, illetékes szakmákat is (jogtudomány, törvényhozás, államigazgatás, közgazdaságtan, stb.) bevonó polémia. Erre lenne szükség az említett konferencián felvetett szabványosítás megalapozásához.

A hazai nyelvi közvetítői szabvány részét képezhetné egy olyan tétel, amely tartalmazná, hogy a Magyarországon rendezendő események szervezői csatoljanak a kiküldendő meghívó levelekhez útmutató, figyelmeztető szöveget, amelyben ismertetnék a résztvevőkkel a tolmácsolhatóság alapvető követelményeit. Ilyen figyelmeztető szöveg megalkotása, egyeztetése tipikusan gyakorlatlani feladat, ebben részt vehetnének a tolmácsszövetségek is, hiszen ez szakmai érdekképviselő. A tolmácsolt események hallgatóinak és szónokainak címzett útmutatóra azért lenne szükség, mert a szakma egyik nehezen szabályozható, állandó gondja a tolmácsolandó közlemények minősége. Az utóbbi években, a kor sürgető igényének megfelelően, egyre több olyan szereplője van a nemzetközi konferenciáknak, tanfolyamoknak, akiknek az idegennyelv-tudása még nem érte el a megfelelő szintet és kellő konferenciaturinnal sem rendelkeznek. Nehéz feladat elé állítják a tolmácsot, amikor, például, saját országukban, seb-

tében és hibásan angol nyelvre lefordított beszédüket olvassák fel, szintén hibásan, erős anyanyelvi kiejtéssel tovább torzítva a hallható közlést. Lehetetlenné válhat a feladat teljesítése, ha a tolmács nem kaphatja meg az ilyen felszólalások szövegét.

A konferenciákat megrendelő, rendező nemzetközi szervezetek némelyike alkalmaz írásos figyelmeztetést a szervezők és résztvevők felé. Mintának itt van, például, az Európa Tanács tolmácsolási útmutatója szervezők számára (Council of Europe Interpretation Guide), amely letölthető az Európa Tanács web-oldaláról. A címe: *A tolmácsolás optimális minőségéért* (For Optimum Interpretation Quality). Egyebek között ajánlja a konferenciák titkárságainak, hogy szólítsák fel a levezető elnököt egy emlékeztető ismertetésére a munka megkezdése előtt. A nyolc pontból álló emlékeztető felsorolja a mikrofonhasználat szabályait (pld. hogy ne fújjanak bele és ne kopogtassák), igényli, hogy a szónok pontosan ismertesse az idézett vagy hivatkozott szövegek fellelhetőségét (oldalszám, bekezdés megjelölésével).

Az alábbiakban közzéteszem az Európa Tanács szövege alapján kidolgozott ajánlást a hazai rendezvények közvetlen szervezőinek. Ajánlom a gyakorló tolmácsolók, megrendelők, szakmai szövetségek, tolmácskövetítő irodák figyelmébe. Aki egyetért a javaslatommal, már az általa szervezett legközelebbi konferencia előkészítéséhez is felhasználhatja az ajánlott szöveget, akár eredeti, akár módosított változatban, akár a lebonyolítóval kötendő megbízási szerződés részeként.

A színvonalasabb szervezés érdekében

1. Mielőtt döntene a rendezvény helyszínéről, győződjön meg, hogy az ott meglévő vagy telepítendő tolmácsberendezés megfelel-e az ISO szabványnak. Kössön szerződést a berendezést szolgáltató céggel.

2. Minél előbb kössön szerződést az alkalmazni kívánt tolmácsokkal vagy közvetítő irodájukkal.

3. Minél előbb juttassa el a tolmácsokhoz az eseményhez kapcsolódó anyagokat, lehetőleg nyomtatott formában. Ha nem rendelkezik az eseményen megvitandó anyaggal, adja át az előzményekről szóló jelentéseket, tájékoztató iratokat.

4. Indokolt esetben szervezzen előkészítő beszélgetést a tolmácsokkal.

5. Az esemény résztvevőinek kiküldendő meghívó, tájékoztató levélben hívja fel a figyelmüket, hogy a minőségi tolmácsolás csak abban az esetben biztosítható, ha a felszólaló elfogadható gyorsasággal illetve színvonalon adja elő felszólalását, illetve – felolvasás esetén – előzetesen átadja a tolmácsoknak a felszólalás szövegét.

6. Az esemény kezdete előtt gondoskodjon arról, hogy a résztvevők a helyszínre érkezésükkor, vagy felszólalásuk előtt, adják át szövegük, jegyzeteik, szemléltető anyagaik másolatát. Ezeket időben juttassa el a tolmácsokhoz, megfelelő példányszámban.

7. A konferenciatolmácsok munkanapja két, egyenként három órás sza-

kaszból áll, melyeket legfeljebb 30-30 perccel lehet meghosszabbítani. A munkaidő az előre meghirdetett időponttal kezdődik és magába foglalja a tervezett és a nem tervezett szüneteket, az ebédszünet kivételével. A napi hét órát meghaladó munkaidőért a tolmácsokat kiegészítő díjazás illeti, megállapodás szerint.

8. A két munkaszakasz közötti (ebéd)szünet időtartama két óra, amely legfeljebb 30 perccel csökkenthető, a tolmácsok beleegyezése esetén.

9. Az esemény első ülészakán a levezető elnök vagy a szervező ismertesse a résztvevőkkel a tolmácsolással kapcsolatos tudnivalókat (nyelvcsatornák számozása, mikrofonhasználat, beszédgyorsaság, stb.).

10. A tolmácsolás rögzítése az esemény során kizárólag a tolmácsokkal történt megállapodás esetén törvényes.

A fenti ajánlat remélhetőleg ötleteket ad a „profi” kutatóknak is arra vonatkozóan, hogy a figyelmeztető szöveg mely tételeit érdemes empirikus felmérésekkel alátámasztani, megalapozni, mielőtt még a létrehozandó szabványba kerülne valamilyen formában. Bízom benne, hogy jelen írásom felkelti a nyelvi közvetítői szolgáltatás aktív szereplőinek a figyelmét, reagálnak rá, és beindulhat a két tábor közötti párbeszéd a *Fordítástudomány* hasábjain is. A hozzászólásokat várja a rovat vezetője: *Dr. Bendik József, bendix@mail.datanet.hu*

G. LÁNG ZSUZSA

TOLMÁCSOLÁS FELSŐFOKON

A hivatásos tolmácsok képzéséről

Budapest: Scholastica, 2002. 210 pp.

ISBN 963 86141 2 9

1. A tolmácsképzés kezdetei
2. Tolmácsolási modellek és alkalmazhatóságuk
3. A tolmácsképző programok megtervezése
4. A képezhetőség előfeltételei: kiből lehet tolmács?
5. A tolmácsképzés főbb módszertani irányelvei
6. Felkészülés a tolmácsolásra
7. Memória és jegyzetelés
8. A konszekutív tolmácsolás
9. A szinkrontolmácsolás

Megvásárolható vagy megrendelhető

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4., „F” épület

Telefon: 2 669 833/5894 Fax: 4 855 217

e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Corvina Könyvklub

Budapest, 1088 Rákóczi út 27/b. Tel.: 3 382 739

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága¹

Esze Kata

1. Bevezetés

Az Európai Bizottság az Európai Unió fő javaslattevő és előkészítő intézménye, amely bizonyos esetekben végrehajtó szervként is szolgál. Legfőbb feladata az Unió érdekeinek képviselete és a közösségi politikák megvalósítása. A Bizottság szűkebb értelemben a jelenleg 20 biztosból álló apparátust jelöli, tágabb értelemben pedig a mintegy 20 000 fős határozatlan időre szóló kinevezéssel rendelkező hivatalnoki karra vonatkozik.

A Bizottság hivatali struktúrája főigazgatóságok (Directorate Generale – DG), az azokhoz hasonló szolgálatok, illetve hivatalok köré szerveződik. Ezek mindegyike igazgatóságokból épül fel, amelyek pedig osztályokból állnak. Bár az átlagos főigazgatóság mintegy 560 főt számlál, jelentős létszámkülönbség mutatkozik meg az egyes főigazgatóságok között.

A bizottsági struktúrában a biztosok és a főigazgatóságok száma nem egyezik meg, a szervezeti egységek egyenlőtlenül oszlanak meg a biztosok között. Ez azt jelenti, hogy egyes biztosokhoz több főigazgatóság is tartozhat, illetve, egy főigazgatóság több biztos tárcáját is érintheti.

Az Európai Unió intézményei közül a Bizottság foglalkoztatja a legnagyobb személyi állományt: két nyelvi szolgálatán – a Közös Tolmács és Konferencia Szolgálatban illetve a Fordítási Főigazgatóságon – összesen 1903 hivatalnok dolgozik tolmács vagy fordító munkakörben, a fordítói részleg az egyik legnagyobb az Európai Bizottságban, a nagyjából húszezer fős bizottsági alkalmazott 8 százaléka.

¹ A volt Translation Service (Service de Traduction – SdT) nevét 2003-ban Fordítási Főigazgatóságra változtatták [Directorate General for Translation of the European Commission (DGT), La Direction générale de traduction de la Commission européenne (DGT) – Die Generaldirektion Übersetzung der Europäischen Kommission (GDT)]. Az elnevezés megváltoztatása nem érinti a Szolgálat illetve most már Főigazgatóság működésének elveit.

1. táblázat

A fordítók és tolmácsok létszáma az EU különböző intézményeinél

Intézmény	Fordító	Tolmács	Összesen
Parlament	583	258	841
Tanács	641	–	641
Bizottság	1332	529	1903*
Bíróság	265	40	305
Számvevőszék	63	–	63
Gazdasági és Szociális Bizottság	140	–	140
Régiók Bizottsága	58	–	58
Összesen	3082	818	3951

Forrás: Official Journal L40–14.2.2000

*42 fő jogász-nyelvészt is tartalmaz

Az Európai Unióban nem létezik olyan nyelvi szolgálat, amely fordítással és tolmácsolással együttesen foglalkozna, sőt az adott intézményeken belül a két terület intézményileg is elkülönül egymástól. A nyelvi közvetítés két fajtája más-más referatúrák, főigazgatóságok hatáskörébe tartozik. Nincs olyan fordítással foglalkozó szerv, amely összefogná az EU különböző intézményeinek nyújtott fordítási szolgáltatásokat. Általában külön szerveket tartanak fenn, úgy mint a Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Befektetési Bank.

2. Nyelvpolitika és nyelvi jogok az Európai Unióban

Az Európai Unió több nyelvpolitikai vonatkozású elvi döntést hozott meg. Az EU intézményeinek nyelvi szabályozása a Miniszterek Tanácsának döntése alapján történik. Az Unió hivatalos és munkanyelvei a mindenkori tagországok államnyelvei.

A nyelvi szabályozás folyamatában a német és a francia álláspont ütközött. A németek európaiságukat hangsúlyozták: mind a négy nyelv legyen a Közösség egymással egyenrangú hivatalos és munkanyelve. Ezzel szemben a franciák az alapító szerződésre hivatkoztak, és irányadónak javasolták a francia szöveget.

Végül a német javaslatot fogadták el, a Tanács 1958. április 15-i 1. számú rendelete kötötte ki, hogy a Hatok hivatalos és munkanyelvei a holland, francia, német, olasz. A rendelet egyben az *Európai Unió Nyelvi Chartája* is – ennek értelmében az Unió hivatalos nyelvei egyenjogúak és egyenrangúak. A hivatalos dokumentumok, különböző előírások, jogi szövegek, bírósági ítéletek is minden közösségi nyelven megjelennek. Az uniós szerződések például minden nyelven eredeti szövegnek számítanak, nem pedig valamely nyelven megírt szöveg fordításának (még ha ténylegesen fordított szövegről van szó). Érdekesség, hogy uniós törvényeknél, szövegeknél nem is használják a fordítás kifejezést,

minden esetben a „szövegezni” (draft, abfassen) kifejezés szerepel, azt sugallva, hogy a jogszabályok gyakorlatilag 11 nyelven születnek.

A dokumentum kimondja, hogy a tagállamok illetve állampolgáraik a hivatalos nyelvek bármelyikén fordulhatnak az Európai Unió intézményeihez, és választ az általuk használt nyelven kell kapniuk. Amennyiben az Unió fordul megkereséssel egy adott államhoz, vagy polgáraihoz, akkor azt az ország hivatalos nyelvén kell megtennie (Szabari 1999, Horváth 2002).

Az Európai Unióról szóló Szerződés 6. cikkének értelmében az Unió tiszteletben tartja tagállamainak nemzeti identitását. Az Amszterdami Szerződés 2.11 cikke lehetővé tette az Unió polgárai számára, hogy az intézményekkel saját nyelvüket használva léphessenek kapcsolatba. Ez a rendelkezés az Alapjogi Charta 41.4 cikkében is szerepel.

1973-ban Dánia, Írország és az Egyesült Királyság csatlakozásával a négy nyelvhez hozzájött még a dán és az angol. Írország a csatlakozáskor lemondott a munkanyelv státuszról, azonban a szerződéseket írre is lefordítják, valamint az Európai Bírósághoz ír nyelven is lehet fordulni. A görög 1981-ben, a spanyol és a portugál 1986-ban, a finn és a svéd 1995-ben az országok csatlakozásával vált az EU hivatalos nyelvivé.

Jelenleg az Európai Uniónak 15 tagállama van, az államnyelvek száma 12 (angol, dán, finn, francia, ír (gael), görög, holland, német, olasz, portugál, spanyol és svéd) azonban általában általában csak 11 hivatalos nyelvről beszélünk az ír nyelv különös helyzete miatt. Belgium, Luxemburg, Ausztria államnyelvei pedig megegyeznek más EU-országokéval. A 15 tagországban összesen mintegy 45 nyelvet, és ezek megszámlálhatatlan dialektusát használják.

(Hivatalos nyelv: amelyet a szervezet a külvilág felé irányuló kommunikációjában használ, dokumentumai ezen a nyelven jelennek meg.)

Munkanyelv: az előkészítés során, a mindennapi munkában, belső megbeszéléseken használt nyelv.)

3. A többnyelvűség elve az Európai Unióban

A nyelv a személyes identitás része, a kultúra hordozója. Minden ember számára az anyanyelve az egyetlen közvetítő, amelyen a lehető legtökéletesebben képes kifejezni magát. Hátrányba kerülünk anyanyelvüket használókkal szemben, ha nekünk idegen nyelven kell kommunikálni.

Európa olyan térség, melyet nagyfokú kulturális és nyelvi sokféleség jellemez. Az Európai Unió alapító atyjainak egyik célja ezen örökség tiszteletben tartásának és megőrzésének a biztosítása volt. Ezért foglalták bele kezdetől fogva a nyelvi egyenlőség elvét az Unió alapszerződéseibe. E tekintetben az EU különbözik más nemzetközi szervezetektől.

A többnyelvűség az Európai Unióban nagyon magas követelményeket támaszt a szervezet nyelvi közvetítőivel szemben. Az Unió minden polgárának joga van a saját nyelvén információhoz jutni és az Unió szervezeteivel kapcsolatba lépni.

Az EU gyakorlatában a többnyelvűség elve abban áll, hogy a jogszabályszerződéseket a tagállamok polgárainak, nemzeti közigazgatásának, gazdasági szerep-

lőinek és bíróságainak a saját nyelvükön bocsátják rendelkezésére, és biztosítják számukra, hogy ugyancsak a saját nyelvükön fordulhassanak az Unió intézményeihez. Ily módon minden tagállam és az Unió minden polgára egyenlőséget élvez az Unióval történő kommunikációban.

4. A többnyelvűség elve a jogi szövegekben

Az EK Szerződés, az Euratom Szerződés és az EU Szerződés mind a tizenegy hivatalos nyelven hiteles, azaz jogilag egyenértékű. Jelenleg az EK Szerződés 314. cikke rögzíti a szerződések szövegének tekintetében a többnyelvűség elvét. Az EK Szerződés 290. cikke értelmében a Tanácsnak kell határoznia a közösségi intézmények nyelvhasználati rendjéről, amit a Tanács 1958-ban meg is tett az 1. rendelet elfogadásával.

A többnyelvűség elve biztosítja a demokratikus átláthatóságot és a tagállamok polgárainak jogegyenlőségét az EU jogszabályaihoz való hozzáférésben és intézményeivel való kommunikációban. Garantálja a jogbiztonságot is: a tagállamokban közvetlenül alkalmazandó jogszabályokat a különböző nyelveken mind el kell fogadni, hogy azokat minden érdekelt egyenlő feltételek mellett ismerhesse meg.

5. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága

A Fordítási Főigazgatóság (Directorate General for Translation) a Bizottság szervezeti egységeinek egyike. Belső szolgálat, amely hivatalnoki státuszban lévő fordítók és lektorok valamint szerződéses alvállalkozók által látja el munkáját. Jelenleg a brit származású Neil Kinnock áll a Főigazgatóság élén.

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának honlapját a központi uniós honlapról (<http://www.europa.eu.int/>) érhetjük el a legegyszerűbben, majd onnan az intézmények menüpontot választva a Bizottság honlapjára juthatunk, ahol a „főigazgatóságok” és „szolgálatok” linket kijelölve megjelenik előttünk a 36 főigazgatóság és szolgálat.

A Fordítási Főigazgatóság honlapjának minden egyes oldalán megjelenik a készítés éve, ami fontos információt jelent az adatgyűjtők számára. A Fordító Szolgálat minden oldalán fejlécben szerepel az „Europa”, „European Commission” és a „Directorate General for Translation”, tehát könnyedén eljuthatunk ezekre az oldalakra. Hasonlóképpen a megtalálható a honlapon a „What's new? – Site map – Index – About this site – FAQ – Contact – Search Europe” címsor, amely széles körű segítséget nyújt a látogató munkájában. A honlapot használóknak lehetőségük nyílik kapcsolatfelvételre, visszajelzésre, megszólíthatják az általuk kiválasztott témákban illetékes személyeket. Erről az oldalról egy gombnyomással a „Europe Direct” weboldalra érkezhünk, amely egy 1998 óta létező ingyenes szolgáltatás. Célja az Unió állampolgárainak való segítségnyújtás, tájékoztatás. Ezen az oldalon találkozhatunk az Unió információs telefonszámával is, amely a 15 tagállamból díjmentesen hívható. Itt talál-

hatjuk a „What’s new in Europe?” weboldal linkjét, ahol a napi eseményekről tájékozódhatunk.

A Fordítási Főigazgatóság honlapjának áttekintését „linkcsoportok” segítik, amelyek a következők:

- **A Fordítási Főigazgatóság áttekintése**
Itt a szervezet felépítéséről, feladatairól olvashatunk, és a Főigazgatósággal kapcsolatban gyakran feltett kérdésekre adott válaszokat tanulmányozhatjuk. Innen érhető el a tagállamokban működő kirendeltségek listája és a kapcsolattartók e-mail címét is megtaláljuk.
- **Az EU bővítése**
A tagjelölt országok csatlakozásával a hivatalos nyelvek száma is gyarapodik, ezen országok számára is értékes információkat nyújt az oldal, kezdve az uniós szakzsargonról a pályázatok elbírálásán át az „Eurostat” honlapig. De a majdani tagállamokról is rövidebb ismertetőt olvashat az érdeklődő.
- **Munkalehetőség a Fordítási Főigazgatóságnál**
Szerződéses munkavállalóként, szabadúszóként és gyakornokként is vállalhatunk munkát a Főigazgatóságnál.
- **Aktuális információk és sajtóközlemények**

A Bizottság Fordítási Főigazgatóságával kapcsolatos tanulmányok is letölthetők a Főigazgatóság főoldaláról, mint például a „Többnyelvűség és fordítás”, „Fordítás és tolmácsolás”, „Segédeszközök és a munka menete” címűek.

5.1. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának felépítése

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága a világ legnagyobb nyelvi szolgáltató szervezete, amely évente körülbelül 1,2 millió oldalnyi dokumentumot ültet át az EU hivatalos nyelveire (a lefordított oldalak száma 2001-ben 1 268 255 oldal volt). A munka ötödét külsősökre bízák (2001-ben 1 013 814 oldalt „házon belül”, 254 441 oldalt külsősök fordítottak). Az elvégzendő munkamennyiség évről évre nő, hisz a Bizottság hatásköre is állandóan bővül.

A Fordítási Főigazgatóság a mintegy 1200 főállású fordítón kívül kb. 100 nyelvészt és hivatalnokot, valamint körülbelül 500 titkárt illetve titkárnőt és szakmai asszisztenst alkalmaz. Az Európai Bizottság húszezer főből álló személyzetének nyolc százaléka a fordítói részlegben dolgozik.

2. táblázat
A fordítók száma 2002-ben

Német	154
Francia	149
Angol	132
Spanyol	102
Olasz	97
Portugál	94
Görög	93
Holland	92
Dán	88
Svéd	85
Finn	84
Összesen	1170

(Forrás: Császár R., Vass R. 2002)

Szervezetileg a Főigazgatóság két igazgatóságra oszlik; a „logisztikai referatúrák” elsősorban igazgatási és szervezési feladatokat látnak el, ezen kívül foglalkoznak még a fordítók továbbképzésével illetve szabadúszók szerződtetésével is. A Fordítási Igazgatóság hat (A, B, C, D, E, F, G) szakosztályra tagolódik, és ezek mindegyike közösségi politikát foglal magába. Négy szakosztály székhelye Brüsszelben, kettő Luxemburgban található. Minden szakosztály 11 referatúrából áll, ugyanis minden hivatalos nyelv önálló referatúrával rendelkezik.

5.2. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának feladatai

Minden olyan szöveget lefordítanak, amelyre a Bizottságnak saját használatra vagy a kifelé történő kommunikációjában valamely más nyelven szüksége van. A kifelé történő kommunikáció a polgárokkal, vállalatokkal, városokkal, községekkel, régiókkal és tagországokkal, illetve az EU szerveivel és intézményeivel folytatott kommunikációt jelenti, de kapcsolatban áll nemzetközi szervezetekkel és több nem uniós országgal is.

Dokumentumok széles skáláját fordítja a Főigazgatóság: rendeleteket, irányelveket, jogszabálytervezeteket és javaslatokat, nemzetközi egyezményeket, politikusok beszédeit, a Bizottság különféle tevékenységi területeiről beszámolókat, az Európai Parlamenttől érkező kérdésekre adott válaszokat, különféle szervekkel folytatott levelezéseket, sajtóközleményeket, költségvetési tanulmányokat, jegyzőkönyvet a különböző ülésekről, a Hivatalos Kiadványok Hivatala által a nyilvánosság számára közzétett különböző témákban készített publikációkat, reklám- és propagandaanyagokat stb.

A Fordítási Főigazgatóság az Európai Unió bármely 11 hivatalos nyelvéről illetve nyelvére fordít. A kiindulási nyelveket vizsgálva a legtöbbet angolról fordítanak, ezt a francia követi, míg a Bizottság harmadik leggyakrabban használt

nyelve, a német messze elmarad e két nyelv mögött. A célnyelv – amelyikre a fordítás történik – oldaláról nézve a sorrend már valamelyest változik, ugyanis a német kissé megelőzi a franciát és az angolt.

3. táblázat

A fordítandó dokumentumok oldalszáma kiindulási és célnyelvek szerint 2001-ben

	Forrásnyelv	%	Célnyelv	%
Angol	720 142	56,8	147 401	11,6
Francia	378 450	29,8	160 606	12,7
Német	54 594	4,3	164 240	13,0
Olasz	25 481	2,0	106 078	8,4
Spanyol	20 607	1,6	112 226	8,9
Holland	19 601	1,5	100 998	8,0
Görög	13 946	1,1	98 490	7,8
Svéd	9 150	0,7	91 473	7,2
Portugál	8 396	0,7	98 976	7,8
Dán	7 648	0,6	93 257	7,4
Finn	7 177	0,3	90 373	7,1
Egyéb	3 126	0,3	4 137	0,3
Összesen	1 268 255	100,0	1 268 255	100,0

(Forrás: Császár R., Vass R. 2002)

A munka javát a fordítók otthon végzik. Azokat a megbízásokat, amelyek se nem bizalmasak, se nem sürgősek vagy technikailag nem okoznak különösebb nehézséget, önkéntes fordítók, szabadúszók készítik. A Fordítási Főigazgatóság szerződéses viszonyban áll több fordítóirodával és egyéni vállalkozóval, akik az Európai Unió hivatalos közlönyében időről időre közzétett tendereket elnyerték.

A Fordítási Főigazgatóság nemcsak fordítással foglalkozik, hanem más szolgáltatásokat is nyújt, úgy mint eredeti szövegek összefoglalása vagy a nyelvi segédeszközök és elektronikus dokumentációs rendszerek fejlesztése, amely a fordítókön kívül a Bizottság összes tagjának rendelkezésére áll (pl.: az EURO-DICATOM terminológiai adatbank, a CELEX). A Főigazgatóság egyéb feladatai közé tartozik:

- a szabadúszó fordítók szakmai támogatása és az uniós szakzsargon alkalmazásában való segítségnyújtás,
- az Unió terminológiájával kapcsolatos kérdések megválaszolása,
- kapcsolattartás és kapcsolatépítés a felsőoktatási és fordító intézményekkel valamint a fordítók szakmai szervezeteivel,
- információ- és tapasztalatcsere céljából kapcsolattartás a minisztériumokkal és hivatalokkal.

Az intézmény szolgáltatásait bármely főigazgatóság és a Bizottság más szolgálatai is igénybe vehetik. (A Fordítási Főigazgatóság, mivel a Bizottság belső szolgálatai közé tartozik, magánszemélyek és vállalatok részére nem vállal fordítást.)

Az Európai Bizottság fordítási kiadásai 2001-ben 220 millió eurót tett ki. Ez az összeg európai uniós polgáronként 0,58 • *t jelent. Ezzel szemben a teljes uniós fordítási és tolmácsolási költségek évi 800 millió euróra rúgnak, tehát a „nyelvi adó” 2 • •

A 90-es évek eleje óta a Fordítási Főigazgatóság kirendeltségeket állít fel egyes tagállamokban, amelyek összekötő kapocsként működnek a Fordítási Főigazgatóság brüsszeli illetve luxemburgi székhelye között. Ilyen kirendeltség található Athénban, Berlinben, Koppenhágában, Helsinkiben, Lisszabonban, Madridban, Milánóban, Stockholmban és Bécsben.

5.3. A fordítók által használt segédeszközök

Az EURODICAUTOM (Europe dictionnaire automatique) adatbank kb. 6,5 millió kifejezéssel és definícióval valamint 300 000 rövidítéssel a világ legnagyobb terminológiai adatbankja, amelyet az Unió szervei folyamatosan bővítenek és frissítenek. A kifejezéseket a 11 hivatalos nyelven és latinul lehet megtalálni. Az EURODICAUTOM egy nyilvános adatbank, mindenki számára elérhető. (<http://europa.eu.int/eurodicautom>)

A CELEX az érvényes uniós jog terjedelmes gyűjteménye, amely mindegyik hivatalos nyelven elérhető. (<http://europa.eu.int/celex>)

Az SdTVista a leggyakrabban használt adatbank, egy elektronikus archívum, amely a Fordítási Főigazgatóság által lefordított összes dokumentumot tartalmazza.

Brüsszelben és Luxemburgban is könyvtárak és információs pontok állnak a fordítók rendelkezésére, ahol általános és szakszótárakkal, enciklopédiákkal, lexikonokkal, szakfolyóiratokkal könnyíthetik munkájukat. A hagyományos könyvtárak mellett a fordítók virtuális könyvtárakat is használhatnak.

Systran – a gépi fordítás

Ez a rendszer óránként 2000 oldal nyersfordítására alkalmas. Minden uniós hivatalnoknak elérhetősege van a rendszerhez, a kért fordítás néhány perc leforgása alatt eljut hozzájuk az Internet segítségével.

A következő nyelvkombinációkat lehet alkalmazni a Systrannal:

Angol -> német, francia, görög, holland, olasz, portugál, spanyol

Francia -> német, angol, holland, olasz, spanyol

Német -> angol, francia

Spanyol -> angol, francia

Görög -> francia

5.4. A Fordítási Főigazgatóság és az Unió kibővítése

Minden valószínűség szerint 2004 májusától 25 tagúvá válik az Európai Unió. Az új országok csatlakozásával számos új hivatalos nyelve lesz a Közösségnek. Azért, hogy az Unió új állampolgárai is megértsék az uniós joganyagot és a szervek tevékenységét, az új hivatalos nyelveket is hasonló módon kezelik majd, mint az eddigi 11 uniós hivatalos nyelvet. Az új nyelvekről illetve nyelvekre történő fordítás és tolmácsolás a tagjelölt országok csatlakozásával azonnal megkezdődik.

Az Európai Unió kibővítésével húsznyelvű lesz a Közösség, sőt a sikeres román és bolgár tárgyalások után az Unió hivatalos nyelveinek száma ismét gyarapodik. Azért, hogy erre felkészüljön, a Fordítási Főigazgatóság nyelvtanfolyamokat szervez, ahol a jelenlegi fordító személyzet az új nyelvek mindegyikével megismerkedhet.

A tagjelölt országokban a fordítók az ottani hatóságok megbízásából már folyamatosan fordítják az ország hivatalos nyelvére az uniós joganyagot, amelyhez a Fordítási Főigazgatóság információt nyújt, képzéseket szervez és terminológiai segítségnyújtást biztosít. A Fordítási Főigazgatóság átalakítását a „Bővítési Munkacsoport” koordinálja.

A saját nyelv használatának jogát az Európai Unió az újonnan csatlakozó tíz országnak is biztosítja. Az összesen húsz hivatalos nyelv már 380-féle (20x19) fordítási-tolmácsolási variációt tesz lehetővé. Elvileg ennyi tolmácsnak kellene tehát dolgoznia például az Európai Parlament Strasbourghban tartott havi plenáris ülésein. A tolmácsolóosztály méretét csökkentheti, hogy újabban az EU intézményeiben – így például az Európai Bizottságban és az Európai Parlamentben egyaránt – bevezették az úgynevezett relényelvek használatát. Így, mondjuk, egy görög képviselő felszólalását először közvetítő, azaz relényelvre, például angolra tolmácsolják, s a többire már e változathoz fordítják tovább. E módszerrel sok tolmácsot és pénzt lehet megspórolni. Bár a tolmács így nem közvetlenül a hallgatóságnak, hanem tolmácsársainak fordít.

A csatlakozás után az unió intézményei kénytelenek lemondani egy eddig fontosnak tartott tolmácsolási alapelvről. Nevezetesen: eddig a tolmácsok csak idegen nyelvről anyanyelvre fordíthattak, a tízek csatlakozásával viszont – az előre látható tolmácsihiány miatt – az új tagok szakemberei már fordíthatnak anyanyelvről idegen nyelvre is, ami persze óhatatlanul a színvonal csökkenését eredményezi (Izsák 2003).

5.5. A Fordítási Főigazgatóság akcióterve

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága már 1996 óta készül az Unió kibővítésére.

- Erre a célra állították fel a „Bővítési Munkacsoportot”.
- A Fordítási Főigazgatóság a Bővítési Főigazgatósággal közösen segít a csat-

lakozó országok Fordításkoordináló Egységeinek létrehozásában, mely egységek az uniós jogi aktusok lefordításáról gondoskodnak.

- Számos fordító tanulja a csatlakozó országok nyelvét, hogy felkészüljenek a csatlakozás utáni munkára.

A 2002-ben elfogadott akcióterv a következő feladatokat jelöli meg:

- A csatlakozó országokban már felépített terminológiai adtabankok átvétele és az új nyelvek felvétele az Európai Unió „EURODICATOM – adatbankjába”.
- Az igazgatási rendszer és a munkafolyamatok átalakítása az új nyelvekre történő felkészülést szem előtt tartva.
- A csatlakozó országokból rendszeresen Brüsszelbe érkező megfigyelőknek pénzügyi és nyelvi segítségnyújtása a kötelező érvényű jogi aktusok feldolgozásához.
- Az új fordító- és hivatalnokszemélyzet felállítása.

Az akciótvert a csatlakozási tárgyalásokkal összhangban rendszeresen módosítják illetve átdolgozzák.

A Fordítási Főigazgatóság Bővítési Munkacsoportjának tagjai: *Jesús Martínez* áll a Munkacsoport élén, aki egyben a spanyol referatúra vezetője Brüsszelben. *Bruno Libert* a szintén brüsszeli székhelyű francia referatúra vezetője. *Ewa Rossing* a Bizottság svéd referatúrájának vezetője, amely Luxemburgban tevékenykedik. *Georgia Drossou*, görög fordító, a Fordítási Főigazgatóság Információs és Kommunikációs Egységének munkatársa Luxemburgban.

6. A Fordításkoordináló Egység működése és feladatai

Az Európai Integrációs Kabinet állásfoglalásának megfelelően az Európai Unióhoz történő csatlakozásra való felkészüléssel és a jogharmonizációval összefüggő fordítási tevékenység koordinálása és általános technikai felügyelete az Igazságügyi Minisztérium feladatai közé került. Ezért 1997 júliusában létrejött a Fordításkoordináló Egység. Kormányrendelet is előírja: „az igazságügy-miniszter hangolja össze az Európai Közösségek jogszabályainak magyar nyelvre történő lefordítását” (az igazságügy-miniszter feladat- és hatásköréről szóló 157/1998. (IX. 30.) Korm. rend.). Az Egység az Igazságügyi Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának felügyelete alatt működik. A Fordításkoordináló Egység a közigazgatási szervektől érkező fordítási igények összegyűjtését, fordításra, lektorálásra kiadását, a folyamat adminisztrációját végzi. Az Egység keretében működő jogi-nyelvi szerkesztőség végzi az elkészült fordítások végső ellenőrzését, terminológiai egységesítését.

6.1. Hozzáférés a fordításokhoz – Az európai közösségi jogszabályok magyar nyelvű fordításainak adatbázisa

Az európai közösségi és uniós jogi aktusok lefordított anyagának feldolgozására a Fordításkoordináló Egység adatbázist fejlesztett ki. Ebből egyrészt figyelemmel kísérhető a fordítások útja, másrészt az összes lényeges adat visszakereshető. A már elkészült fordítások a nyilvántartási rendszer segítségével a Fordításkoordináló Egységen keresztül hozzáférhetők.

Az Internetre felkerült az adatbázisból készült kivonat, amely az adatbázisban tárolt legfontosabb adatokat tartalmazza az összes fordításra vonatkozóan. Az adatbázisban az eligazodást a következő elvek segítik:

- Valamennyi dokumentumot egyértelműen azonosít a jogszabályok egyedi jelölésére használt ún. CELEX szám, amely – egyéb információk mellett – tartalmazza a joganyag számát és az évszámot négy számjegy terjedelemben.
- Az adatbázis azokat a jogszabályokat és egyéb jogi aktusokat tartalmazza, amelyek fordítása a Fordításkoordináló Egység keretében, illetve irányítása mellett zajlik. Az olyan jogszabályok esetében azonban, amelyek fordítása még semmilyen lektoráláson nem ment keresztül, csak az angol cím jelenik meg.
- Az adatbázis a szakmailag lektorált, illetve a jogilag lektorált fordítások esetében tartalmazza a fordítások szövegét is. A honlapról letölthető (mind a szakmailag, mind a jogilag lektorált) szövegeket az egyes közösségi intézményeknek még jóvá kell hagyniuk az Európai Unió Hivatalos Lapjában való megjelenés előtt.
- Azokat a fordításokat, melyek szövege nem található meg ebben a kivonatban, a Fordításkoordináló Egységtől lehet kérni, mely a minőség ellenőrzése után dönt annak megküldhetőségéről.

6.2. Terminológiai egységesség

A jó minőségű fordítást az általános fordítási-technikai, nyelvi és formai elvárások mint alapkövetelmények betartásán túl a terminológiai egységesség jellemzi. Ennek eléréséhez a Fordításkoordináló Egység igyekszik minél több eszközzel a fordítók és a lektorok segítségére lenni.

1998 őszén készült el a Jogszabályok Formája (Form of Acts) angol–magyar kétnyelvű változata, ami egy olyan közösségi kézikönyv alapján készült, amelynek célja a közösségi jogi szövegeknek a Közösség hivatalos nyelvein való véglegesítésének összehangolása. A Jogszabályok Formája tartalmazza a különböző jogszabály-típusok, jogi aktusok általánosan előforduló szövegrészeit angol és francia nyelven.

Ezenfelül a Fordításkoordináló Egység a korábbi fordítási projektekhez készített egy Útmutatót, amely nemcsak terminológiai, hanem formai és fordí-

tás-szervezési elvárásokat is megfogalmaz. A fordítási projekt folyamán egységesítésre kerülő fogalmak, rövidítések és szerkesztési tanácsok rögzítése céljából az Útmutatót az Egység folyamatosan fejleszti, frissíti.

7. Hogyan lehet valaki fordító az Európai Uniónál?

Az Európai Unió intézményeiben a fordítói állásokra rendszerint nyílt verseny-eljárás útján történik a munkatársak felvétele, bár eltérő kiválasztási eljárásokon kell átesniük a meghatározott időre felvett és a kisegítő alkalmazottaknak. A pályázati felhívást mindig az Európai Közösségek Hivatalos Lapjában (Official Journal of the European Communities) teszik közzé. Minden verseny-eljárás különböző, mivel a felvételi követelmények és a vizsgafeladatok tartalma a pillanatnyi igényektől függenek.

Jelenleg minden intézmény széles körű autonómiát élvez a versenyeljárások szervezése terén, bár időnként intézményközi közös versenyeljárásokra is sor kerül. Tervezik azonban egy Intézményközi Munkaerő-felvételi Iroda létrehozását a felvételi követelmények és pályázati kiírások harmonizálása érdekében.

7.1. Felvételi követelmények

Az általános pályázati feltételek ugyanazok, amelyek az Unió minden tisztviselőjére érvényesek:

- *állampolgárság* a Közösségek valamely tagállamában;
- a jelentkező helyzete a *sorkatonai szolgálatra* vonatkozó törvényeknek megfelelően rendezett;
- hatósági *erkölcsi* bizonyítvány;
- az Európai Unió egy vagy két *hivatalos nyelvének* alapos ismerete és egy további hivatalos nyelv kielégítő ismerete.

A fordítói pályázatok speciális feltételei gyakran változnak, de mindig szerepelnek közöttük a következők:

- *végzettség, diplomák*: befejezett egyetemi tanulmányok, nem feltétlenül nyelvi-nyelvészeti területen; ennek hiányában esetenként elfogadják az egyenértékű szakmai gyakorlatot;
- *nyelvismeret*: a célnyelvnek (annak a nyelvnek, amelyre a fordító fordítani fog) anyanyelvi szintű ismerete; az Európai Unió legalább még egy hivatalos nyelvének alapos ismerete; más hivatalos nyelvek jó ismerete;
- nyelvi területen szerzett *szakmai gyakorlat*: a megkívánt gyakorlati idő függ többek között az ellátandó munkakör szintjétől (a pályakezdő beosztások esetében nem feltétlenül elvárás a szakmai gyakorlat), és a pillanatnyi szükségletektől;
- *korhatár*: változó, de többnyire 45 év.

A tisztviselőként történő alkalmazáshoz ezen túlmenően szükséges:

- a versenyeljáráson való sikeres részvétel,
- a fizikai alkalmassági feltételeknek való megfelelés.

Minden versenyeljárását valamely meghatározott célnyelvre irányulóan szerveznek meg.

7.2. A felvételi versenyvizsga

Az Unió toborzási politikájának célja, hogy a Bizottság számára a lehető leg-
rátermettebb, legképzettebb tisztviselőket biztosítsa a lehető legszélesebb és
legkiegyensúlyozottabb földrajzi bázisról, az EU tagországainak polgárai közül.
A tisztviselők kiválasztásában kizárólag a fenti hatékonysági szempontok kap-
hatnak szerepet, faji, nemi hovatartozásra, politikai vagy vallási meggyőződésre
és családi állapotra való tekintet nélkül (Császár és Vass 2002).

A versenyvizsgának két típusát különböztetjük meg:

- *külső versenyvizsga*: olyan versenyvizsga, amelyben a megüresedett pozíció-
kat külső pályázókkal töltik be. Egyik fajtája az általános pályázati és fel-
vételi eljárás, amelyre az aktuális tagországok bármelyikéből lehet jelent-
kezni, valamint a „bővítési” versenyvizsga, amelyre az egyes bővítési körök
után kerül sor;
- *belső versenyvizsga*: az egyes kategóriák közti átjárhatóságot biztosítja hivatal-
nokok számára, ekkor a megüresedett pozíciókat a belső pályázókkal töltik
be.

Azok a pályázók, akik formailag és tartalmilag teljesítik a felvételi kiírásban
megjelölt feltételeket, egy három feladatcsoportból álló szűrővizsgát tehetnek.
A sikeres szűrővizsgát követi az írásbeli, majd a szóbeli vizsga, az interjú. Az
írásbeli vizsga első fordulóján az Európai Unióval kapcsolatos feleletválasztós
kérdések és fordítási gyakorlatok szerepelnek. A fordításhoz a jelentkezőnek
két idegen nyelvet kell választani, és azokat ismerete alapossága szerint rang-
sorolni. Az első fordítási feladatban az első idegen nyelvről kell az anyanyelvre
fordítani szótár használata nélkül, és ezt követően a pályázónak mindkét ide-
gen nyelvről kell fordítania szótár segítségével. A fordítandó szövegek nem
követelik meg az uniós szakzsargont, a hangsúly a leendő fordítók általános
kifejezőképességén van. A szóbeli vizsga a pályázó és a bizottság közötti beszél-
getésből áll, részben a versenyeljárás célnyelvén, részben a pályázó által meg-
jelölt többi nyelven. Itt az a cél, hogy felmérjék a jelentkező általános művel-
tségét, az Unió működésére vonatkozó ismereteit, és azt, hogy mennyire képes
beilleszkedni a jövőbeli munkakörnyezetébe.

7.3. Gyakornokként a Fordítási Főigazgatóságban

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóság évente két alkalommal öthónapos gyakornoki állást hirdet brüsszeli és luxemburgi irodájába. A jelentkezőkkel szemben támasztott feltétel többek között az, hogy ne legyenek idősebbek harminc évesnél, tanulmányaik befejező szakaszában járjanak, vagy röviddel azok lezárása után jelentkezzenek, és az EU valamely tagállamának állampolgárai legyenek (egyes esetekben tagjelölt országok állampolgárai is felvételt nyerhetnek).

Irodalom

- Császár R., Vass R. 2002. Felvételi versenyvizsga az Európai Bizottság intézményébe. Veszprém: Göttinger Kiadó.
- Etele O. 2002. Fordítás és tolmácsolás az Európai Unióban – BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar D/8830 számú szakdolgozat.
- Horváth I. 2002. Nyelvi jogok és az EU nyelvpolitikája. *Fordítástudomány* IV. évf., 1. szám. 15–47.
- Horváth Z. 2001. Kézikönyv az Európai Unióról. Budapest: Magyar Országgyűlés.
- Izsák N. 2003. Húsznyelvű lesz az EU – Viszlát Babelben. HVG 2003. március 29.
- Szabari K. 1999. Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába. Budapest: Scholastica.
- <http://www.im.hu/fooldal/cikk/cikk.phtml?cikkid=1269>
- <http://www.im.hu/fooldal/cikk/cikk.phtml?cikkid=1270>
- <http://www.im.hu/fooldal/cikk/cikk.phtml?cikkid=1272>
- <http://www.europa.eu.int>
- http://europa.eu.int/translation_enlargement/multilingualism_hu.htm:
- http://europa.eu.int/translation_enlargement/recruitment_hu.htm#recrutement:
- http://europa.eu.int/comm/dgs_de.htm
- http://www.europa.eu.int/comm/dgs/translation/bookshelf/booklet_2002_de.pdf

Könyvszemle

Albert Sándor

Fordítás és filozófia

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003.

154 oldal

Horváth Brigitta

Tudományos igényességgel megírt, hiánypótló művet vehet kézbe a fordítás elméleti kérdései iránt érdeklődő olvasó Albert Sándor jóvoltából. A könyv az alapvető fordításelméleti és -gyakorlati jelenségek bemutatása és elemzése mellett egy speciális szövegtípus, a filozófiai szövegek fordítása során előtérbe kerülő problémákat állítja középpontba. A könyv első része olyan kérdéseket vet fel, mint például a fordításnak van-e, lehet-e egyáltalán elmélete, mit jelent az ekvivalencia, mik a fordítás paradoxonjai, milyen módszerek állnak a fordítók rendelkezésére, stb., a második rész pedig a filozófia néha megfoghatatlan és gyakran nehezen érthető világába kalauzol el bennünket, természetesen itt is a fordítások, a fordítók nyomában. Mindkét rész több, egymástól jól elkülöníthető, mégis szoros egységet alkotó alfejezetre bomlik. A könyv hangulatát remekül megalapozva minden alfejezetet egy kínai filozófiából vett párbeszéd vagy bölcsesség indít, stílusában pedig szintén a bemutatott diszkurzusra jellemző kérdésfelvetés és teorizálás jellemző.

A mintegy 150 oldalnyi könyvben számos példa segíti a megértést, melyek jelentős részét párhuzamosan több nyelven is élénk tárja a szerző.

A bevezető fejezet provokáló kérdéssel indul, majd a fordítással foglalkozó fontosabb művek megemlékezésén keresztül rávilágít az elemzett könyv szükségességére. A szerző olyannyira frappánsan nyúl té-

maválasztása megindoklásához, hogy már az első oldalakon meggyőzi az olvasót arról, hogy a fordítás legalapvetőbb kérdéseit és aspektusait leginkább a fordításnak a filozófiához való viszonya tükrözi, illetve ezen kérdések a gyakorlatban legszembetűnőbb módon a filozófiai diszkurzusban realizálódnak. A könyv szerkezeti vázának előrevetítésén túl magyarázattal szolgál még a bevezető a könyvben gyakran megtalálható szögletes zárójeles idegen nyelvű kifejezésekre is: a szerző ezzel is alátámasztja azt az általa is hangoztatott tényt, miszerint „... mennyire egy adott nyelv gondolkodásmódjához vannak kötve fogalmaink ...” (9. o.).

Az első rész (*A fordításelméletek tudomány-filozófiai problémái – Elméleti-módszertani alapvetés*) a „fordítás” különböző definícióinak taglalásával indul. A szerző álláspontja szerint „*A sok és sokféle definíció egy tudományban az elméleti hiány jele*” (13. o.). Albert Sándor szerint nem a definíciók sokszínűsége – vagy éppen a túlzott egysíkúságuk – a fő probléma, inkább az, hogy nem a fordítás folyamatát írják le, hanem bizonyos normákat állítanak fel, melyeknek a fordításnak meg kell felelnie. Megkérdőjelezi a definíciók szükségességét is, utal arra, hogy több filozófus szerint is a definíciók gyakran elrejtik magát a definiált jelenséget, eleve félrevezetik azt, aki elfogadja a készen kapott definíciót. Így inkább egy jelenség vizsgálata során a „*kiinduló definíció*” elfogadását tartja helyesnek, mely egy „*megközelítő jellegű meghatározás... egyfajta munkahipotézis...*” (15. o.). A fejezet egyik fő mondanivalójaként megállapítja, hogy a fordításnak ma még nem létezik széles körben elfogadott elmélete.

A következőkben „*A diszciplína elneve-*

zése” körüli kérdéseket járja körbe a szerző. Először a „tudomány” fogalmát próbálja tömören tisztázni, majd a különböző nyelveken meglévő terminusok említése után arra a következtetésre jut, hogy a fordítással foglalkozó tudomány legmegfelelőbb műszava a „fordításelmélet” (vagy a latin és görög tövű *traduktológia*). A fejezet végén található kérdéssor összegzi azon aspektusokat, melyek alapján eldönthető, hogy elméletek-e a fordításelméletek. Az egyes kérdések felvetése és megválaszolása a soron következő fejezetekben történik.

Az egyik ilyen kérdés az, hogy milyen nyelven lehet a fordításról beszélni. A kérdés feltevése indokolt, mivel a lefordított szöveg nyelve és a fordításról való diszkurzus nyelve nem ugyanaz, a két nyelv nem azonos státusú. Az utóbbi egyfajta magyarázat; a szerző szerint tehát a fordításelmélettről való diszkurzus nyelve csakis a filozófiai diszkurzus lehet. További problémákat vet fel az is, hogy számos olyan fogalmat kell használni a fordítással kapcsolatos érvelésben, melyeknek még nincs pontos, mindenki által elfogadott definíciója. A szerző álláspontja szerint ezt a problémát egyszerűen figyelmen kívül kell hagyni, túl kell rajta lépni. A fejezet szót ejt még a tökéletes nyelv kereséséről is, mely a filozófiai problémák megoldásán túl lehetővé tenné a tökéletes fordítások létrejöttét is, ugyanakkor eljut arra a következtetésre, hogy az egységes terminológia vagy nyelv lefékezné, leszűkítené a filozófiai gondolkodást, így – mivel a fordításról való beszéd is filozófiai diszkurzus – a fordításelméletet is.

A következőkben a „*Milyen elméletek a fordításelméletek?*” kérdést boncolgatja a szerző a rá jellemző alapossággal. Elsőként az „elmélet” fogalom tudományfilozófiai értelmezését és követelményeit járja körbe, a szó etimológiájához visszanyúlva, majd különböző nyelvészek fordításelmélet-definícióit hasonlítja össze. Ezt követően megpróbálja valamennyire behatárolni a

fordításelmélet által vizsgált fordítások milyenségét (csak a „jól sikerültek” kelle-ne bevonni a vizsgálatba?), majd megoldásként felkínálja a fordításelmélet fő tárgyaként a fordítási tevékenység mint folyamat vizsgálatát, amely nem zárja ki a fordítót sem, ezáltal megkockáztatva az „objektív tudományosság” elvesztését (26. o.).

Külön fejezetet szentel az elmélet és a gyakorlat sajátos viszonyának, ismertetve a fordításelméletek két fő csoportját: az egyik típusú elméletek (műhelytanulmányok, munkanaplók, stb.) túlságosan a gyakorlat oldaláról közelítenek – ezeket „funkcionális” elméleteknek hívja – a másik csoportba tartozók – a „metateóriák – pedig „*sokszor üres l’art pour l’art spekulációkká válnak*”, túl távol állnak a gyakorlattól. A könyv egyik legfőbb céljaként egy olyan elmélet körvonalazását tűzi ki, mely megtalálja a kettő közötti arany középutat – s a könyv végére érve kiderül, ez sikerül is. A többi fejezethez hasonlóan ez is egy tömör, de világosan megfogalmazott összefoglalással zárul, mely segíti az olvasótak rendszerezését, s egyben előkészíti a következő fejezetben tárgyalt témákat.

Nehezen megválaszolható kérdéseket feszegetnek a következő fejezetek (például: mi, és mi nem a fordítás, ugyanazon szöveg több azonos nyelvű fordítása közül mi tekinthető „a fordítás”-nak, miért lehetséges a fordítás, mik a fordítási tevékenység alapegységei, stb.), de valamiféle megoldást mindig kézhez kapunk. Nagyobb kitérőt szentel a szerző a fordítás következő paradoxonjainak: a fordítás (elméleti alapon) egyszerre lehetséges és lehetetlen (37. o.), minél jobban ért egy fordító egy szöveget, annál nehezebben tudja lefordítani (39. o.), minél pontosabb egy fordítás nyelvi szempontból, annál pontatlanabbá válik mint szöveg (40. o.), és szinte felháborodottan utasítja el a fordítás lehetetlenségét bizonyító tudományos érveléseket.

Óvatosságra int a fordíthatóság/fordíthatatlanság kérdésében: nem mindegy,

milyen szövegről van szó, a fordítást nem szabad a szavak szintjére korlátozni, nem e két kategóriát kell alkalmaznunk, hanem a folytonosság alapján „könnyen, nehezen, részben, stb. fordítható” kategóriákat kell felállítani, és nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy „*a fordíthatatlanság elméleti ..., a fordíthatóság pedig gyakorlati kategória*” (46.o.). A gyakorlatból merít példákat a fordíthatatlannak tartott elemek illusztrálására (tegezés/magázás, szójátékok, szóviccek, metanyelvi szövegek, stb.). Külön hangsúlyt kap a haiku – mint fordíthatatlannak titulált versforma – fordíthatósága. A szerző mindegyik elemet a rá jellemző körütekintéssel és pontossággal járja körül, minden esetben biztosítva az olvasót arról, hogy van megoldás.

Albert Sándor a fordításelmélet fő módszereként az abdukciót adja meg, azaz szerinte a tradukció az eredményből indul ki, szabályokat fogalmaz meg, majd azokat alkalmazza az egyes esetekre, s ha szükséges, visszacsatol: addig módosítja a szabályt, míg az érvényes lesz minden esetben. Mindezt a gyakorlatban a metafora fordításának módszereivel illusztrálja.

„*Az ekvivalencia illúziója*” címet kapta a következő fejezet, mely jól felvezeti a tárgyalt témát: mi is az ekvivalencia, milyen oldalról kell/lehet/szabad megközelíteni, milyen buktatói vannak az ekvivalencia elvárásának a fordítási folyamat során. A szerző nem veti el az ekvivalencia fogalmát, de figyelmeztet arra, hogy a fogalom újragondolására, átértékelésére van szükség.

Az első rész utolsó, rendszerező jellelű, nagyobb lélegzetvételű fejezete „*A fordítási folyamat ideális modellje*”-nek felállítását tűzi ki céljaként. A szerző elsősorban a fordító tevékenysége szempontjából érvel, nem pedig a szövegek felől közelít. A fordító által látott grafikai jelek értelmezése akkor kezdődik, amikor a jelekhez társítja a nyelvi fogalmakat, valamint a háttértudására alapozva a nyelvi valóságokat is. A nem pontos értelmezések kö-

zül az ún. „*contresens*” fogalmával foglalkozik részletesebben, változatos forrásokból származó, különböző nyelvű példákon keresztül. Az értelmezés folyamatának elemzését követően a fordítási folyamat másik fő (de nem szekvenciálisan következő) szakaszának, az interpretált tartalomnak célnyelven történő megjelenítését tárgyalja.

A könyv második része – „*A filozófiai diszkurzus fordítási kérdései - A gyakorlat*” – a gyakorlatban próbálja meg illusztrálni a filozófiai szövegek specifikus fordítási problémáit. A szerző először e sajátos diszkurzus fő jellemzőit mutatja be, természetesen a fordító, a fordítás szemszögéből. Utal arra a tényre, hogy a magyar filozófiai nyelvezet nem áll olyan magas szinten, mint sok más európai nyelv, ezért a filozófiai szövegek magyarra fordítása különösen nehéz feladat. Felmerül kérdésként e szövegtípus fordítása során, hogy vajon az eredeti szöveg szintaktikai megszerkesztettsége a szöveg lényeges jellemzője, a mondanivaló szerves része, vagy pedig a fordító által változtatható összetevője. A szerző már a probléma felvetésénél érezteti velünk a választ: a szöveg tagolódása nem egyszerűen formai kérdés, hanem a szöveg fontos jegye. Kiemeli továbbá azt is, hogy a fordítási folyamat során fontos különbséget tenni a nyelv, a szöveg és a szerző sajátosságai között, s csak azokat a jegyeket átvinni – de azokat igen – melyek a szövegre vagy a szerzőre jellemzőek.

E fejezet végén kapunk indoklást a szerzőtől arra nézve, hogy a könyv további részében miért elsősorban Martin Heidegger: *Lét és idő* című művének különböző nyelvű fordításai során felmerülő kérdéseket veszi számba, azaz miért egyetlen művel kapcsolatosan próbálja meg bemutatni a filozófiai diszkurzus fordításának sajátosságait. Heidegger művének fordítása valóban nem kis feladat; számos problémát vet fel, nem csupán a fordító, de

még az eredetit olvasó számára is. Albert Sándor indoklásában benne rejlik, hogy nem minden filozófiai diszkurzus fordítására jellemző, hogy olyan érdekes kérdéseket vet fel és olyan reprezentatív képvisel egy bizonyos szövegtípust, mint a német filozófus írásai. Heidegger stílusa, terminushasználata annyira speciális, hogy néhol talán túl is mutat a filozófiai diszkurzus általános jegyein.

A következő fejezetekben számos részletet tanulmányozhatunk Heidegger alapművéből, mintegy nyolc fordító munkái alapján, természetesen párhuzamosan több nyelven. A szerző gyakran segíti az olvasót a bemutatott nyelvi jelenségek rendszerezésében azáltal, hogy táblázatba foglalja a különböző fordítók általában teljesen eltérő megoldásait. Külön fejezetben tárgyalja Heidegger egyéni terminusainak fordítási problémáit (például: *Befindlichkeiten*, *Dasein*, *stb.*), és vissza-visszatér az első részben felvetett kérdésekre, immár konkrét megfogalmazásban (például: „... *sza-bad-e a 'bonyodalmasan képzett' heideggeri terminusokat egész mondatokkal fordítani és kommentálni...?*”), továbbá részletesen bemutatja az egyes fordítók megoldásait.

A szerző több esetben általánosítással irányítja az olvasó figyelmét a heideggeri szövegek fordításainak kalandjairól a filozófiai diszkurzus fordításainak általános jegyeire, bár a figyelmes olvasó maga is levonhatja az általános érvényű következtetéseket ott is, ahol esetleg Albert Sándor ezt nem teszi meg.

Márpedig Albert Sándor műve figyelmes olvasót feltételez: a könyv szinte minden sorában megtoldja az előzőleg mondottakat valamilyen újabb információval, színesíti saját, igen határozott, de minden esetben elfogadható álláspontjával, vagy illusztrálja számos példa felsorakoztatásával. Speciális szövegtípus fordítási kérdéseivel foglalkozik, egyéni, filozofikus stílusban; mégis, mivel e sajátos diszkurzus jegyeinek feltárása közben a sorok mögé

becsempészve elének tárja az általános fordításelméleti ismereteket is, alapműnek tekinthető a *Fordítás és filozófia*.

Albert Sándor, aki a Szegedi Tudományegyetem Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszékének oktatója, közel negyed évszázados fordítói, kontrollszerkesztői, oktatói és kutatói tapasztalattal rendelkezik. A *Fordítás és filozófia* eddigi kutatásainak és munkásságának szintézise; minden nyelvészeti, fordítási és filozófia iránt érdeklődő olvasó könyvespolcán méltó helyet érdemel.

Irmeli Helin

Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics

Helsinki University, Translation Series
No. 2

(Helsinki: Multilingual Communication
Programme MonAKO, 2002)

Török Rózsa Mária

A könyv szerkesztője a Helsinki University Multilingual Communication Programme (MonAKO) által 2000 őszén szervezett tanácskozáson elhangzott felhívásokat rendező egy kötetbe. Az elhangzott előadások a *Pragmatics in Translation* (Pragmatikai elvek a fordítástudományban) című téma köré csoportosíthatók. A MonAKO olyan neves kutatókat hívott meg a tanácskozásra, akik évek óta fordítástudományi kutatásokkal foglalkoznak, a fordítástudomány és más kapcsolódó tudományágak, mint például a *pragmatika* és *szemiotika* kapcsolatát vizsgálják.

A kötet szerkesztője *Irmeli Helin*, a Helsinki University Fordítástudományi Tanszékének vezető munkatársa. Szerkesztőként igyekszik bemutatni a fordítástudomány területén létező különböző álláspontokat, vitákat. Magának a szerkesztőnek az előadását is olvashatjuk a kötetben

Translator and Text címmel. Helin fő kutatási területe a német és finn nyelvű szövegek fordításainak összevetése.

A kötet előszavában *Irmeli Helin* arra vállalkozik, hogy különböző álláspontokat ütköztessen, ismertessen a fordítástudomány és tolmácsolás státuszáról a tekintetben, hogy felfoghatóak-e *önálló tudományágként*, vagy pusztán egyéb tudományágak, mint pl. a *nyelvészet, pragmatika* vagy a *kommunikációtudomány* részeként. Helin úgy érvel, a fordítástudomány társítható a pragmatikához, de csak abban a vonatkozásban, hogy mindkét terület az írott és beszélt nyelvhasználatot foglalja magába. A pragmatika egyes területei azonban nehezen illeszthetők be a fordítástudományba. Ennek fordítottja is igaz – véli a szerző – hiszen a fordítástudomány bizonyos kérdései, pl. a biblikus szövegek fordítása, vagy a fordítás etikai vonatkozásai sokkal inkább filológiai, antropológiai, archeológiai és filozófiai, mint pragmatikai kérdések. Helin a kötet és az abban szereplő előadások anyagának elolvasása után az olvasóra bizza a végső konklúzió levonását a fordítástudomány mint önálló tudomány státuszának meghatározásában.

A kötet az előszón kívül 6 fejezetből áll. Az első fejezet *Andrew Chesterman* előadását ismerteti *Pragmatics in Translation Studies* címmel. A szerző átfogó képet ad arról, hogy egyes szerzők miként interpretálják a fordítástudomány önálló státuszát. A szerző utal *Holmes*ra, aki az *irodalomtudomány* részének tartja, *Steinere*re aki az általános *hermeneutika* egyik ágának tekinti a fordítástudományt. *Jakobson*ra, aki szerint a *szemiotika* részeként kezelendő, *Lefeverre* és *Bassnettre*, akik szerint a *kulturális tanulmányok* közé tartozik.

Gutt még messzebbre megy, szerinte egyáltalán nincs szüksége a fordítástudománynak önálló tudományos státuszra, hiszen része a *kommunikációtudományoknak*. *Hatim* és *Mason* azt hangsúlyozza, hogy a *pragmatika* ad otthont számára, hiszen a fordítás, tolmácsolás is egyfajta

nyelvhasználat. *Chesterman* a fordítástudomány önálló státusza mellett azzal érvel, hogy maga a fordítástudomány ad otthont sok más tudományterület számára, olyan tudományágakat ölel fel, mint a *filozófia, történelem, kultúra, interkulturális tanulmányok, irodalom, szociológia, kommunikációtudomány, nyelvészet, pragmatika, szemiotika, pszichológia és etika*.

A szerző részletesen elemzi a fordítástudomány és a pragmatika határterületeit, közös elemeit. Kiemelendő példa a *hatásmechanizmusának* elve. A hatás mind a fordítástudomány, mind a pragmatika fontos területe. *Nida* dinamikus ekvivalencia elméletére hivatkozva *Chesterman* kiemeli, hogy a célnyelvi szöveg akkor dinamikus ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel, ha a célnyelvi olvasóra ugyanazt a hatást gyakorolta a szöveg, mint a forrásnyelvi olvasóra. A szerző a *skopos* fogalom bevezetése mellett érvel, amely a *nidai dinamikus ekvivalencia* elméletén túl lehetővé teszi a különböző *funkcionális variánsok*, adaptálások szélesebb skálájának alkalmazását. A szerző a *Grice-féle maximák* alkalmazását ajánlja a fordítási stratégiák elemzésére, azt a négy elvet, amelyet a beszélgetés résztvevői alkalmaznak egy átlagos társalgás során, a *menyiség, minőség, relevancia és világosság* elvét.

A fordítási stratégiák megkövetelik, hogy a fordítónak nem csak joga, de kötelessége is az előbbi pragmatikai elveket érvényesíteni, és időnként ez a stratégia megköveteli, hogy a célnyelvi szöveget még több, pontosabb és érthetőbb információval kell ellátni a forrásnyelvi szöveg rovására is. Összegzőként a szerző kiemeli, hogy a pragmatika igazi segítőtársa a fordítástudománynak, hiszen olyan koncepciókat ajánl, melyek segítenek megérteni azt a folyamatot, ahogyan egy fordítás létrejön, és azt az utat, amelyet a fordító választott annak érdekében, hogy a fordított szöveg a megfelelő hatást váltsa ki az olvasóból.

A második fejezet *Christina Schäffner*

Translation, Politics, Ideology című írását közli. A szerző a politikai szövegek fordítása kapcsán felmerülő nehézségeket elemzi. Politikai szövegek minősülnek mindazon szövegek, melyek politikai tevékenységhez, ideákhoz, eseményekhez kötődnek, mind *intra-state* (államon belüli), mind *inter-state* (államok közötti) diskurzust felölelhetnek. Idetartoznak a bilaterális, multilaterális egyezmények, parlamenti felszólalások, politikai beszédek, interjúk, sajtókonferenciák szövegei. Ezen terület mélyen érinti az *interkulturális kommunikáció* kompetenciáit.

Schäffner kiemeli a politikailag *releváns háttértudás jelentőségét*. A szerző hivatkozik *Toury* és *Hermans* megállapításaira, miszerint egy politikai szöveg nyelvi struktúrái leképezik a társadalmi, politikai, történelmi értékeket. Ezen értékek hiteles képviselete a forrásnyelvi szövegben elengedhetetlen. Gyakran a célközönség háttértudása hiányzik a politikai szövegek hiteles megértéséhez. Ilyenkor a fordító felelőssége a célnyelvi olvasó bővebb információval való ellátása. Sokszor a forrásnyelvi szöveg *implicit* módon beágyazott információit a fordítónak *explicitté* kell tennie, hogy a címzett interpretálni tudja az üzenetet, tehát hogy mind a forrás, mind a célnyelvi szöveg feltárja az ideológiai és politikai hatalmi viszonyokat.

A harmadik fejezet *Irmeli Helin Translator and Text* című írását tartalmazza. A szerző a fordító és a forrásnyelvi, célnyelvi szövegek kapcsolatát, azok *intra-* és *interkulturális* aspektusait és kölcsönhatásait vizsgálja. Ahogyan a szerző fogalmaz, a fordítót mindig is befolyásolják a politikai, kulturális körülmények, az adott hely, az aktualitás, a fordító képzettsége, neveltetése, körülményei. Ilyen vonatkozásban a fordító mint egy szöveg létrehozója hasonlítható akár egy íróhoz vagy költőhöz is. Helin kifejti, hogy a fordító szerepe az utóbbi időben igencsak megváltozott. Amit közvetít, annak egy *önálló entitásnak* kell lennie, nem pedig egy *fordításnak*

kinéző szövegnek. Ez felveti azt a kérdést, hogy a fordítónak tudnia kell, ki a célközönség. A *célnyelvi szociokulturális* igények határozzák meg, hogy a fordítás milyen legyen. Így a fordító már ugyanúgy képes az olvasó manipulálására, mint maga a szerző.

Helin hivatkozva Nord nézeteire azt ajánlja, hogy strukturális és funkcionális analízissal kell a forrásnyelvi szöveget megérteni, majd csak ezután hozzáfogni a fordításhoz. A fordító nem csak két kultúra között közvetít, hanem különböző *intratextuális stílusok* szintjei között is. A fordítás egyben *etikai* aspektusokat is felvet, hiszen nem csak a szerző felé van felelőssége a fordítónak, de a célnyelvi olvasó felé is.

A negyedik fejezetben *Antti Marjanen* cikke a *Translating Ancient Texts*, főleg a klasszikus szövegek fordításánál a *dinamikus ekvivalencia* elvét ajánlja. Arra hivatkozik, hogy a klasszikus szövegek nyelvezete inaktívvá vált, ezért a *szemantikai, szintaktikai megfeleltetések* komoly feladatot rónak a fordítóra. A fordítás nem csak egy nyelvészeti folyamat, de egyben egy adott kultúra megértetése, feltárása is. A szerző úgy véli, a fordító feladata az, hogy hidat építsen a két kultúra között. Ez a folyamat azonban különösen nehéz, ha a két kultúra időben is oly távol van egymástól. Ezek az ősi szövegek nyelvileg igen sok hibát tartalmazhatnak, hiszen a nyelv nem volt olyan pontosan körülírt, szabályozott. Nagy kérdés a fordító felelőssége ebben is. Marjanen Ciceróra hivatkozik, aki már különbséget tett *ut interpretis* (szó szerinti) és *ut oratoris* (szabad fordítás) között. A funkcionális ekvivalenciáit így Cicero már Démoszthenész beszédeinek latinra fordításában is alkalmazta.

Az ötödik fejezetben *Kaisa Koskinen* cikke *From Text to Context: Translation and Ethics* címet viseli, és Helinhez hasonlóan a *fordítás* és az *etika* problémáját boncolgatja. Konceptiójában igen hasonló nézeteket vall Helinnel a fordító felelőségéről

a forrásnyelvi szöveg, a szerző és a célnyelvi olvasó felé.

A kötet hatodik, egyben utolsó fejezete *John Deely 'Translating' Sign from Greek to Latin to English* címet viseli. A szerző a jel, jelrendszer tanulmányozásának etimológiai történetét tárja elénk, a görög eredettől a latin *semioticán* át a ma is használatos terminológiáig jutnak el, a *szemiotika* (semiotics) kifejezésig. A szerző áttekinti a jel, jeltárgy és a jelentés közötti viszonyt a görögöktől a rómaiakon át a középkorig és napjainkig. Ez a fejezet igazi kihívás az olvasó számára, hiszen filozófiai és filológiai okfejtés során jutnak el a „signum” új, modernkori felfogásához.

Összefoglalva: Irmeli Helin ebben a kötetben arra vállalkozik, hogy bemutassa a fordítástudomány *interdiszciplináris területeit*, annak kapcsolatát a pragmatikával, interkulturális kommunikációval, irodalommal, etikával, szemiotikával. A kötetben szereplő előadók egy-egy tudományterület elméleti hátterét és aktuális kutatási területeit mutatják be. A fordítástudományról kialakult paradigmák átalakulását, önálló tudományággá való válását, az e körül zajló vitákat, útkereséseket követhetjük nyomon a könyvben.

Douglas Robinson

Becoming a Translator. An Accelerated Course

London: Routledge, 1997. 330 pp.

Komlósi Edit

Hogyan válhatunk könnyen és gyorsan fordítóvá? Vagy ha nem is könnyen, de mindenesetre gyorsan. Ehhez ígér segítséget Douglas Robinson könyvének alcíme. A Mississippi Egyetem tanárának 1997-ben megjelent könyve hangsúlyozottan bevezető alapkursus kezdő fordítók számára. A szerző eddig megjelent művei

után (*The Translator's Turn* 1991, *Translation and Taboo* 1996, *What is Translation?* 1997) a *Becoming a Translator* című könyvében a fordítóvá váláshoz kíván tankönyvet nyújtani. Elsősorban a fordítással foglalkozó egyetemi diákokat és oktatókat célozza meg, azonban a fordítástudomány iránt érdeklődő olvasó is könnyedén, lépésről lépésre megismerheti a fordítás egész folyamatát. Továbbá olyan hasznos tanácsokkal látja el a kezdő fordítókat, mint: hogyan fordítsunk gyorsan és pontosan, hogyan oldjuk meg a felmerülő problémákat, valamint rávilágít arra is, hogy a fordítás, mint üzletág, hogyan működik. A *Becoming a Translator* tankönyvjellegét mi sem bizonyítja jobban, mint a fejezeteket követő feladatgyűjtemény és a tanároknak készült függelék, amely segít abban, hogy a fordító minél jobban tökéletesítse az elsajátított tudást elméleti és gyakorlati síkon.

A könyv tizenegy részből áll. Az első rész (*External knowledge: the user's view*) a fordítás szükségességét a megbízó szempontjából tekinti át: melyek azok a tényezők, amelyek a fordító hatáskörén kívül állnak, azonban befolyásolják a fordítás menetét. Robinson először az eredeti és lefordított szöveg közötti kapcsolatról ír. A kulcsszó itt a megbízhatóságon van, ami azt jelenti, hogy mennyire tükrözi a lefordított szöveg az eredeti tartalmát. Majd néhány oldalon keresztül a megbízható fordító tulajdonságaira tér ki. A fejezet végén megemlíti néhány praktikus szempontot, mint a fordítandó szöveg időszerűségét, a költségeket és a fizetést. A második rész (*Internal knowledge: the translator's view*) a fordító szemszögéből mutatja be ugyanazt. A különböző fejezetek ismertetik az amatőr és hivatásos fordítók közti különbséget megbízhatóság, gyorsaság, etikai, bevételi szempontok alapján, majd gondolkodtató feladatsorral záródik ez a rész is.

Az első két általános rész után a harmadik (*The translator as learner*) aprólékosan mutatja be a fordító tanulási folyama-

tát. Robinson hét részfejezeten keresztül próbálja az olvasót rávezetni arra, hogy mennyire bonyolult és összetett egy lelkiismeretes fordító faladata. A szerző többek között kitér a fordító intelligenciájára és memóriakapacitására, a stílusára, magára a fordítandó szövegre, a fordítást segítő vagy gátló tényezőkre, a fordítás aprólékos folyamatára, valamint a reakcióra, amelyet a lefordított szöveg kelt a fordítóban és a megrendelőben. A fejezet végén egy érdekes teszt található, amelynek segítségével a fordítópálinkák felmérhetik intelligenciájukat, stílusukat, illetve rámutat arra, hogy leghatékonyabban a vizuális, hallási vagy mozgási elemek segítik őket hozzá az eredményesebb fordításhoz.

A negyedik rész (*The process of translation*) a fordítás elméleti részével foglalkozik. Robinson először Charles Sanders Peirce amerikai filozófus, a szemiotika alapítójának elméletét ábrázolja és magyarázza. Peirce szerint a fordítás folyamata három részből tevődik össze: ösztön, tapasztalat és szokás, amelyek szoros kapcsolatban állnak egymással. Később ez a modell kiegészül a bevezetéssel (induction), következtetéssel (deduction) és egy harmadik folyamattal (abduction), amelyen Peirce a megmagyarázhatatlan adat hipotézissé való alakításának folyamatát érti. A szerző Karl Weick darwini modelljét is fontosnak tartotta megemlíteni, melynek a három kulcsszava: törvény, kiválasztás és megtartás. A két gondolkodó segítségével felállított robinsoni modell pedig lépésről lépésre levezetett fordítási folyamatot tükröz.

Az ötödik rész (*Experience*) valójában a negyedik elméleti rész gyakorlati példák-
kal kibővített folytatása, ahol ismét megjelenik a három peirce-i fogalom (abduction, induction, deduction).

A hatodik (*People*) és hetedik (*Working People*) részt akár tekinthetjük egyfajta pszichológiai kitérőnek is. A szerző arra próbál rávilágítani, mennyire fontos, hogy ne csak magát a fordítandó szöveget lás-

suk, hanem az embert is, aki a szöveget alkotta, illetve vegyük figyelembe az olvasóközönséget is. Azt is fontosnak tartja, hogy mennyire áll közel a fordítandó szöveg a fordító személyiségéhez. A hetedik részben Robinson leírja azokat a tényezőket, amelyek megkönnyítik a már gyakorló fordító életét, emellett azonban a nehézségekre is kitér, néhány jó tanáccsal látva el a kevésbé tapasztalt kezdőket.

A nyolcadik rész (*Language*) magáról a nyelvről szól. Elsőként a fordítás és a lingvisztika kapcsolatáról ír a szerző. Példákkal illusztrálja, hogy mennyire nehéz lenne minden esetben a nyelvészet szabályainak megfeleltetni a szöveget. Hiszen a fordító rengeteg átalakítást hajt végre, mielőtt megfelelő eredménnyel büszkélkedhet. Természetesen léteznek „sablonok”, átváltási formák, amelyek segítségével könnyebben és jobb eredménnyel dolgozhat, azonban mindig figyelembe kell venni a szöveg típusát és funkcióját.

A kilencedik rész (*Social networks*) ismét visszakanyarodik az első két részhez, és igen részletesen mutatja be azokat az olvasónak. A következő fejezetekkel találkozhatunk itt: a fordító mint társadalmi lény; a fordítóvá válás folyamata és annak taníthatósága.

A tizedik rész (*Cultures*) igen érdekes és összetett. Robinson a fordító kulturális jártasságát hangsúlyozza. Szerinte minél több információval rendelkezik egy fordító a szöveg, illetve a célnyelvi ország háttéréről, annál hitelesebb és pontosabb lesz a lefordított mű. Mit is nevezünk tulajdonképpen kultúrának? Erre a szinte költői kérdésre a szerző is nehezen talál választ. Hiszen egy ország kultúráján belül megkülönböztetünk különböző szubkultúrákat; különbséget teszünk férfi és női kultúra között, valamint kis- és nagybetűs kultúra között amint azt David Katan is kifejti.

Robinsonnak az interkulturális kommunikációról szóló fejezete elgondolkodtató. Milton J. Bennett teóriáját követve

illusztrálja, hogyan fogad be egy átlagember egy idegen kultúrát. A folyamat a következő: megtagadás, védekezés, minimális befogadás, elfogadás, alkalmazkodás és végül beilleszkedés. Az első három fázist Bennett etnocentrizmusnak nevezi, a másik hármat pedig az etnorelativizmus fogalmával illeti. Robinson ezekkel a fogalmakkal élve próbál különbséget tenni az egy- és a többnyelvű átlagember, valamint a fordító befogadási kompetenciája között. Első lépésként említi az etnocentrizmust, amely alatt az egy nyelvet beszélő teljes elutasítása jelenik meg az idegen kultúra iránt, majd a kulturközi tolerancia következik, amely során az egynyelvű az ismeretlen kultúrát kóstolgatja. Ezt követi a beilleszkedés, ahol már a kétnyelvű egyén elfogadja, és bizonyos szempontból azonoságot érez a más kultúra iránt. Végezetül említi a fordítót/tolmácsot, aki a közvetítő szerepet vállalja fel a két nyelv kultúrája között. A szerző ezt követően megemlíti a nyolcvanas/kilencvenes években megjelenő új kulturorientált fordítói divatokat is, mint például semleges, feminista, kolonális központú fordítási irányzatok.

A tizenegyedik, utolsó rész (*When habit fails*) a megszokás csapdájáról szól oly módon, hogy a fordítandó szöveg alapos vizsgálatára buzdít nyelvészeti, kulturális, filozófiai és politikai szempontból. A másik dolog, amire a szerző felhívja a figyelmet, az a kiegészítés és rutinoság fenyegetése. Egy kördiagram segítségével illusztrálja a fordítók különböző állapotát. Végezetül összegyűjti a fordító jogait és kötelességeit.

A *Becoming a Translator* könyvről elmondható, hogy oktatói célját elérte. Mindazoknak a kezdő fordítóknak ajánlom, akik a fordítástudomány elmélete mellett gyakorlati tanácsok és segítő feladatok segítségével jó ütemben szeretnék elsajátítani ezt a szakmát. A könyv hasznos lehet a fordítást tanítók számára is. Douglas Robinson alapos összefoglalói, könnyed nyelvezete, valamint eredeti példái olvasmányossá teszi a tankönyvet.

Szabó Csilla (szerk.)

From Preparation to Performance Recipes for Practitioners and Teachers

Budapest: British Council Hungary, 2003. 184 pp.

Pókay Marietta

Magyarul talán „Az előkészületektől a végrehajtásig” lehetne e Szabó Csilla szerkesztette könyv címe, melynek alapötlete a bevezető tanúsága szerint 2001-ben vetődött fel, de szellemi háttérének és szakmai bázisának kialakításában oroszánrésze volt a British Council az 1990-es években szinte a teljes hazai felsőoktatást átfogó nagy szaknyelvoktatási projektjének. A hazai tolmáctudomány két kiemelkedő alakja, Szabari Krisztina és G. Láng Zsuzsa is ott segédkezett a könyv születésénél.

Az alcím „Receptek gyakorló tolmácsoknak és oktatóknak” pontosan kijelöli célba vett közönségét és műfaját. A kötet szerzői a bécsi kötődésű Franz Pöchhacker kivételével Magyarországon, illetve az Európai Bizottságnak dolgozó gyakorló tolmácsok és egyben a hazai tolmácsképzésben is részt vállaló oktatók, kutatók. A szerkesztő bevezetőjének tanúsága szerint a kötet szerzői kettős célt tűztek ki maguk elé. A közreadott „receptekkel” egyrészt a hazai és a közelgő európai uniós csatlakozás miatt hasonló problémák előtt álló más közép- és kelet-európai tolmácsképző intézetekben folyó munkához kívántak segítséget nyújtani, másrészt a már tolmácsként dolgozó szakemberek szakmai készségeinek és képességeinek fejlesztéséhez kívántak hasznos segédeszközt közreadni. A kötet azonban a szerzők szándéka szerint is ennél szélesebb olvasóközönséghez szól: a tolmácsképzésben járatlan, de a tolmácsolás alapkészségeit hallgatóival elsajátíttatni óhajtó oktatóktól a legkülönfé-

lébb cégeknél alkalmi tolmácsként is működő titkárokon át a közigazgatásban vagy éppen az Európai Unióhoz kötődő intézményekben hasonló feladattal szembesülő szakemberekig.

Mint minden magára valamit is adó „receptkönyv”, ez is rövid elméleti áttekintéssel kezdődik, majd a második részben 38, a tolmácsképzésben jól hasznosítható, változatos, többféle készséget fejlesztő feladat leírását nyújtja. A kötet első része azonban messze túlmutat a tanároknak szóló hagyományos „receptkönyvek” banális bevezető elméleti alapvetésének műfaji keretein. Éppen a megcélzott olvasóközönség rendkívül eltérő elméleti és gyakorlati háttértudása miatt indokolt, hogy a könyv első részében hat tanulmányban foglalják össze a tolmácsolás legfontosabb elméleti és gyakorlati tudnivalóit.

Az első tanulmány, Szabó Csilla *Key terms in interpreting* című cikke a lehető legszélesebb olvasóközönségnek szól. A szerző röviden, laikusok számára is érthetően magyarázza el azokat a fogalmakat, melyeket a gyakorlatok leírásában alkalmaznak, elsősorban a tolmácsolás egyes fajtáira összpontosítva.

A második tanulmány Mester Ildikó tollából az újdonsült tolmácsnak szól, címe *Managing assignments*. A szerző gyakorlati tanácsokat ad, mit célszerű a tolmácsnak a tolmácsolás előtt, alatt és után tennie, hogy minél sikeresebben hajtsa végre feladatát.

A következő mű, Volford Katalin *The importance of cultural background knowledge* című tanulmánya már a tolmácsok oktatóihoz szól. A szakértők általában egyetértenek abban, hogy a civilizációs háttérismeret, a „Landeskunde” a tolmácsképzés fontos része, vitákat csak az vált ki, hogy milyen módszerrel lehet ezen ismereteket a leghatékonyabban oktatni. A szerző három lehetséges módszert emel ki:

Szöveghez kötődő oktatás (*text-level teaching*). Maguk a tolmácsolandó/fordítandó szövegek tartalmazzák az ismereteket.

Módszer-orientált oktatás (*method oriented teaching of civilisation*). E módszer alapján a diákok egy bizonyos társadalomtudomány módszereit és kategóriáit alkalmazva foglalkoznak a célnyelvi ország valamely aktuális kérdésével. Hátránya a módszernek, hogy kevés tolmácsképző intézetben dolgozik tudományos kutatómunkát is végző oktató.

Probléma-orientált módszer (*problem-oriented method*). A civilizációs ismeretek oktatása külön tantárgy keretében történik. Ajánlatos az egyes témákat magukkal a hallgatókkal feldolgoztatni, akik így gyakorolhatják az anyaggyűjtést egy adott témáról, a prezentációkat pedig össze lehet kötni tolmácsolási feladattal.

A negyedik cikk, Gulyás Róberté (*Become a cybrarian – make the best of the Web*) elsősorban a gyakorló tolmácshoz szól, s a világháló célirányos használatához nyújt segítséget. A szerző az alábbi nyolc témához kapcsolódóan ad meg Internet címet: általános és emelt szintű nyelvi források, speciális glosszáriumok, párhuzamos szövegek, szoftver, kutatás, tanulás, vidám nyelvészet.

Az ötödik tanulmány mindazokhoz szól, akik igénybe veszik a tolmács munkáját. Durham Mária írta, címe: *Advice to employers, recruiters, speakers, audiences and colleagues about how to make best use of the interpreter's services*. Főként a kelet- és közép-európai országokban általános helyzetet szem előtt tartva a szerző szinte minden részletre kiterjedően írja le, mi mindent tehet, illetve kell is megtennie a megbízónak már előzetesen azért, hogy a tolmácsnak lehetősége legyen tudása legjavát adnia. A szerző az alábbi témaköröket emeli ki: a tolmácsolás fajtája, a tolmácsok számélya és száma, valamint felkészülésük biztosítása, a megfelelő felszerelés és munkakörülmények, a tolmácsok javadalma-zása, a szerződés, de szakmai-etikai és szerzői jogi kérdésekre is rávilágít – mindezt meggyőző érvekkel alátámasztva. Végül a

további tájékozódásra módot nyújtó Internet címeiket ad közre.

A hatodik tanulmány szerzője Franz Pöchhacker. A *The current state of interpreting research* című tanulmány elsősorban a konferenciatolmácsolás kutatása iránt érdeklődőknek nyújt rövid áttekintést a tudományág történetéről és mai eredményeiről, trendjeiről. A tolmácsolás kutatása a 60-as években formálódott önálló területté, nem utolsósorban Seleckovitch munkásságának köszönhetően, akinek erőfeszítései eredményeként alakult meg az első tolmács- és fordítástudományi doktori iskola 1974-ben, a Párizsi Tudományegyetemen (ESIT). Ugyanakkor más tudományágak (például a pszichológia) figyelme is a tolmácsolás felé fordult, a tolmácsolás elméleti és gyakorlati szakemberei, valamint az egyéb tudományok képviselői között azonban a 80-as évek közepéig nem alakult ki termékeny munkakapcsolat, s az úgynevezett párizsi iskola a maga akadémikus szemléletével megőrizte dominanciáját. A 80-as évek közepétől a tolmácsolás kutatása, többek között Gile, Mackintosh és Moser-Mercer tevékenységének köszönhetően az erőteljesebb interdiszciplinaritás és az empirikus kutatások irányába fordult, főként a neurofiziológia, a neurolingvisztika és a megismerés tudományok bizonyultak ösztönző erejűnek. Az önálló tudománnyá válást jelezte a konferenciák során kívül a saját folyóirat megszületése is: a *The Interpreters' Newsletter*, a trieszti tolmácsképző iskola nagyjából évenként megjelenő kiadványát 1996-ban követte az *Interpreting*, a tolmácsoláskutatás első referált folyóirata. Habár a konferenciatolmácsolás kutatása nem rendelkezik kiterjedt intézményi hálózattal, informális szinten létrejött a kutatók hálózata, köszönhetően javarészt Gile tudománysszervező és -ösztönző tevékenységének. A konferenciatolmácsoláson túlmenően a többi tolmácsolási fajtára, például közösségi vagy jelnyelvi tolmácsolásra is kiterjedően van a kutatók érdeklődése, megszi-

lárdultak az empirikus kutatás metodológiai sztenderdjei, elfogadottá váltak a kvalitatív kutatási módszerek. Mindez azt jelzi, az új tudomány előtt van perspektíva. A szerző ezután kiemeli néhány jellegzetes kutatási témát és irányt, például kognitív folyamatok a tolmácsolásban, a memória és a figyelem szerepe, a mentális reprezentáció, mindez tipikusan a beszédfeldolgozás konnekcionista modelljére alapozva. A kutatási témák másik nagy csoportja az input egyes változói, illetve azoknak a teljesítményre gyakorolt hatása, például a beszéd sebessége, szerkezeti összetettsége, az idegen akcentus, a vizuális információk, továbbá azok a stratégiák, melyekkel a feldolgozás nehézségei leküzdhetők. Egy további irány a felhasználó- és a kommunikáció-orientált témák pragmatikai szempontú vizsgálata. Végül a szerző bemutatja a 90-es évek és az ezredforduló legjelentősebb kutatási projektjeit, majd a tolmácsolástudomány legkiemelkedőbb műveit ajánlja az olvasó figyelmébe, mintegy annotált bibliográfiaként.

A könyv várható népszerűségét azonban feltehetően a második résznek köszönheti, mely 38 kipróbált (*piloted*), a tolmácsolás különféle készségeit fejlesztő gyakorlatot ad közre a fent bemutatott tanulmányok szerzőin kívül Majzik György, Sándor Claudia, Varga Vanda és Végh Haider Zsuzsanna munkájának köszönhetően. Valamennyi feladat leírása azonos szerkezetet követ. Először az alábbiak listászerű leírását kapja az olvasó: a feladat nehézségi foka, a tolmácsolás fajtája, a résztvevők száma, a végrehajtás módja (csoportpár, egyéni vagy laboratóriumi munka), a kurzus mely szakaszában célszerű elvégezni, a fejlesztési kívánt készségek, a feladat célja, a szükséges felszerelések és anyagok, a végrehajtás ajánlott időigénye, a szükséges előkészületek. Ezután következik a feladat menetének egyszerű, világos de részletes leírása lépésről lépésre. Némely leírás variációkat, kiegészítő javaslatokat, angol és német mintaszövegeket

és kifejezésgyűjteményeket, szerepkártyákat is tartalmaz. A felhasználni kívánt feladat kiválasztását megkönnyítendő, a könyv végén 20 fejlesztési kívánt készségterület, illetve 5 tolmácsolási típus szerint csoportosítva is megtalálható a feladatok indexe. A kötet végén található még egy 140 elemből álló, a jegyzetelés folyamán használatos szimbólum lista, valamint egy 37 kötetet felsoroló bibliográfia.

A tolmácsolástudomány helyzetét bemutató tanulmány szerint a kutatás rohamléptekkel halad előre, míg a tolmácsolás gyakorlata inkább a hagyományt, mint az újítást követve lassabb tempóban mozdul előre. Az itt bemutatott könyv egy lépés afelé, hogy ez a helyzet megváltozzon.

„Knowledge Systems in Text and Translation”

Aarhus, 2003. március 13–15.

Rádai-Kovács Éva

2003. március 13. és 15. között a dániai Aarhusban tartották a fordítás és tolmácsolás kutatásával foglalkozó európai konferenciasorozat második rendezvényét. Az Európai Unió támogatásával megrendezett konferenciasorozat elnevezése „EU High Level Scientific Conference Series”, a sorozat első rendezvényét a prágai Károly Egyetem Fordítástudományi Intézete (Institute of Translation Studies) rendezte 2002-ben, a harmadikat a Saarlandi Egyetem saarbrückeni Fordításkutatási Központja (Advanced Translation Research Center) fogja rendezni 2004-ben.

A 2003-ban Aarhusban megrendezett második konferencia központi témája a kognitív nyelvészet, a szöveg és a fordítás kapcsolata volt, de hasznos szakmai fórumot nyújtott minden fordítás- és tolmácsoláselméleti szakember számára, a tudomány bármely részterületével foglalkozzanak is. Az Aarhusban elhangzott előadások a

legkülönbözőbb szempontokból közelítették meg a fő témát: hallhattunk nyelvészeti, kognitív pszichológiai elemzéseket, kulturális és történeti megközelítésű értékeket.

A konferenciasorozat jellegzetessége, hogy nemcsak a vezető szakemberek ismertetik meg a hallgatósággal elméleteiket, hanem a fiatal kutatóknak is lehetőségük nyílik beszámolni kutatási eredményükről. Ezt az elvet tükrözte a dániai konferencián a publikum összetétele is: a 65 résztvevőből 25 PhD hallgatóként érkezett a rendezvényre.

A tolmácsolás vagy fordítás területén kutató PhD hallgatóknak különösen hasznos volt a konferenciát megelőző napon az ún. PhD előkészítő iskola (PhD Prep School for T/I Doctoral Candidates). Ennek keretében a fiatal kutatók gyakorlati segítséget kaptak disszertációjuk elkészítéséhez: megismerkedtek a legfontosabb kutatási módszerekkel és azokkal a kritériumokkal, amelyek nemzetközi szinten is elfogadhatóvá tesznek egy tudományos cikket, ill. értekezést. Ez a határozottan gyakorlatorientált program a fordítástudomány bármelyik részterületen működő PhD hallgatónak ajánlható, aki kutatási munkájának a kezdetén tart. A kurzust vezető fordítástudományi szakemberek tartották, nevezetesen Heidrun Gerzymisch-Arbogast (Saarland Egyetem) és Andrew Chesterman (Helsinki Egyetem).

A PhD előkészítő iskolában Gerzymisch-Arbogast professzor a disszertáció elkészítésének alapkövetelményeit ismertette, míg Chesterman professzor az elvek gyakorlati alkalmazására helyezte a hangsúlyt. A szemináriumi foglalkozásokon a hallgatók a hallott szempontok alapján több jónak és gyengébbnek ítélt absztrakttal és disszertációrészlettel is megvizsgáltak, valamint ismertették kutatási témájukat és vizsgálati módszereiket, amelyekhez további hasznos tanácsokat kaptak.

Az egynapos PhD előkészítő iskolát követően kezdődött el a tényleges kon-

ferencia, ahol 2003-ban a legtöbb előadás kognitív szempontból közelítette meg a fordítás tudományát. Hallhattunk a fordításközpontú szövegelemzésről, a nyelvi transzfer interkulturális vonatkozásairól, a gépi fordításról, ugyanakkor a tolmácsolás kognitív megközelítése is helyet kapott. Néhány kiváló előadó és előadás: Walter v. Hahn (Hamburgi Egyetem) a gépi fordítás témakörét érintette, Klaus Schubert (Flensburgi Egyetem) a fordítástudományról mint önálló szakterülettel foglalkozott, Mary Snell-Hornby (Bécsi Egyetem) kontrasztív szemantikai megközelítését tárta a hallgatóság elé, Andrew Chesterman pedig a memetikának a fordítástudományban betöltött szerepét hangsúlyozta.

A rendezvény első napján a fiatal kutatók külön erre a célra szervezett szekciókban kaptak lehetőséget arra, hogy témájukat ismertessék, a legjobban sikerült előadások pedig publikálásra kerülnek. A kon-

ferenciát kerekasztal-beszélgetés zárta Gezymisch-Arbogast professzor vezetésével, amelyen a központi téma, a kognitív szempontú megközelítés kérdéseit vitathatták meg a résztvevők.

Ez a fordítás- és tolmácsolástudományi konferenciasorozat (Prága 2002, Aarhus 2003, Saarbrücken 2004) nemcsak a tapasztalatcsere céljából kiváló, hanem arra is szolgál, hogy csökkentse a vezető szakemberek és a fiatal kutatók közötti távolságot, akik azon túl, hogy lehetőséget kapnak kutatási területük bemutatására, még gyakorlati útmutatást is szerezhetnek további vizsgálódásaikhoz. Mindehhez az Európai Bizottság is hozzájárul, ahonnan ösztöndíjhoz lehet hozzájutni megadott feltételek mellett. A konferenciáról, a jelentkezési feltételekről további információ a <http://www.euroconferences.info> honlapon olvasható.

Jelentkezés a 2004/2005-ös tanévre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
és tolmács szakirányú továbbképzés
AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács szakirányú továbbképzés
ABC és AB nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító szakirányú továbbképzés
ABC és AB nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Eiler Miklósné, irodavezető

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4., „F” épület 1. emelet 9.

Telefon: 2 669 833/5894, Fax: 2 485 5217, E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Honlap: www.ftk.hu (jelentkezési lapok letölthetők)

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége magyar nyelvű tanulmányokat vár a tágan értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7 500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
11. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk 0.5 oldal (kb. 1000– 1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepén)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) CSAK AZOKAT A SZERZŐKET tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt **Ajánlott irodalom** címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok (pl. eredeti művek és fordításaik) forrását külön forrásjegyzékben kell közölni (**Források**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- a szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a. Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó:
Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.;

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai* II. kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klauzy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket lehetőleg egyáltalán ne használjunk. Kivéve az alábbi eseteket:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb.
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

– a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

11. A fordítások forrásának megjelölése:

– a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kézirat-
tal együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fény-
másolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást. (Vö.
a kiadásonként eltérő tördelést a Shakespeare drámákból vett idézeteknél.)

BART ISTVÁN–KLAUDY KINGA

**EURÓPAI UNIÓS
FORDÍTÓISKOLA**EURÓPAI UNIÓS SZÖVEGEK FORDÍTÁSA
ANGOLRÓL MAGYARRA

Corvina 2003. 224 p. ISBN 963 13 5241 2

A könyv tíz hiteles európai uniós szöveg (rendelet, beszéd, hivatalos levél, jegyzőkönyv-tervezet, közlemény, feljegyzés, szerződés, határozat, állásfoglalás, CV-úrlap) fordítói szempontú elemzése révén mutatja be – és egyben oktatja is – az Európai Unió intézményeinek jelegzetes nyelvhasználatát.

CORVINA KÖNYVKLUB

1088 Budapest, Rákóczi út 27/b

Telefon: 3 382 739

Konferencianaptár

2004. március 25–26.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY 2004.

**TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ÉS VI. FTK ÖREGDIÁK
TALÁLKOZÓ**

Színhely: Budapest, Magyarország

Szervező: Prof. Klaudy Kinga, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Információ: ELTE BTK FTK, Budapest, 1088. Múzeum krt 4.

Tel./fax: 2669833/5894.

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu, kklaudy@ludens.elte.hu

Honlap: www.ftk.hu

2004. április 5–7.

MANYE XIV.

**NYELVEK ÉS NYELVOKTATÁS EURÓPA ÉS A KÁRPÁT-
MEDENCE RÉGIÓIBAN**

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek Egyesületének XIV. Kongresszusa

Színhely: Nyíregyháza, Magyarország

Szervező: Prof. Székely Gábor, Nyíregyházi Főiskola

Információ: Tóth Ernőné, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B,

Tel: 06 42 599400/2023

E-mail: kodmon@nyf.hu

Honlap: www.manye.hu

2004. május 20–23.

CRITICAL LINK 4

4th International Conference on Interpreting in the Community

Színhely: Stockholm, Svédország

Információ: Critical Link 2004 Institute for Interpretation and Translation
Studies

Stockholm University, S-106 91 Stockholm, Sweden Fax: + 46 8 16 13 96

E-mail: CL2004@tolk.su.se

Honlap: www.tolk.su.se/CL2004/index.html

2004. augusztus 12–14.

TRANSLATION AND THE CONSTRUCTION OF IDENTITY

Színhely: Seoul, Korea

Szervező: International Association for Translation and Intercultural Studies
(IATIS)

Információ: Sung Hee Kirk, Sookmyung Women's University,

E-mail: iatis@sookmyung.ac.kr

2004. szeptember 27–29.

TRANSLATION STUDIES: DOUBTS AND DIRECTIONS

4th EST Congress

Színhely: Lisszabon, Portugália

Szervező: Faculty of Arts, University of Lisbon, Portugal

Információ: Joao Ferreira Duarte (a szerv. biz. elnöke), Ana Raquel Fernandes (titkár)

E-mail: est 2004@mail.fl.ul.pt

Honlap: www.fl.ul.pt/EST2004

2005. május 18–21.

TRANSLATION AND MEANING

4th International Maastricht-Lódz Duo Colloquium

Színhely: Maastricht, Hollandia

Információ: Drs Marcel Thelen, Department of Translation and Interpreting, Maastricht School of International Communication. Hogeschool Zuyd, P.O. Box 634, 6200 AP Maastricht, The Netherlands.

Tel.: + 31 43 346 6471, Fax: + 31 43 346 6649.

E-mail: m.m.g.j.thelen@hszuyd.nl.

Honlap: <http://www.hszuyd.msti.translation-and-meaning.nedweb.com>

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA**

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2004/2005-ös tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2003/2004-es tanév őszi félévében indította az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel, vagy annak megfelelő idegennyelv-tudással rendelkeznek, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései és a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt.

Kötelező tantárgyak: Bevezetés a fordítás elméletébe; Bevezetés a fordítás gyakorlatába (az átváltási műveletek rendszere); Bevezetés a tolmácsolás elméletébe; A fordítástudományi kutatások általános módszertana; Szövegkutatás; Beszédkutatás; Korpuszkutatás.

Választható tantárgyak: Az angol, francia, német, orosz és spanyol fordítástudomány klasszikusai és új irányzatai; Szövegnyelvészet és fordítástudomány; Fordítás és kontrasztív nyelvészet; A szótárírás elméleti és gyakorlati kérdései; Fordítástudomány és terminológia; Nyelvpolitika és fordításpolitika; Az Európai Unió nyelvhasználata; Magyar nyelvpolitika és fordítástörténet; A tolmácsképzés elméleti háttere és módszertana; A fordítás oktatásának elméleti és módszertani kérdései; A drámafordítás elméleti kérdései; Az irodalomtudományi fordításelmélet irányzatai; Párhuzamos korpuszok elemzése a fordításkutatásban.

További információ:

ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája

Budapest, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/a 1. emelet 114–121.

Tel.: 2 670 966/ 5176, 5164, 5161

Irodavezető: Csoba Alice

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület 1. emelet 9–11.

Tel: 2 669 833/58-94. Fax: 4 855 217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu vagy kklauy@ludens.elte.hu

Irodavezető: Eiler Miklósné

Honlap: www.ftk.hu

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Kohn János

*Párhuzamos szövegek számítógéppel
segített elemzése a fordításoktatásban
(2.rész)*

Cs. Jónás Erzsébet

Csehov a mai magyar színpadon

Valló Zsuzsa

*A fordítás pragmatikai dimenziói és
a kulturális reáliák*

Empirikus kutatás

Gálosi Adrienne

*Értelmezési stratégiák
megfigyelhetősége a visszafordítás
módszerének segítségével*

Kóbor Márta

*Az értelmezés jelentősége a
kulturaközvetítésben*

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

*Körkép a konferenciatolmács-
szakmáról Magyarországon egy
felmérés tükrében*

A fordítás oktatása

Dróth Júlia

*A fordítási egység és a szöveg tagolása
a fordítás oktatásában*

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Albert Sándor

*A modern francia fordítástudomány
megalapítója: Georges Mounin
(1910-1993)*

Szemle (könyvek, konferenciák, szakmai gyakorlat)

Szabó Csilla (*Roderick Jones:
Conference Interpreting Explained*)

Hollósi Katalin (*Nagyezsda
Rjabceva: Információs folyamatok és
gépi fordítás*)

Dróth Júlia (*Christiane Nord:
Translating as a Purposeful Activity,
Malcolm Coulthard: An Introduction
to Discourse Analysis*)

Sohár Anikó (*CETRA*)

Volford Katalin (*Európai Parlament*)

Wirth Eszter (*Európai Bizottság
Fordítási Szolgálat*)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 2. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (1.rész)

Forgács Erzsébet

Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról

Empirikus kutatás

Károly Krisztina, Árvay Anett,
Edwards Melinda, Fekete Hajnal,

Kolláth Katalin, Tankó Gyula

A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

A konzekutív tolmácsolás értékelése

G. Láng Zsuzsa

A "European Masters in Conference Interpreting" (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása

Krónika

Hidasi Judit

Emlékezés Mikó Pálnéra (1920-1999)

Mikó Pálné

Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról (Bart István: Angol-magyar kulturális szótár)

Folyóiratszemle

Balaskó Mária

META- 43. évfolyam, 2.szám

L'approche basée sur le corpus/

The Corpus-Based Approach

Könyvszemle

Horváth Ildikó

Daniel Gile: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training

Wallendums Tünde

Mark Shuttleworth & Moira Cowie: Dictionary of Translation Studies

Kovács Judit

Luise von Flotow: Translation and Gender

Papp Vanda

Peter Newmark: A Textbook of Translation

Manzné Jäger Mónika

Radegundis Stolze: Übersetzungstheorien: Eine Einführung

Szóka Bernadette

Margaret Ammann: Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute

Kiss Mónika

Jean Maillot: La traduction scientifique et technique

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (2.rész)

Rózsa Viktória

Tolmácsképzés a londoni Westminster Egyetemen

Pápai Vilma

Új irányzatok az explicitáció kutatásában

Könyvszemle

Wallendums Tünde

*Wolfram Wilss: Übersetzungs-
unterricht. Eine Einführung*

Tolmácsolás

Németh Dezső és Pléh Csaba

Nyelfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás

Kegyessné Szekeres Erika

*Heidrun Gerzymisch-Arbogast
& Klaus Mundersbach: Methoden des
wissenschaftliches Übersetzens*

G. Láng Zsuzsa

A memória szerepe a tolmácsolásban

Dékány Edit

*Ulrich Kautz: Handbuch Didaktik des
Übersetzens und Dolmetschens*

Fordítási piac és fordítóképzés

Szabari Krisztina

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Stanitz Károly

*Mildred Larson: Meaning-based
Translation: A Guide to Cross-language
Equivalence*

Konferenciák, tanfolyamok

Sándor Claudia

*Fordítástudomány 2001. Tudományos
konferencia és FTK öregdiák találkozó.
Budapest, 2001. március 22–23.*

Zank Ildikó

*Basil Hatim & Ian Mason: Discourse
and the Translator*

Szabari Krisztina

*Translation and Interpretation in
Science and Technology: Models,
Methodology and Machine Support.
Saarbrücken 2001. március 15–17.*

Kovács Judit

Cecilia Wadensjö: Interpreting as Interaction

Sükösd Erzsébet

*“Interpreting - The Changing Land-
scape” – 5th SCIC-Universities
Conference. Brüsszel, 2001. február 5.*

Lehmann Magdolna

Linn Överås: In Search of the Third Code

Szabari Krisztina

*Quality in Conference Interpreting.
Spanyolország, Almunecar, 2001.
április 19–22.*

Geró Györgyi

*Alberto Álvarez Lugris & Anxo Fer-
nández Ocampo (ed.): Anovar/Anosar:
Estudios de traducción e interpretación*

Demeter Éva

*Ulrych, Margherita: Translating Texts:
from Theory to Practice*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 2. szám

Fordításpolitika

Anthony Pym

Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban

Dróth Júlia

Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében

Műfordítás

Élthes Ágnes

Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról

Mohi Zsolt

Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében

A fordítás oktatása

Koltay Tibor

Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben

Dékány Edit

A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Valló Zsuzsa

A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei

Cs. Jónás Erzsébet

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Valló Zsuzsa

Válasz az opponensi véleményekre

Szemle (könyv, folyóirat, konferencia)

Horváth Ildikó

David Katan: Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators

Vincze Katalin

Mary Snell-Hornby & Mira Kadric (Hg.): Grundfragen der Übersetzungswissenschaft

Lehmann Magdolna

Lawrence Venuti: The Translator's Invisibility: A History

Pollmann Teréz

Bruno Osimo: Corso di traduzione. Prima parte - Elementi fondamentali

Géro Györgyi

Hermēneus – 1999. 1. szám

Élthes Ágnes

„Frontières et passages” Párizs, 2001. október 25–27.

Hírek, ösztöndíjfelhívás

European Masters diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában
The János Kohn EUROCALL Scholarship

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 1. szám

Fordításpolitika

Dróth Júlia

*A fordítástudomány és
a nyelvtudomány együttműködéséről*

Horváth Ildikó

*Nyelvi jogok és az Európai Unió
nyelvpolitikája*

A fordítás/tolmácsolás oktatása

Sándor Claudia

*Alkalmassági vizsga
a tolmácsolásban*

Műfordítás

Székely Gábor

*A lexikai fokozás kifejezése
A. P. Csehov Вишнёвый сад c.
drámájában és magyar, illetve
német fordításaiban*

Sebestyén Rita

*Salinger Zabhegyezője és a magyar
nyelvű fordítása körül kialakult vita*

Krónika

Doktori értekezések

a fordítástudomány köréből

Pápai Vilma

*Az értekezés tézisei
Az explicitációs hipotézis vizsgálata
angol–magyar és magyar–magyar
párhuzamos korpuszok egybevetésével*

Pajzs Júlia

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Pápai Vilma

Válasz az opponensi véleményekre

Konferenciabeszámoló

Heltai Pál

*„Claims, Changes and Challenges” Az
EST III. Nemzetközi Kongresszusa.
Koppenhága, 2001. augusztus 30 –
szeptember 1.*

Könyvszemle

Kis Balázs

*Bert Esselink: A Practical Guide to
Localization*

Cseresznyés Mária

*Stuart Campbell: Translation into the
Second Language*

Szabó M. Helga

*Szabari Krisztina: Tolmácsolás.
Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és
gyakorlatába*

Dékány Edit

*Christiane Nord: Fertigheit
Übersetzen*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 2. szám

Fordításpolitika

Ajtay-Horváth Magda

Az integráció nyelvi kihívásai.

Az euroszövegek nyelvformáló szerepe

Kramliné Szalai Virág

*Magyarországi minőségmenedzsment
a fordításban*

Horváth Péter Iván

Mitől hiteles a fordítás?

Fordítástudomány

Heltai Pál – Juhász Gabriella

*A névmások fordításának kérdései
angol–magyar és magyar–angol
fordításokban*

Forgács Erzsébet

*A reáliák fordítási nehézségeiről
szépirodalmi szövegekben (Magyar–
német kontrasztív vizsgálat)*

Műfordítás

Cs. Jónás Erzsébet

*Alakzatok a versfordításban
(Alekszandr Blok Démon című
versének két magyar szövegváltozata)*

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Dróth Júlia

*A fordítások minőségéről - Juliane
House két könyvének ismertetése
és kritikája a fordításpedagógia
szemszögéből*

Könyvek, kurzusok

Simigné Fenyő Sarolta

*Jeremy Munday: Introducing
Translation Studies – Theories and
Applications*

Lendvai Endre

*Dirk Delabastita: Wordplay and
Translation*

Szabó Csilla

*G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás
felsőfokon. A hivatásos tolmácsok
képzéséről*

Veresné Valentinyi Klára

*Yves Gambier and Henrik Gottlieb
(eds.): (Multi)media Translation.
Concepts, Practices and Research*

Fóris Ágota

Frecskay János: Mesterségek szótára

Szilágyi Nóra

*Egy évet töltöttem Párizsban,
az ESIT-en*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2003. V. évfolyam, 1. szám

Fordítástörténet

Rutsiczky Éva
A bibliafordítás néhány kérdése

Burján Mónika
*A fordításról való gondolkodás
Magyarországon a XVI–XVII.
században*

A fordítás elmélete

Albert Sándor
*A contresens fogalma a fordítás-
elméletben*

A fordítás oktatása

Lesznyák Márta
*A fordítói kompetencia értékelése:
helyzetkép és kutatási feladatok*

Élthes Ágnes
*Gyakorlatok a fordítás és tolmácsolás
határmezsgyéjén*

Veresné Valentinyi Klára
A blattolás tanítása

Műfordítók műhelyében

Bársonyos stilizálás
Tatjana Voronkinával beszélget
Soproni András

Könyvszemle

Zank Ildikó
*Alicia Betsy Edwards: The Practice of
Court Interpreting*

Márta Anette
*Ulla Connor: Contrastive Rhetoric.
Cross-Cultural Aspects of Second-
Language Writing*

Kálmánné Horváth Bea
*Frank Austermyhl: Electronic Tools for
Translators*

Tóth Ágnes
*Anthony Pym: Epistemological
Problems in Translation and Its
Teaching*

Papp Andrea
Petrőczy Éva: Fél-szentek és fél-poéták

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának kiadványai

Könyvek

Kinga Klaudy – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Kinga Klaudy – János Kohn (eds.) 1997. *Transfere Necessé Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*. Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5

Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5

Klaudy Kinga (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve*. Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 6 9

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7

Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára*. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7

Láng Zsuzsa 2001. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9

Klaudy Kinga (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora*. Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 86141 3 7

Kinga Klaudy 2003. *Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 963 20683 9 4

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY – *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480 eddig megjelent: 1999/1, 2, 2000/1, 2, 2001/1, 2, 2002/1, 2, 2003/1

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

Eiler Miklósné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület.

Telefon: 266 9833 /5894 – Fax: 485 5217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelőlapok letölthetők: www-ftk.hu

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS
TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euro-atlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magán-személy vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma:

10100792-72841400-00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzüdományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
Budapest 1088. Múzeum krt. 4. „F” épület 2669833/5894,
e-mail: kklaudy@ludens.elte.hu aeiler@ludens.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Központ hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy jövedelemadójuk 1%-ával támogassák Alapítványunk célkitűzéseit. Ehhez a személyi jövedelemadó csomagban található rendelkező nyilatkozaton a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42-1

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik 2003-ben alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-ával támogatták.

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2003. V. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Bendik József	konferenciatolmács
Esze Kata	Budapesti Műszaki Egyetem, szakfordító és tolmács szakos hallgató
Hell György	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Horváth Brigitta	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Károly Krisztina	ELTE BTK Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Kenesei Andrea	Veszprémi Egyetem, Angol Tanszék
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Komlósi Edit	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Kovács Judit	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Körtvélyessi Klára	műfordító
Kusztor Mónika	Universität des Saarlandes, Saarbrücken, Német- ország
Pókay Marietta	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Rádai-Kovács Éva	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézet
Dusán Tellinger	Šafárik Egyetem, Idegen Nyelvek Tanszéke, Kassa, Szlovákia
Török Rózsa Mária	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Vahram Atayan	Universität des Saarlandes, Saarbrücken, Németország
Wallendums Tünde	Budapesti Gazdasági Főiskola

ISSN 1419 7480

FOROITÁNY 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003

ÉVFTÁNY, 20003